

MANA MĀORI

DE KRACHT VAN NIEUW-ZEELANDS
EERSTE BEWONERS

MUSEUM VOLKENKUNDE LEIDEN

MANA MĀORI

MANA MĀORI

DE KRACHT VAN NIEUW-ZEELANDS
EERSTE BEWONERS

MUSEUM VOLKENKUNDE, LEIDEN
FANNY WONU VEYS

LEIDEN UNIVERSITY PRESS

INHOUD

Voorwoord 7

Inleiding 9

1 Reizen in de Stille Zuidzee

De Nederlandse ‘ontdekking’ van Nieuw-Zeeland 14

De Polynesische ontdekking van Nieuw-Zeeland 20

Ontmoetingen 29

De Nederlanders in Nieuw-Zeeland 42

2 Mensen van het land – *Tangata whenua*

Toebehoren aan het land 55

Het kloppende hart van het land 59

Het Verdrag van Waitangi – *Te Tiriti o Waitangi* 75

3 Schatten – *Taonga*

Wat zijn taonga? 87

Beeldhouwkunst 89

De kano of *waka* 95

Het opslaghuis of *pātaka* 99

Wapens 100

Schatkisten en vederdozen – *Waka huia* en *papa hou* 106

Persoonlijke opsmuk – *Taonga whakarākai* 108

Tatoeage – *Tā moko* 110

Muziekinstrumenten – *Taonga pūoro* 113

Zeeschatten 119

Vezelkunsten 120

De uitvoerende kunsten 127

Te Reo Māori 131

Noten 133

Glossarium 136

Literatuur 138

Index 141

DANKWOORD

Voor dit publicatieproject genoot ik de medewerking en expertise van vele instellingen, collega's en vrienden. Mijn dank gaat uit naar Steven Engelsman, Directeur Museum Volkenkunde, Leiden, wiens aanstekelijk enthousiasme leidde tot de *Mana Māori*-tentoonstelling en het *Waka Māori*-project. De steun van collega's was hartverwarmend: Anne-Marie Woerlee, Hoofd Publiek, John Sijmonsbergen, Directeur Publiek en Partners, Geke Vinke, Hoofd PR en Marketing, Floor Scholte, Tentoonstellingsmaakster, en Laura Van Broekhoven, Hoofd Onderzoek. Herman de Boer, Conservator Tentoonstelling en Film, liet me zijn foto's gebruiken en zorgde voor een heel aangename samenwerking tijdens Waitangi Day 2010. Tamara Chase, Projectmedewerkster, wist alle toestemmingen voor illustraties te bemachtigen en nam de Engelse tekst door. Mette van der Hoof, Documentaliste, overlas de Nederlandse tekst en gaf mij inspiratie voor het schrijven van de inleiding. Monique Koek, Collectiebeheerster, Farideh Fekrsanati, Restauratrice, en Lex Verhey, Depotbeheerder, organiseerden de fotografie van onze museumobjecten die door Ben Grishaaver werden gefotografeerd. Harm Linsen, Depotbeheerder Manager, wees me op de historische foto's van het museum. Esther van Zutphen, Educatie-medewerkster, maakte waardevolle kritische opmerkingen. Luit Bieringa, Gasttentoonstellingscoördinator, stal tijd uit zijn drukke agenda om de Engelse tekst te stofferen met kritische opmerkingen en stilistische verbeteringen. Matthi Forrer, Conservator Japan en Korea, schonk mij zijn waardevolle expertise in het samenstellen van de index. Véronique Degroot, onderzoekster Oudheden van Zuidoost-Azië, tekende de kaart. David Stuart-Fox, Hoofd Bibliotheek, vergeet nooit de bibliotheek te voorzien van boeken op het gebied van materiële cultuur van de Māori. Een gulle dank aan allen! Ik waardeer ten zeerste het onderzoek van Dirk Smidt, Ereconservator Oceanië, op de Māoricollectie.

De financiële steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds wordt dankbaar erkend en ook die van de BankGiro Loterij en de Vereniging Rembrandt die een belangrijke bijdrage leverden aan de verwerving van in deze publicatie besproken voorwerpen. Anthony Meyer liet me vrij gebruikmaken van objectfoto's. De volgende mensen en instellingen betekenden een enorme steun: Awhina Tamarapa, Māoricurator, Becky Masters, Picture Library Manager, en Megan Tamati Quennell, Curator Contemporary Māori and Indigenous Art in Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa; Patricia Te Arapo Wallace, Research Associate, Macmillan Brown Centre for Pacific Studies, The British Library, Alexander Turnbull Library, The National Library of Australia, Nationaal Archief Den Haag en Steven Hooper, Directeur Sainsbury Research Unit, University of East Anglia.

Leiden University Press en haar medewerkers in Leiden en Amsterdam genieten ook mijn dank: Yvonne Twisk, Joppe Gloerich, Chantal Nicolaes, Marianne de Raad, Inge van der Bijl en Jan Boeijink alsook twee anonieme vakreferenten. De enthousiaste medewerking van de kunstenaars George Nuku, Lisa Reihana, Lyonel Grant en Kohai Grace is heel waardevol geweest. Ik ben dankbaar voor de omslagfoto gemaakt door Krijn van Noordwijk en erkentelijk tegenover de mensen van Toi Maori Aotearoa die de Māoriobjecten tot leven brachten.

Marie-Thérèse Vandendorpe testte de 'leesbaarheid' van het boek: dankjewel, oma! Tot slot, een speciaal warme dank aan mijn mama Françoise Veys: haar onuitputtelijk enthousiasme en kritisch commentaar bij elke stap van het project zijn bepalend geweest in het afwerken van de publicatie binnen de heel beperkte opgegeven maanden.

INLEIDING

Mana Māori. De kracht van Nieuw-Zeelands eerste bewoners is een boek ter begeleiding van de gelijknamige tentoonstelling in het Museum Volkenkunde in Leiden van 16 oktober 2010 tot 1 mei 2011. Het besteedt aandacht aan de Māori, Nieuw-Zeelands autochtone bevolking, maar ook aan de eeuwenoude relatie tussen Nederland en Nieuw-Zeeland. Voor het eerst vindt in Nederland over dit onderwerp zo'n grote tentoonstelling plaats en wordt een boek hierover aan het Nederlandse publiek aangeboden. Het boek geeft bovendien nuttige achtergrondinformatie bij de twee Māorikano's of waka die het Museum Volkenkunde in eeuwigdurende bruikleen krijgt vanaf oktober 2010.

Nieuw-Zeeland is ongeveer zeven keer zo groot als Nederland en bijna even omvangrijk als Groot-Brittannië. Het vormt de meest zuidelijke hoek van de Polynesische driehoek. Hawai'i ligt in het noordelijke punt en Rapa Nui (Paaseiland) in het oosten van de driehoek. Binnen het Polynesische gebied is Nieuw-Zeeland het enige land dat niet in de tropische, maar in de meer gematigde zones van het zuidelijk halfrond gesitueerd is. 2200 kilometer scheidt Nieuw-Zeeland van Australië. Voor West-Europa ligt Nieuw-Zeeland aan de tegenovergestelde zijde van de wereld. In de zeventiende eeuw deden allerlei verhalen en veronderstellingen de ronde over de 'antipoden' of 'tegenvoeters'. Er werd gedacht dat mensen die aan de andere kant van de wereld woonden bizarre, niet-menselijke kenmerken vertoonden; ze zouden blaffen als honden, huiden dragen en omgekeerd op de aarde rondlopen. Ook bij de Māori leefden veronderstellingen over mensen met een blanke huid die in heuvels zouden wonen, zouden vliegen en beschermmonsters zijn.¹

Nieuw-Zeeland of Aotearoa, de inheemse Māorinaam voor het land, bestaat uit twee hoofdeilanden, het North Island (Noordeiland) en het South Island (Zuideiland), met daarnaast verschillende kleinere eilanden, waaronder Stewart Island of Rakiura en de Chatham Islands. De bevolking wordt op 4,5 miljoen geschat. Nieuw-Zeeland is een van de meest afgelegen landen ter wereld. Het heeft een aantal grote steden; hoofdstad Wellington ligt in het zuiden van het North Island. Elizabeth II, koningin van de Britse eilanden, is ook Nieuw-Zeelands staatshoofd. De politieke macht ligt echter bij het democratisch verkozen parlement van Nieuw-Zeeland.

Nieuw-Zeeland heeft een verscheiden, bergachtig landschap met meren, heuvels, vlakten, verschillende kustlijnen met zandduinen en -stranden, fjorden en spectaculaire rotsformaties; er zijn ook vulkanen met diepe kraters, warmwaterbronnen en modderpoelen. De vele rivieren van het land zijn kort en moeilijk bevaarbaar door zware stromingen en groot verval. Dit indrukwekkende landschap maakt Nieuw-Zeeland tot een onder regisseurs van vele kaskrakerfilms geliefkoosde plek, waarvan *The Lord of the*

Auckland met het beeld van een Māorikrijger op Quay Street. Molly Macalisters beeld begroet bezoekers en nieuwe immigranten.

Herman de Boer, Museum Volkenkunde 2010

Rings (trilogie, 2001-2003) misschien wel de bekendste is. De Nieuw-Zeelandse filmmaker Peter Jackson buitte het afwisselende landschap van zijn thuisland uit als decor voor verschillende scènes. De golvende heuvels van Matamata werden Hobbiton, de vulkanische regio van Mount Ruapehu veranderde in de vurige Mount Doom waar Sauron ‘de Ene Ring’ smeedde. Queenstown, Nieuw-Zeelands avonturenhoofdstad op het South Island, diende als inspiratiebron voor de taferelen die zich afspeelden in de ‘Eregion Hills’ en de ‘Pillars of Argonath’. De Nieuw-Zeelandse animatiefilm *Avatar* (2009) die verschillende Oscars won, laat vele Nieuw-Zeelandse landschappen en planten zien. Bovendien is de taal die de Na’vi spreken deels geïnspireerd op het Māori. Ook de film *Whale Rider* (2002), gebaseerd op een boek van de bekende Māorischrijver Witi Ihimaera, maakte gebruik van de prachtige natuur en zeegezichten aan de East Coast van Nieuw-Zeeland.

Het is in dit land dat de emblematische kiwi leeft. Deze niet-vliegende, met uitsterven bedreigde vogel is endemisch in Nieuw-Zeeland en is inmiddels uitgegroeid tot de mascotte van het land – de informele benaming van een Nieuw-Zeelander is overigens kiwi. Met ongeveer de omvang van een kip leggen kiwi’s het grootste ei in relatie tot hun lichaamsgewicht. Een ander dier dat sterk geassocieerd wordt met Nieuw-Zeeland is het schaap, dat in de late achttiende eeuw geïntroduceerd werd door Europeanen.

Tegenwoordig telt het land tienmaal meer schapen dan mensen. Nieuw-Zeeland is een van de grootste wolproducenten ter wereld.

Rugby, Nieuw-Zeelands nationale sport, heeft de wereld kennis laten maken met de *haka*: een combinatie van dansen, zingen en dichtkunst met verschillende doeleinden. Op het rugbyveld, bijvoorbeeld, bereidt de *haka* de spelers voor op de strijd terwijl zij de tegenstanders uitdaagt en afschrikt. William Lawson's Scotch Whisky-reclame uit 2000 liet dit treffend zien. Daarin voert het Nieuw-Zeelandse rugbyteam, in een poging de tegenstanders te intimideren, een vurige *haka* uit – als repliek tillen de Schotten hun kilts op.

Het erg populaire tatoeëren werd in Europa vanuit Polynesië geïntroduceerd. Het begon met matrozen die terugkeerden van hun reizen met een souvenir tatoeage; tegenwoordig is de praktijk wijdverbreid. Vele mensen laten zich in hun tatoeages inspireren door Māorimotieven. In Nieuw-Zeeland kent de volledige gezichtstatoeage voor mannen en de vrouwelijke kin- en lip tatoeage een heropleving.

Dit boek bestaat uit drie hoofdstukken en begint met het verhaal van de verschillende ontmoetingen. Aandacht gaat uit naar Abel Tasman en zijn treffen met de Māori. Waar komt dit volk vandaan en hoe kwam het in Nieuw-Zeeland terecht? Het eerste hoofdstuk zoekt antwoorden op deze vragen, gevolgd door een bespreking van de manier waarop de contacten verliepen met verschillende Europeanen, onder wie ontdekkingsreizigers, handelaars, missionarissen en zendelingen. Dit eerste deel sluit af met een verhaal van de Nederlandse ontmoetingen.

Het tweede hoofdstuk onderzoekt de relatie van Māori tot het land. Wat is het belang van het land? Hoe drukken mensen het toebehoren aan het land uit? De sociale organisatie en kernbegrippen van de Māoricultuur worden uitgelegd. Het ontmoetingsterrein met zijn gemeenschapshuis vervult een centrale positie in relatie tot het land. In deze context wordt het Verdrag van Waitangi en zijn huidige consequenties en belang behandeld.

Het derde en laatste hoofdstuk besteedt aandacht aan Māorischaten of *taonga*, die zowel de materiële cultuur als het ongrijpbare erfgoed omvatten. Beeldhouwwerk, kano's, opberghuizen, werktuigen, persoonlijke opsmuk, wapens, schatdozen, tatoeage, zeeschaten en vezelkunsten kunnen gemaakt worden door zowel mannen als vrouwen. Ook worden sommige aspecten van het ongrijpbare erfgoed besproken, zoals de *haka* en Te Reo Māori, de Māoritaal waarop de uitvoerende kunsten van redevoering en zang berusten.

Mana Māori vat voor een breed publiek de historie en hedendaagse gegevens samen over Māorikunst en -cultuur. Achter in het boek bevindt zich een glossarium dat de lezer wegwijs maakt in de Māoriterminologie.

REIZEN IN DE STILLE ZUIDZEE

DE NEDERLANDSE 'ONTDEKKING' VAN NIEUW-ZEELAND

Zicht op Moordenaers Baij (Golden Bay) met de schepen van Tasman en Māori kano's. Fotolithografie van een tekening door Isaac Gilsemans.

Reference No. PUBL-0086-021 Alexander Turnbull Library, Wellington, N.Z.

Deze luijden waren (soo veele sien conden) van gemeene langthe maer gruff van stemme ende gebeente, hun colour tusschen bruijn ende geel, hadden Zwart hair recht boven opde cruijne des hoofts vast gebonden in manieren ende fatzoene als de lapannen achter aen 't hooft doch wel soo langhe ende dijk van haire; waerop een groote dijcke witte veder stont, haer vaertuijch waren twee lange Zmalle praeuwen aenden ander, waer over eenige plancken ofte ander sit tuijch geleijdt was, Zulcx dat men boven water onder 't vaertuijch door sien can hunne pangaijen ontrent een groote vadem langh, 'smal ende voor scherp, conden Zneeich met deze vaertuigen overwech geraeken: haer lieder cleedinge was (Zoo het scheen) eenige van matten, Andre Cattoene, Zommige ende meest alle 't lijff naecktt.²

Dramatische ontmoeting

Op de zonnige zomerdag van 13 december 1642 bereikten de *Heemskerck* en de *Zeehaen*, twee Nederlandse schepen, het noordelijke punt van South Island.³ De expeditie werd geleid door een scheepsraad voorgezeten door kapitein-luitenant-ter-zee Abel Tasman. Andere verantwoordelijken voor de *Heemskerck* waren schipper T'Jercxzoon, stuurman-majoor Frans Visscher en onderkoopman Abraham Coomans; voor de *Zeehaen* waren dat schipper Gerrit Janszoon, en handelaar-tekenaar Isaack Gilsemans. De schepen voeren waarschijnlijk eerst onopgemerkt voorbij, maar toen de zeelieden op 18 december probeerden het anker uit te werpen in Taitapu (Golden Bay), werden ze door kano's benaderd en werden er vuren aangestoken op het strand.⁴ Uit logboeken blijkt dat de Māori vermoedelijk een oorlogsgezing of *haka* uitvoerden en op een schelptrompet, de *pūtātara*, bliezen. De Nederlanders antwoordden met trompetmuziek en maakten hun musketten, spiesen en korte sabels klaar voor gebruik.⁵

De volgende morgen verscheen een dubbele kano met dertien man aan boord om de schepen van dichtbij te bekijken. In een poging ze tot toenadering te overtuigen, toonden de Nederlanders een wit doek en messen. Ze probeerden te begrijpen wat de krijgers aan het zeggen waren, hierbij gebruikmakend van een door de Verenigde Oostindische Compagnie samengestelde woordenschat. Snel voegden zeven bijkomende kano's die rond het schip peddelden zich bij de Māorikrijgers. Toen de sloep van de *Zeehaen* naar de *Heemskerck* roeide, zodat de officieren in een gezamenlijke bijeenkomst met Tasman de situatie konden bespreken, begon de bemanning van de kano's te schreeuwen en met roeispanten te zwaaien. De Nederlanders interpreteerden deze gebeurtenissen totaal verkeerd als een verzoek tot vriendschap. Terwijl de sloep naar de *Zeehaen* terugroeide, werd ze door een in volle vaart vooruitglidende kano geramd. Tijdens deze aanvaring vermoordde een krijger de kwartiermeester. Medekrijgers vielen aan met houten knuppels en roeispanten. Drie zeelieden werden gedood, een ander raakte levensgevaarlijk gewond. Een lijk werd in de kano meegenomen, een ander werd overboord gegooid. De sloep dobberde stuurloos rond terwijl de kano ijlings over het water in de richting van de kust scheerde. Twee andere kano's slaagden erin de musket- en kanonschoten, afgevuurd vanuit de *Heemskerck*, te ontwijken. Mannen in 22 kano's keken wakend vanaf de kust toe hoe de Nederlanders onder zeil gingen. De helft roeide in de richting van de schepen. Een Māoriman met een kleine witte 'vlag' in de hand, allicht als teken van vrede, stond op de grootste kano. Hij werd geraakt toen zowel de *Heemskerck* als de *Zeehaen* hem onder vuur nam. Gilsemans, de kunstenaar van de expeditie, legde dit conflict tussen de beide schepen en een Māorikanovloot vast in het officiële logboek van de reis. Na deze korte maar bloederige ontmoeting zeilde Tasman noordwaarts naar de Tonga-archipel.⁶

De Verenigde Oostindische Compagnie (VOC)

In 1633 sloot Abel Tasman (1603-1659), geboren in het Groningse dorpje Lutjegast, zich als dertigjarige zeeman aan bij de Verenigde Oostindische Compagnie. Reizen naar Formosa, Japan en Sumatra maakten hem tot een ervaren kapitein-luitenant-ter-zee. Tasman had ook slecht uitgeruste schepen tijdens lange zeetochten leren beheren. De VOC, gesticht in 1602, had een netwerk van handelsposten uitgebouwd van Bengalen tot Batavia. De Nederlanders beschermden de privébelangen van de Compagnie: ze beveiligden de uitoefening van haar alleenrecht om handelsvergunningen in de regio te verlenen en creëerden aldus een vroeg verenigd monopolie. De exclusieve controle van de Compagnie strekte zich, met uitzondering van de Spaanse Filippijnen, over de hele Stille Oceaan uit. Geen enkele Nederlander had toestemming om privé binnen dit gebied handel te drijven.

De Compagnie droeg dermate bij tot de ontwikkeling van de cartografie in de Nederlanden dat in de zeventiende eeuw de Nederlandse cartografen als de beste in Europa golden. Na elke VOC-reis moesten het logboek en alle op zee getekende nieuwe kaarten en andere documenten afgegeven worden. Ondanks de technische tekortkomingen van de methoden om de lengte- en breedtegraad te bepalen, boekten de Nederlanders vermeldenswaardige vooruitgang in het in kaart brengen van de Stille Oceaan.⁷

Op zoek naar het 'Zuidland'

In 1642 werd Tasman uitgezonden door de VOC-raad in Batavia, het huidige Jakarta, om het 'Onbekende Zuidland' of *Terra Australis Incognita* te ontdekken. Dit Zuidland verscheen reeds eeuwen op Europese wereldkaarten als een noodzakelijk tegenwicht tegen de grote, noordelijke landmassa's. *Terra Australis Incognita* was het gedroomde continent van goud en specerijen, vol eeuwenoude verhalen over prinses en parels.⁸ Aanvankelijk dacht Tasman dat de pas ontdekte Nieuw-Zeelandse kustlijn deel uitmaakte van hetzelfde grote Zuidland dat de Nederlandse zeevaarder Jacob le Maire in 1616 in zicht gekregen had ten oosten van Tierra del Fuego. In de voetsporen van Le Maire gaf Tasman het de naam 'Staete Landt'. Deze naam verscheen op een kaart naar een schets van Visscher waarop ook vermeld stond dat Taitapu 'Moordenaers Baij' genoemd werd. In 1643 stond vast dat het door Le Maire ontdekte land eigenlijk gewoon een eilandje ter hoogte van de kust van Tierra del Fuego was.

Namen voor het 'nieuwe' land

He ao, he ao tea, he ao tea roa!

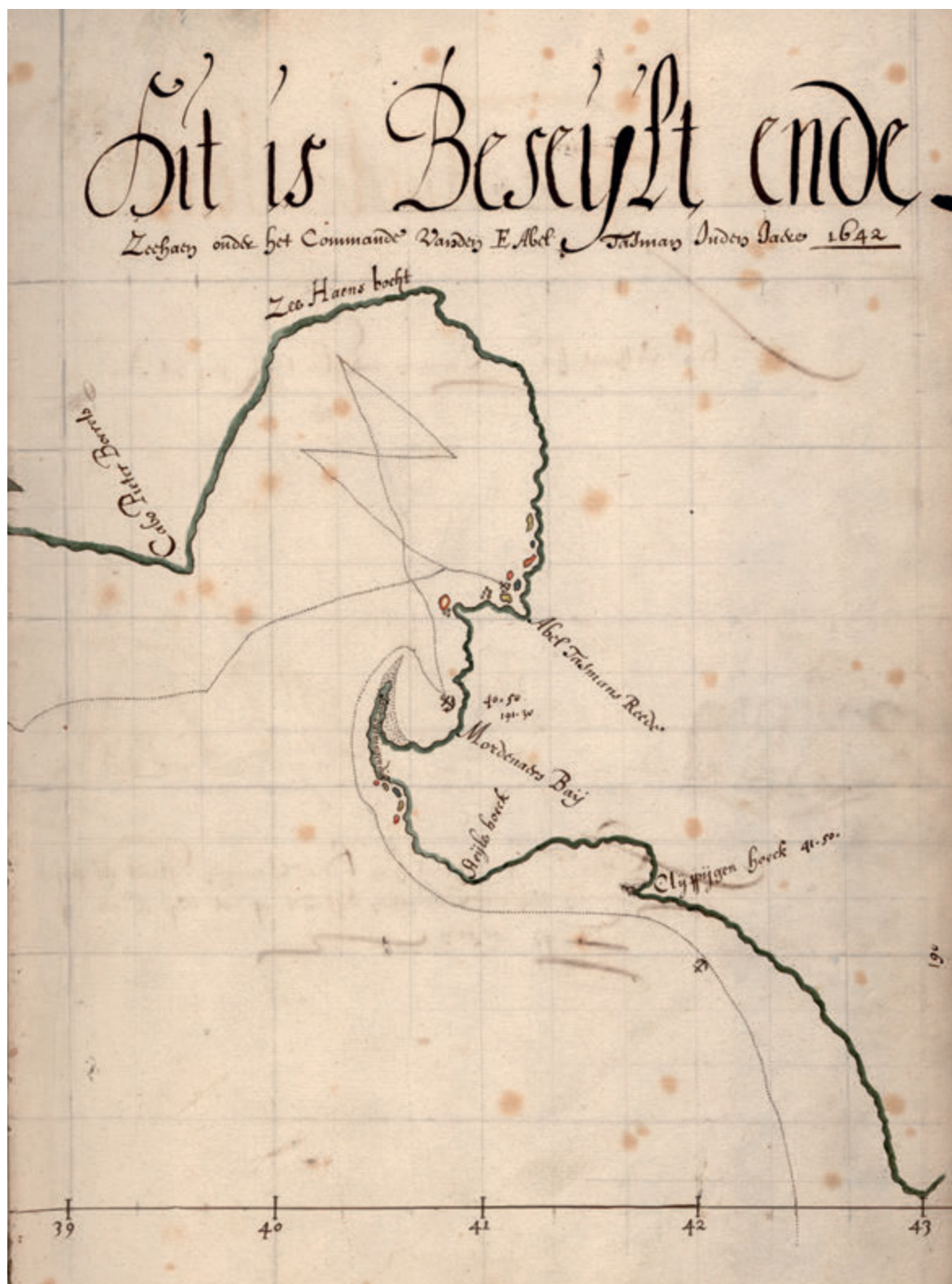
*Een wolk, een witte wolk, een lange witte wolk!*⁹

Toen de hele Zuidlandtheorie ineens begon te storten, werd Tasmans kustlijn tot Zeeland herdoopt, naar de Nederlandse provincie. Wellicht was Willem Janszoon Blaeu, een Amsterdams cartograaf, degene die verantwoordelijk was voor deze nieuwe naamgeving: hij was de eerste die Nieuw-Zeeland tekende als een landmassa los van Australië met de vermelding 'Zeelandia Nova'.¹⁰ Māori spreken overigens niet van Nieuw-Zeeland maar van Aotearoa (lange witte wolk), een term die steeds vaker ook door niet-Māori gebruikt wordt.

Vóór de komst van de Europeanen waren diverse namen in omloop voor Nieuw-Zeeland. Men noemde het noordelijke eiland Aotearoa of Te ika a Maui (de vis van Maui),

Portret van Abel Tasman, zijn tweede echtgenote Janetje Tjaers en Claesgen, zijn dochter uit een eerste huwelijk met Claesjie Heyndricks. Toegeschreven aan Jacob Gerritsz Cuyp (1594-1651/52).

nla.pic-an2282370 National Library of Australia

Kaart van Moordenaers Baij zoals getekend in Tasmans scheepsjournaal.

Nationaal Archief Den Haag, Coll. Aanwinsten 1e Afd., 1.11.01.01, inv.Nr.121

verwijzend naar Maui, de oplichter-held. Verborgen in een kano ging hij eens met zijn broers vissen. Toen ze in volle zee waren, dwong hij hen halt te houden. Zijn vishaak, vervaardigd uit het kaakbeen van zijn grootvader, was versierd met parelmoer en een kwastje hondenhaar. Aangezien zijn broers weigerden hem lokaas te geven, sloeg Maui zichzelf op de neus en smeerde het bloed op de vishaak. Hij had onmiddellijk beet en zong het lied dat alle zware lasten licht maakt. De vangst hief de kano op: het ging om een groot stuk land dat op een enorme, glanzende vis leek! Terwijl Maui offergaves deed om de kwade zeegod te sussen, konden zijn hebzuchtige broers niet wachten om zich een stuk van het nieuwe land toe te eigenen. Ze begonnen er met hun wapens op in te hakken, zodat het gladde oppervlak verfrommelde en kreukte tot er bergen, kliffen en ravijnen ontstonden. Het South Island werd Te wai pounamu (de wateren van jade) genoemd. Pas in de twintigste eeuw werd de naam Aotearoa voor het eerst gebruikt voor het geheel van Nieuw-Zeeland.¹¹

DE POLYNESISISCHE ONTDEKKING VAN NIEUW-ZEELAND

De wereld van onze voorouders bestond uit een grote zee vol te ontdekken plaatsen die ze zich eigen maakten teneinde er generaties van zeevaarders zoals henzelf voort te brengen. Mensen grootgebracht in deze omgeving voelden zich thuis op zee. Zodra ze konden wandelen, speelden ze erin, ze werkten erin en vochten erop. Ze ontwikkelden ongelooflijke vaardigheden om haar wateren te bevaren alsook de nodige bezieling om zelfs een aantal grote afstanden tussen eilandengroepen te trotseren. Hun wereld was uitgestrekt en volkeren en culturen verplaatsten en vermengden er zich, ongehinderd door de grenzen die later door imperialistische machten werden opgericht. Ze zeilden van het ene eiland naar het andere om er handel te drijven en te trouwen en zodoende hun sociale netwerken uit te breiden met als doel een grotere stroom van rijkdom te bewerkstelligen. Ze reisden door talrijke en gevarieerde natuurlijke en culturele omgevingen om familieleden te bezoeken, om hun dorst naar avontuur te lessen en zelfs om te vechten en te overheersen.¹²

Toen de Nederlanders zich de ontdekking van Nieuw-Zeeland toe-eigenden, vergalopperden ze zich duidelijk: het land was al sinds circa het jaar 1200 bewoond! Het was overigens het laatste stuk van de wereld dat permanent door mensen werd bevolkt. Lange tijd twijfelden historici eraan of de zeevaarkundige vaardigheden van de Polynesiërs voldoende ontwikkeld waren om zulke verafgelegen plaatsen als Nieuw-Zeeland, Hawai'i of Rapa Nui (Paaseiland) te bereiken. Het idee dat Polynesische vissers en kustreizigers eilanden toevallig ontdekten, was tot ver in de twintigste eeuw populair.¹³ Hedendaagse theorieën gebaseerd op archeologisch, historisch, antropologisch en linguïstisch onderzoek geven een totaal ander beeld.

Het voorouderlijke thuisland van de Polynesiërs

Zo'n 10.000 jaar geleden hadden de mensen vrijwel alle bewoonbare gebieden van de planeet bezet. Met uitzondering van Australië en Papoea-Nieuw-Guinea was men op alle plaatsen te voet aangekomen. De betrekkelijk kleine eilanden van de Stille Oceaan waren echter bijzonder verafgelegen en heel moeilijk bereikbaar. Bovendien konden hun vrij arme flora en fauna onmogelijk op de lange termijn voorzien in de noden van een menselijke bevolking. Mensen die zich op deze eilanden vestigden, moesten daarom de technieken van langeafstandsreizen over zee beheersen en de kennis bezitten om de noodzakelijke huisdieren en eetbare planten te vervoeren.¹⁴

Archeologen stellen dat afgelegen-Oceanië na 1500 v. Chr. gekoloniseerd begon te worden door de Lapitabevolking, genoemd naar haar unieke pottenbakkersstijl ontdekt in Lapita op het Fouéshiereiland in Nieuw-Caledonië. De Lapita waren zeevaarders die zich voorbij de kustwateren waagden. Zij woonden in een zone die reikte van

de Bismarckarchipel tot Samoa en Tonga. De Polynesische cultuur ontwikkelde zich langzamerhand in de loop van het eerste millennium voor onze jaartelling in de meest oostelijk gelegen regio van het Lapitagebied. Tonga, Samoa en hun dichte buur Futuna vormen dus het oorspronkelijke Polynesische thuisland.¹⁵

Ontdekkingskaart van de Stille Zuidzee.

Naar Irwin 2006: 67

Doelgerichte exploratie van de Stille Oceaan

Gebruikmakend van hun kennis van de sterren en de winden verkenden bedreven zeevaarders gaandeweg de eilanden oostwaarts. De volgorde van vestiging werd bepaald door de veiligheid en niet door de bereikbaarheid. Polynesiërs die zich in onbekende wateren waagden, zeilden tegen de wind in om zich van de meest veilige terugreis te verzekeren. Dit verklaart waarom Nieuw-Zeeland, dat veel dichterbij het Lapitathuisland gelegen is dan het overige deel van Oost-Polynesië, pas het allerlaatst bewoond werd. Hetzelfde geldt voor de Hawai'i-archipel, die zich dichterbij West-Polynesië bevindt dan het verre, oostwaarts en tegen de wind in gelegen kleine Rapa Nui.

Hedendaagse wetenschappers concluderen dat Polynesiërs zich zo ver mogelijk oostwaarts begaven en in veel mindere mate verkenningsstochten westwaarts ondernamen. Dat kwam vermoedelijk doordat het veel gemakkelijker was, en de overlevingskansen groter bleken, als je uit het oosten in plaats van uit het westen kon terugreizen. Ook factoren zoals het stijgen en dalen van het zeeniveau kunnen de vestiging op de eilan-

Houten peddel of hoe.

Museum Volkenkunde RMV 253-8, 183 cm. Aankoop: W.D. Cutter via Hjalmar Stolpe, 1880

den beïnvloed hebben. 5000 tot 3000 jaar geleden begonnen de zeeniveaus, die destijds minstens een meter hoger waren dan nu, te dalen. Dit betekende dat lager gelegen atollen zichtbaar werden en beschikbaar voor bewoning. Een andere theorie oppert dat het El Niñofenomeen de heersende winden dermate veranderde dat de Polynesiërs gedurende bepaalde periodes geen tegenwind hadden bij hun oostwaartse reizen.¹⁶

De Amerikaanse connectie

Archeologisch materiaal suggereert dat Polynesiërs hun exploratie zo ver mogelijk naar het oosten voortzetten, totdat ze het Amerikaanse continent bereikten. De duizend jaar geleden in Polynesië ingevoerde Amerikaanse zoete aardappel en fleskalebassen vormen een duidelijk bewijs van contact en westwaarts vervoer. De kokosnootboom, van Aziatisch-Melanesische oorsprong, reisde in omgekeerde richting en schoot wortel op de westkust van Panama en op Kokoseiland vóór de komst van de Europeanen. Steeds meer bewijsmateriaal wijst eerder naar de verantwoordelijkheid van de Polynesiërs voor deze plantenintroducties dan naar de mogelijkheid dat Amerikanen zich in de Stille Oceaan waagden.¹⁷

Nieuw-Zeeland vinden

*Ko te pae tawhiti whāia kia tata
Ko te pae tata whakamāua kia tīna*

*Streef de verre horizonten na
En koester deze die je bereikt¹⁸*

Nieuw-Zeeland was het laatste deel van Polynesië waar zich mensen vestigden. Het Māorithuisland, vaak Hawaiki genoemd, ligt waarschijnlijk in de Cookeilanden, de Gemeenschapseilanden en de Australeilanden.¹⁹ Net zoals de rest van Oost-Polynesië werd Nieuw-Zeeland oorspronkelijk bereikt met dubbelrompkano's. Vermoedelijk volgden de reizigers trekvogels: de langstaartkoel (*Eudynamys taitensis*) verlaat tropisch Polynesië om in september in Nieuw-Zeeland aan te komen; de grauwe pijlstormvogel (*Puffinus griseus*) vertrekt in oktober uit tropisch Polynesië en de rosse grutto (*Limosa lapponica baueri*) trekt naar gronden in het zuidwesten. Uit de trek van de vogels konden mensen inderdaad opmaken dat er in een bepaalde richting land was. Over de afstand wisten ze echter niets.

Er zijn veel plausibele redenen waarom Polynesiërs zich in volle zee waagden om uiteindelijk in Nieuw-Zeeland te belanden, zoals het drijven van handel, de behoefte

aan waardevolle grondstoffen en de zoektocht naar onbewoond terrein om de bevolkingsoverlast in te perken. Maar misschien speelde ook persoonlijke machtsdrang een rol: bepaalde leiders die tot ondergeschikte verwantschapslinies behoorden, koesterden wellicht de hoop aan belang te winnen en een prominente positie in te nemen op een nieuw eiland. Andere redenen waren bijvoorbeeld nieuwsgierigheid, zin in avontuur en verlangen naar prestige, treklust, verbanning maar ook schaamte omwille van een lage positie in de maatschappij, een opgelopen affront of vernedering.²⁰

Datering van de eerste vestiging

Over de datum van de eerste vestiging in Nieuw-Zeeland is veel gedebatteerd. Op grond van verschillende wetenschappelijke methoden is deze vestiging rond het jaar 1200 n. Chr. gesitueerd. De genealogische datering, die generaties telt, geeft afhankelijk van het oorsprongsverhaal uiteenlopende resultaten: 950 n. Chr. voor Kupe, 1150 voor Toi

Hedendaagse dubbelrompkano bij de viering van Waitangi Day op 6 februari 2010.

F.W. Veys, Museum Volkenkunde 2010

en 1350 voor de Grote Vloot. In de mondelinge overlevering is Kupe de eerste bezoeker van Aotearoa die vele plaatsen langs zijn weg een naam gaf. Hij keerde naar zijn thuisland Hawaiki terug en gaf instructies over hoe het nieuw ontdekte land gevonden kon worden.²¹ Over Toi, wiens naam ‘Oorspronkelijke-Inwoner’ betekent, wordt verteld dat hij de eerste mens is die in Aotearoa woonde. Hij kende noch het vuur noch de zoete aardappel.²²

De Grote Vloot-theorie verwijst naar de zeven legendarische kano's – *Aotea*, *Kura-haupo*, *Matatua*, *Tainui*, *Tokomaru*, *Te Arawa* en *Takitimu* – waarmee de Māori naar Nieuw-Zeeland zouden zijn getrokken.²³ De oudste koolstof-gedateerde archeologische sites geven de dertiende eeuw aan. De milieu-impact die mensen mogelijk gehad hebben door doelbewust stukken land vrij te maken, verwijst eveneens naar de dertiende eeuw. Onderzoek op de beenderen van de Polynesische rat of *kiore* wordt nog steeds uitgevoerd. Van dit dier weten we dat het door mensen geïntroduceerd werd, aangezien het geen lange afstanden kan zwemmen en niet op drijfhout kan overleven.

Een aantal geleerden is de mening toegedaan dat de Polynesiërs die het eerst Nieuw-Zeeland ontdekten, terugreisden naar tropisch Oost-Polynesië en daar de mensen aanwijzingen gaven over hoe ze het nieuwe land moesten vinden.²⁴ In een poging traditionele zeiltechnieken nieuw leven in te blazen, zijn in april 2010 vier dubbelromp-kano's vanuit Auckland richting centraal Polynesië vertrokken. De zeilers, die uit verschillende eilanden van het Stille Zuidzeegebied afkomstig zijn, leggen op deze manier de omgekeerde reis af die vroeger vanuit het traditionele thuisland van de Māori werd ondernomen.

DNA en de menselijke bezetting van Polynesië

Genetisch bewijsmateriaal bevestigt het door de archeologie voorgestelde migratiepatroon: Polynesië werd bewoond van west naar oost. Bestudering van mitochondriaal DNA, dat langs moederszijde wordt overgeërfd, toont aan dat hoe verder je je oostwaarts begeeft, hoe meer Polynesiërs genetisch gelijkend zijn. Māori blijken de minst gediversifieerde bevolking van allemaal. DNA-onderzoekers concluderen dat de kolonisatie plaatsvond door wat we ‘eilandhoppen’ kunnen noemen. Hierbij trokken mensen naar een bepaald eiland en voeren vandaar naar een ander eiland, in algemene west-oostelijke richting. Op deze manier werd de beschikbare genenpool kleiner en dus minder verscheiden. DNA-gegevens bieden het bewijsmateriaal – bevestigd door resultaten uit andere onderzoeksvelden – dat Nieuw-Zeeland het laatste deel van de Stille Oceaan geweest is dat door mensen bewoond werd.²⁵

Een overvloed aan grondstoffen

De eerste 'kolonisten', die gewend waren aan een warm en vochtig klimaat en op vrij kleine eilanden geleefd hadden, ontdekten een uitgestrekte en koele archipel. Zij brachten een reeks tropische planten met zich mee, zoals de knolgewassen taro, yam en zoete aardappel (*kūmara*), fleskalebas, papiermoerbeï en koolpalm (*Cordyline australis*). Kokosnoot, broodvrucht en banaan konden niet gedijen in Nieuw-Zeelands gematigde klimaat. De Māori introduceerden de hond en de rat. Misschien brachten ze ook varkens en gevogelte, maar die overleefden niet.

Nieuw-Zeeland was voor een groot deel bedekt met woud en kende een rijke fauna, waaronder merkwaardige vogels: elf soorten moa's (niet-vliegende reuzenvogels) – die tussen 20 en 250 kilo wogen – alsook de inmiddels uitgestorven Nieuw-Zeelandse zwaan (*Cygnus atratus sumnerensis*), de North Island gans (*Cnemiornis gracilis*), de South Island gans (*Cnemiornis calcitrans*) en de grootste arend ter wereld, Haasts arend (*Harpagornis moorei*), de enige roofvijand van de moa. De kusten waren rijk aan robben, schelp- en schaaldieren. De wateren wemelden van de vissen. Hoewel de oorspronkelijke inwoners landbouwers waren, leende het land zich in eerste instantie tot jagen, vissen en voedselverzamelen.²⁶

Waterval op South Island.

Herman de Boer, Museum Volkenkunde 2010

Hedendaagse dubbelrompkano en waka bij de viering van Waitangi Day op 6 februari 2010.

F.W.Veys, Museum Volkenkunde 2010

Kano's

De geschiedenis en ontwikkeling van zeekano's valt moeilijk te achterhalen want er liggen geen gezonken wrakken op de zeebodem. Als kano's breken, blijven ze drijven en worden ze traag verteerd door paalwormen (*Teredo navalis*), een soort tweekleppig zoutwaterweekdier. Op het vasteland, in grotten en moerassen, zijn enkel fragmenten van oude zeilkano's bewaard gebleven. Zodra in het begin van de zestiende eeuw de Europese ontdekkingsreizigers de Stille Oceaan begonnen te bezeilen, kwamen beschrijvende teksten, schetsen, schilderijen, gravures, modellen en later ook foto's beschikbaar.²⁷

Het is bekend dat boomstamkano's goede dienst deden als rivier- en meervaartuigen, maar ongeschikt waren voor oceaanreizen. Om de stabiliteit te bevorderen, werd zijdelings een drijver toegevoegd, wat er een *outrigger*, oftewel een uitlegger-kano, van maakte. De romp werd dan verhoogd door verticale planken toe te voegen, om zo het vollopen bij opkomende deiningen te verhinderen. Hetzelfde was nodig voor de dubbelrompkano's, die uitermate geschikt waren voor lange verkenningsreizen en bovendien

het voordeel boden dat ze een vrij groot aantal migranten naar verre eilanden konden transporteren. Hoogstwaarschijnlijk werd Nieuw-Zeeland bereikt met dubbelromp-kano's, uitgerust met driehoekige zeilen.²⁸

Tijdens de contactperiode met de Europeanen pasten de Māori hun kano's aan hun veranderde navigatie- en reisenoden aan; ze deden dit hoofdzakelijk om in te spelen op de natuurlijke omstandigheden. De gematigde regio's van Nieuw-Zeeland hebben grote meren en rivieren, klippenkusten en onvoorspelbaar weer: allemaal nieuwe uitdagingen voor kanoreizigers. Het land voorzag in grote bomen die gebruikt konden worden voor het bouwen van brede kano's met een enkelvoudige romp en zonder vlerken, zoals de indrukwekkende *waka taua* (oorlogskano). De kano's evolueerden samen met de ontwikkeling van sociale, politieke en religieuze instellingen. Zo ging de oorlogskano, de kano voor priesters of leiders, of de handelskano verschillen van een koloniserende reiskano.²⁹

Hoosvat voor kano waarvan het gedecoreerde handvat is afgebroken.

Museum Volkenkunde RMV 253-32, 12,5 x 25 x 45,5 cm.

Aankoop: W.D. Cutter via Hjalmar Stolpe, 1880

Way-finding of 'wegvinderij'

Way-finding – 'wegvinderij' – is het woord dat moderne eilanders gebruiken ter beschrijving van hun eigen en hun voorouders' vaardigheid in het loodsen van hun reiskano's door de Stille Oceaan.³⁰ Het systeem van 'wegvinderij' steunde op het observeren van de sterren, de zon en de maan. Er werd geen enkel waarnemingsinstrument aangewend. De veranderende winden en zeestromingen bepaalden hoe de zeilen gericht moesten worden. De wolkenpatronen vertelden de Polynesische zeevaarders of ze een hoog of laag eiland dan wel een atol naderden. Passaatwindwolken stapelen zich op bo-

ven een eiland, zelfs als het nog onder de horizon ligt. Ondiepe atollagunes projecteren groene weerspiegelingen op de onderzijde van de wolken. De vlucht van nestelende zeevogels gaf informatie over de nog af te leggen afstand en de richting waarin het nog te ontdekken land lag. Karakteristieke verstoringen in de zeedeiningen of fosforescerende zeestroken wezen naar een eiland in de nabijheid van de zeelieden. Deze kennis werd van de ene generatie op de andere doorgegeven.³¹ Kapitein Cook was hiervan getuige toen de Tahitiaanse hogepriester Tupaia van Ra'iatea (Gemeenschapseilanden) hem de naam en plaats van 74 eilanden gaf die later op een kaart aangeduid werden. Tupaia had echter kennis van wel meer dan honderd eilanden rond Tahiti, in een straal zo uitgestrekt als de grootte van Australië.³²

ONTMOETINGEN

Westerse navigatie

De Nederlanders zagen weinig profijt in Nieuw-Zeeland. Al gauw begonnen expedities uit Groot-Brittannië, Frankrijk en Spanje het land te verkennen; de reizen waren het gevolg van competitie tussen deze Europese naties. De resultaten van de ontdekkings-tochten bleven gewoonlijk vertrouwelijk omdat zij eigenlijk staatsgeheim waren: locaties werden meestal niet doorgegeven en kaarten bleven ongepubliceerd.³³ Bovendien waren de lengte- en breedtegraadberekeningen zo onnauwkeurig dat eilanden vaak na hun ontdekking niet gelokaliseerd werden. Dit was bijvoorbeeld het geval met de Marquesaseilanden, toevallig door de Spaanse ontdekkingsreiziger Álvaro de Mendaña (1542?-1595) in 1595 gevonden maar pas bijna twee eeuwen later, in 1774, door James Cook opnieuw bezocht.³⁴

Metingen bleven een complexe zaak. Bijzonder goede zeelieden konden weliswaar de breedtegraad berekenen, maar de lengte was heel wat moeilijker te bepalen. Daarvoor moest je namelijk de afstand van het schip vanaf zijn startpunt inschatten. Dit kon alleen achterhaald worden als de reistijd bekend was. Observatie van de sterren in samenhang met koersgrafieken, complexe astronomische kaarten en het gebruik van het astrolabium (de hoekmeter) was een manier om dit te doen. Voor een andere methode werden scheepschronometers aangewend. Zij gaven de precieze tijdspanne aan vanaf het ogenblik van vertrek en waren robuust genoeg om de bewegingen van het schip, de vochtigheid aan boord en de plotse temperatuursverschillen te weerstaan.

Vele zeelieden verloren het leven tijdens deze exploratietochten, niet alleen door technische moeilijkheden, maar ook door gezondheidsproblemen. Lange reizen van meer dan vijftig dagen zonder verse groenten of fruit veroorzaakten, bij gebrek aan vitamine C, scheurbuik, een ziekte die het lichaamsweefsel afzwakte: de aderen werden poreus en wonden genazen niet.³⁵

De Verlichting en de wetenschappelijke reizen

De Verlichting werd gekenmerkt door een kritische houding tegenover het irrationele denken en streefde naar nieuwe manieren om kennis te verwerven. Tegen de tweede helft van de achttiende eeuw kende de Verlichting in Europa een bloeiperiode. Wetenschappers brachten systematisch, met behulp van instrumenten en wiskundige berekeningen, continenten, eilanden en kustlijnen in kaart. Voor het eerst maakten ze deel uit van de ontdekkingsstochten van de zeevaarders. Ze hadden als doel plaatselijke talen te bestuderen en op ongekende wijze het leven in de Stille Oceaan te registreren met tekeningen, beschrijvingen en de aanleg van planten-, dieren- en insectencollecties. Deze wetenschappelijke reizen getuigden van de drang binnen de Europese Verlichting voor het verzamelen van wetenschappelijke gegevens over de zopas ontdekte fauna en flora.³⁶

Portret van kapitein James Cook door Nathaniel Dance Holland (1734-1811).

Reference No. A-217-010 Alexander Turnbull Library, Wellington, N.Z.

Kapitein James Cook (1728-1779)

De reizen van James Cook belichamen als geen andere de achttiende-eeuwse Europese verkenningsdrang en imperialistische ambities. Als luitenant van de Britse Koninklijke Marine werd Cook in juli 1769 uitgezonden om de omloop van de planeet Venus om de zon te boek te stellen. De tijdens deze reis verrichte metingen moesten tabellen en grafieken complementeren teneinde lengte- en breedtegraden te bepalen.³⁷ In de loop van zijn drie reizen (1768-1771, 1772-1775, 1776-1779) deed Cook viermaal Nieuw-Zeeland aan. Hij vertoefde 328 dagen in de nabijheid van het land of op zijn kusten.

Tijdens hun eerste reis aan boord van de *Endeavour* slaagden Cook en zijn bemanning erin om met de autochtone bevolking te communiceren dankzij de taalkundige vaardigheden van de Tahitiaanse hogepriester Tupaia, die zich in Ra'iatea ingescheept had. Tupaia had voldoende Engels geleerd om met de kapitein en de bemanning van het schip te kunnen spreken. De zeelieden hadden van hun kant elementaire kennis van het Tahitiaans opgedaan. In die tijd waren het Tahitiaans en het Māori onderling verstaanbaar en Tupaia steunde op zijn Tahitiaanse en Engelse taalbeheersing om een overdracht van informatie tussen de Engelsen en Māori te bewerkstelligen. Sommige gegevens die uit de discussies naar voren kwamen, werden meegedeeld aan Cook en Banks, de botanist van de expeditie, vooral als het over lokale overtuigingen en gebruiken ging. Volgens geleerden is het plausibel dat Tupaia genealogische connecties met de plaatselijke Māori kon aantonen, dat hij over de Tahitiaanse god 'Oro en de nobele *arioi* praatte en dat hij hun nieuws gaf over het thuisland Hawaiki.³⁸ Cook en zijn medewerkers verzamelden voor hun documentatie van de achttiende-eeuwse Māori materiële cultuur en taal een enorm corpus aan kennisbronnen.

Andere achttiende-eeuwse Europese ontdekkingsreizigers

In de late achttiende eeuw en aan het begin van de negentiende eeuw leidden Cooks rapporten over de natuurlijke rijkdommen van Nieuw-Zeeland in een versneld tempo tot een toename van Britse interesse voor de exploitatie van bomen, walvissen, robben en vlas.³⁹ De Franse ontdekkingsreiziger Jean de Surville (1717-1770) volgde Cooks eerste expeditie op de voet. Tussen 17 en 31 december 1769, amper twee maanden na Cooks passage, kreeg hij met zijn schip, de *St Jean Baptiste*, Tokerau in zicht. De Survilles reis was voortgekomen uit een handelsonderneming van de ineengestorte Franse *Compagnie des Indes*. De bemanning was niet in staat geweest te communiceren met de lokale Māori. Waarschijnlijk mede vertekend door vooroordelen, werden van die mensen dan ook heel negatieve beschrijvingen gegeven.⁴⁰

Marc-Joseph Marion du Fresne⁴¹ (1724-1772) was de volgende Europese zeevaarder die Nieuw-Zeeland bezocht. In april 1772 zeilde hij met twee schepen, de *Marquis de*

Castries en de *Mascarin*, om de kust van Northland. Marion du Fresne en twee van zijn bemanningsleden werden vermoord toen ze de heilige beperkingen (*tapu*) overtraden door in de baai van Manawaora te vissen.⁴²

De meeste achttiende-eeuwse wetenschappelijke en verkenningsbezoeken aan Nieuw-Zeeland waren van korte duur en onderhielden weinig contact met de plaatselijke bevolking.⁴³ De Brit George Vancouver (1757-1798), die als ondergeschikte officier met Cook gereisd had, was in 1791 met twee schepen op weg naar de noordwestkust van Amerika toen hij Dusky Sound in de zuidwesthoek van South Island bezocht.⁴⁴ De Spaanse Alessandro Malaspina (1754-1810) zeilde in februari 1793 naar Doubtful Sound. Een maand later ging Fransman Antoine Raymond Joseph Bruni d'Entrecasteaux (1739-1793) naar Northland in North Island op zoek naar de vermiste La Pérouse, wiens laatste brief die Frankrijk bereikte, op februari 1788 gedateerd was. Te weten komen wat er met La Pérouse gebeurd was, werd een kwestie van nationaal prestige: Frankrijk wilde aan Engeland bewijzen dat de Franse ontdekkingsstocht, door de *Académie Royale des Sciences* voorbereid, minstens even groots was als die van Cook.⁴⁵ La Pérouses expeditie had tenslotte het grootste wetenschappelijk team ooit aan boord. Het bracht de *Académie* (de Koninklijke Wetenschappelijke Academie), de *Société Royale de Médecine* (Koninklijke Vereniging voor Geneeskunde) en de *Jardin du Roi*, de Koninklijke Botanisten, samen.⁴⁶

Negentiende-eeuwse ontdekkingsreizigers

Wetenschappelijke reizen werden tot ver in de negentiende eeuw voortgezet. Verschillende naties namen eraan deel: de Britten met Robert Fitzroy (1853), James Clark Ross (1840-1842) en John Lort Stokes (1848-1851); de Fransen met Louis Isidore Duperrey (1824), Jules-Sébastien-César Dumont d'Urville (1827 en 1840), Cyrille Pierre Théodore Laplace (1831) en Abel Aubert Dupetit-Thouars (1838). Jean-Baptiste Thomas Médée Cécille (1838), Charles-François Lavaud (1840-1843) en Auguste Bérard (1843-1846) waren Franse ontdekkingsreizigers die zowel wetenschappelijk onderzoek als handelsondernemingen leidden. De Rus Fabian Gottlieb Benjamin von Bellingshausen (1820), de Amerikaan Charles Wilkes (1840) en de Oostenrijker Bernhard von Wüllerstorff-Urbair in de *Novara* (1858-1859) waren eveneens belangrijke ontdekkingsreizigers.⁴⁷

Handelsreizen

Het in de late achttiende eeuw aangevangen contact tussen Europa en Nieuw-Zeeland nam toe door handelsreizen georganiseerd om Nieuw-Zeelandse goederen als hout, vlas, robben- en walvisproducten op te halen en af te zetten op markten in Europa, Amerika, India of China. In ruil werden Europese artikelen en vaardigheden geschonken aan lokale leveranciers van handelswaar en arbeid.⁴⁸ De eerste Europeanen die in Nieuw-Zeeland gingen wonen, waren zeelieden. Zij waren uit schepen gesprongen die uit Sydney waren gezeild, in een poging om aan tirannieke kapiteins, lekkende schepen, misdaad en tegenspoed te ontsnappen.⁴⁹

Vanaf de vroege jaren negentig van de achttiende eeuw dacht men aan de stichting van een Britse kolonie. De meest begeerde goederen in de geschiedenis van het Europese kolonialisme waren goud en zilver, gevolgd door alle in de oorlogvoering vereiste waren: salpeter voor buskruit, hout voor scheepsrompen en vlas voor touwwerk, zeilen en uniformstoffen.⁵⁰ Robben en walvissen trokken eveneens handelsschepen aan. In Nieuw-Zeeland waren vlas, hout, robben en walvissen beschikbaar.

Imitatie *hei tiki*, gemaakt in Idar Oberstein (Duitsland) van uit Nieuw-Zeeland geïmporteerde jade.

Museum Volkenkunde RMV 1640-1, 9 cm. Aankoop: Jacob Wild XIII, 1908

Rijk versierde peddel, ingelegd met parelmoer (*pāua*). Waarschijnlijk gemaakt om te verhandelen met Europeanen.

Museum Volkenkunde RMV 2399-21, 141,5 cm.

Schenking: Juff. R. Käyser, 1939

Moderne mantel van vlas, *Tukakahumai* genaamd. De kunstenaar Kohai Grace heeft met behulp van oude weeftechnieken de mantel geheel van vlasvezels gemaakt.

Norm Heke 2010, 115 x 85 cm

Vlas

Marineofficier Philip Gidley King wees als eerste Nieuw-Zeelands vlas aan als grondstof. Al in 1788 werden pogingen ondernomen om met dit product te werken omdat *Pākeha* (Europeanen) meenden een lucratieve tegenhanger van Europees vlaslinnen gevonden te hebben. Tijdens de jaren twintig van de negentiende eeuw werkten veel Māorigemeenschappen in het scheiden van vlasvezels. Vlas was Nieuw-Zeelands belangrijkste exportartikel uit die tijd. Het lokale vlas werd echter vooral in touwen verwerkt. Machines slaagden er niet in vezels te produceren die van eenzelfde kwaliteit waren als wat de Māoriambachtslieden met traditionele methoden bereikten. Dit had tot gevolg dat andere renderende gebruiken van vlas ook tevergeefs bleken.⁵¹

Hout

Houttransporten werden vanaf 1794 georganiseerd; ze vloeiden voort uit de oorlogen die Groot-Brittannië met Amerika en Frankrijk voerde. De Engelse eikenbossen konden niet langer voorzien in de vraag van de Britse marinewerven. Tijdens de Amerikaanse Onafhankelijkheidsstrijd werd Baltische pijnboom gebruikt, maar toen in 1793 de oorlog met Frankrijk uitbrak, rees plots een dringende behoefte aan meer hout. Hoewel de Nieuw-Zeelandse wouden verafgelegen waren, boden ze een optie voor houtbevoorrading. Het Hauraki Golfgebied (Coromandel Peninsula) met zijn compacte wouden, aan de noordoostpunt van North Island, werd bijgevolg een van de eerste dichter bevolkte regio's van Nieuw-Zeeland die een aanhoudend contact met Europeanen ondervond.⁵²

Robbenjacht

Europeanen zagen het potentieel van de robben in: Nieuw-Zeelandse pelsrobber (*Arctocephalus forsteri*) hadden vachten zo zacht als beverbont die aanzienlijke prijzen opbrachten op de Europese en Chinese markten. Het vooruitzicht van hoge winsten lokte laat-achttiende-eeuwse robbenjagers naar Dusky Sound (Tamatea) in het zuidelijk eiland, South Island. Daarenboven kon olie uit robbenspek dienen als smeermiddel voor de in de Industriële Revolutie in aantal toenemende machines. Olie deed ook lampen branden in de Europese en Amerikaanse steden. Na 1804 verplaatste de aandacht van de robbenjagers zich van Tamatea naar de Foveaux Strait (Te Moana-ki-Rakiura) en naar de meer zuidelijke eilanden.⁵³

Kauriboom in rijk bosgebied, Bay of Islands.

Museum Volkenkunde 2010

Vioolvormig wapen met kort handvat oftewel kotiate, gemaakt van walvisbeen. Gebruikt door Māorihoofdmannen in man-tot-mangevechten en als prestigeobject.

Collectie: Caroline & George Jollès, 31 x 12,5 x 2 cm

Walvisjacht

In tegenstelling tot de robbenjacht, vereist de walvisvangst een gespecialiseerde uitrusting en knowhow. De jacht op de walvis was echter zo aantrekkelijk dat men dit voor lief nam. Nieuw-Zeeland werd een centrum voor de handel in walvissen, van meet af aan beheerst door Britse en Amerikaanse belangen. Er waren twee soorten walvisvangsten: de diepzeejacht op potvissen (*Physeter macrocephalus*) en de kustjacht op de zuidkaper of Australische walvis (*Eubalaena australis*).⁵⁴ Verschillende delen van het dier werden gebruikt, in toepassingen binnen de Industriële Revolutie. Walvisolie, vooral spermaceti, een vette vloeistof verkregen uit de schedelholten van potvissen, leverde smeervet voor machines, maar ook een geurloze, doorzichtige olie voor de keuken of de verlichting. Deze olie was bovendien een waardevol ingrediënt voor kaarsen, zeep, bewerkte wol en gelooid leder. Ambergrijs of grijze amber, gevonden in het darmstelsel van potvissen, werd een fixatief in de parfumerie en een gewaardeerd afrodisiacum. Balein of walvisbaard – een buigzame stavenstructuur die in de mond van de Australische walvis hangt en waarmee hij voedsel uit het zeewater zeeft – werd gebruikt in korsetten, paraplu's en de stoffeerderij. De walvisvangst in de wateren van Nieuw-Zeeland begon vanaf 1798. Het was een kosmopolitische bedrijfstak met schepen bemand door zeelui afkomstig uit een exotische landenmix. De meeste schepen begaven zich in de richting van de Bay of Islands.⁵⁵ Māori speelden een belangrijke rol in de walvisindustrie tot deze in 1964 werd stopgezet.

Wapen met kort handvat oftewel patu, gemaakt van het kaakbeen van een walvis. Het wapen werd in gevecht en als prestigeobject gebruikt.

Museum Volkenkunde RMV 1510-5, 36,5 x 8,5 cm. Aankoop: L.C.J.C.A. Dilman, 1906

De komst van het Christendom

De eerste zending: Church Missionary Society

In de jaren veertig van de achttiende eeuw startte John Wesley (1703-1791) in Groot-Brittannië een evangelische heropleving. Evangelische protestanten werkten aanvankelijk binnen de *Church of England* (Anglicaanse Kerk) maar splitsten zich in 1795 op in het methodisme of 'wesleyanisme' en het 'Low Church' anglicanisme. 'Low Church' focuste op zendelingenwerk terwijl 'High Church' haar katholieke erfenis benadrukte. Essentieel voor de evangelisten waren de eenvoud van de eredienst, een persoonlijke relatie tot God en de alomtegenwoordige bedreiging van de zonde. Zij wilden bovendien de heidenen zowel tot het kapitalisme als tot het christendom bekeren. De inwoners van de pas ontdekte gebieden in de Stille Oceaan leenden zich volgens hen perfect voor het bekeringswerk.⁵⁶

Samuel Marsden (1765-1838), de belangrijkste veldprediker in het strafkamp van New South Wales in Australië, had lange tijd een zending naar Nieuw-Zeeland overwogen. Bij een ontmoeting met Māori die Sydney bezochten, raakte hij onder de indruk van hun intellectuele capaciteiten.⁵⁷ Bovendien was hij ervan overtuigd dat, aangezien Māori de Europese handelsidealen begrepen hadden, zij des te ontvankelijker zouden zijn voor 'verlossing'.

Christelijke evangelisatie in Nieuw-Zeeland begon effectief in 1814 met de lancering door Marsden, namens de *Church Missionary Society* (CMS) van de *Church of England*,

Jacht op de potvis, met de hand ingekleurde staalgravure door J. Stewart, gedrukt door W.H. Lizars in Edinburgh in 1837.

Reference No. PUBL-0027-10 Alexander Turnbull Library, Wellington, N.Z.

Portret van dominee Samuel Marsden door Joseph Backler (1815-1897).

Reference No. G-620 Alexander Turnbull Library, Wellington, N.Z.

van de christelijke missie te Rangihoua, in de Bay of Islands. Op kerstdag 1814 vierde Marsden de eerste christelijke dienst op Nieuw-Zeelands vasteland. Diezelfde dag, maar dan verschillende decennia eerder, in 1769, had de Dominicaanse aalmoezenier van De Surville de eerste christelijke dienst in Nieuw-Zeelands wateren geleid. De drie lekenbroeders – Thomas Kendall (schoolmeester, vrederechter en leider van de missiepost), William Hall (timmerman) en John King (schoenmaker en touwslager) en hun gezinnen waren echter niet in staat tot harmonieuze samenwerking. In 1819 kwam predikant John Gare Butler (1781-1841) aan in de Bay of Islands om de eerste residerende geestelijke en hoofdopzichter van de missie te worden. Daarnaast opende hij een tweede missiepost in Kerikeri, waar de lekenbroeders James en Charlotte Kemp aan het werk gezet werden.

Toch had de zending tegen 1822 nog geen enkele bekering op haar actief. De situatie veranderde in 1823 met predikant Henry Williams (1792-1867), die erop stond dat alle nieuwe zendelingen de Māoritaal leerden, zodat zij zo vlug mogelijk in die taal konden gaan prediken. Hij verbood hun eveneens betrokkenheid in de muskettenhandel en hij verminderde aanzienlijk de afhankelijkheid van de zendingspost van Māoribevoorrading door de aanschaf van een schoener en het vestigen van een boerderij. Williams' maatregelen resulteerden tegen 1842 in ruim 3000 christelijke Māori. Missieposten werden vervolgens geopend in Kaitaia, Waimā, Maraetai, Kauaeranga, Puriri, Matamata, Rotorua, Otaki en Waikanae.

Vanaf de jaren dertig van de negentiende eeuw droegen Māori-evangelisten significant bij tot het aantal bekeerden. Dankzij het vermogen tot lezen en schrijven, verworven in de zendingsscholen, verspreidden William Colenso's (1811-1899) in Māoritaal gedrukte heilige geschriften zich snel.⁵⁸ Tegen 1840 had Colenso meer dan 74.000 boeken en pamfletten uitgegeven.⁵⁹

De wesleyaanse zendelingen

De wesleyaanse methodistenzending Samuel Leigh (1785-1852), een vriend van Samuel Marsden, arriveerde in januari 1822 in de Bay of Islands. William White (1794-1875) voegde zich in mei 1823 bij hem. Zij besloten een missie te vestigen onder de Māori die bij Kaeo in het Whangaroa-district woonden en noemden deze post Wesley-Dale. Zij kregen de hulp van Nathaniel Turner (1793-1864) en John Hobbs (1800-1883).⁶⁰ De wesleyanen hadden als doel het evangelie zo eenvoudig mogelijk en in zijn meest evidente waarheid bekend te maken. Persoonlijk mochten zij geen land bezitten noch handeldrijven met Māori.⁶¹

De lokale bevolking verwelkomde Leigh en White niet. Sinds de mishandeling van een Māoribemanningslid op het schip de *Boyd* en de daaropvolgende wraakactie

door Māori – zij staken het vaartuig in brand – heerste er een sfeer van verdenking en misverstand tegenover Europeanen.⁶² Uiteindelijk werd de missie in 1827 geplunderd. Wesleyanen richtten vervolgens een nieuwe zendingspost op in Mangunu aan de zuidkust van Hokianga Harbour en verplaatsten zich later naar Waimā. Ook ontwikkelden ze zendingsposten aan de westkust van North Island, in regio's die de anglicanen (CMS) nog niet hadden geëvangeliiseerd. Nieuwe zendingen bevonden zich onder meer in Tangiteroria aan de noordelijke Wairoa River, Raglan en Kawhia. Het grootste succes behaalden de wesleyanen bij de Tainui-Māori uit het Waikatogebied. De CMS en de wesleyanen kwamen een verdeling van hun invloedssferen overeen.⁶³

De Franse katholieke missionarissen

In 1838 brachten de Franse katholieke missionarissen in Noord-Hokianga de laatste van de voornaamste kerkelijke gezindten, namelijk het katholicisme. Zij beschikten over geld en werkten in nauw verband met de in Lyon gevestigde orde van de maristen. De protestantse zendelingen verwelkomden de katholieken niet. In die tijd was de relatie tussen Groot-Brittannië en Frankrijk bijzonder gespannen. Bisschop Jean-Baptiste François Pompallier (1802-1871) werd nochtans door Engelse en Ierse katholieken bijge-

'Pompallier house' in Russell, diende in de negentiende eeuw als het hoofdkwartier van de Franse Katholieke Missie in het westelijk deel van de Stille Oceaan.

F.W. Veys, Museum Volkenkunde, 2010

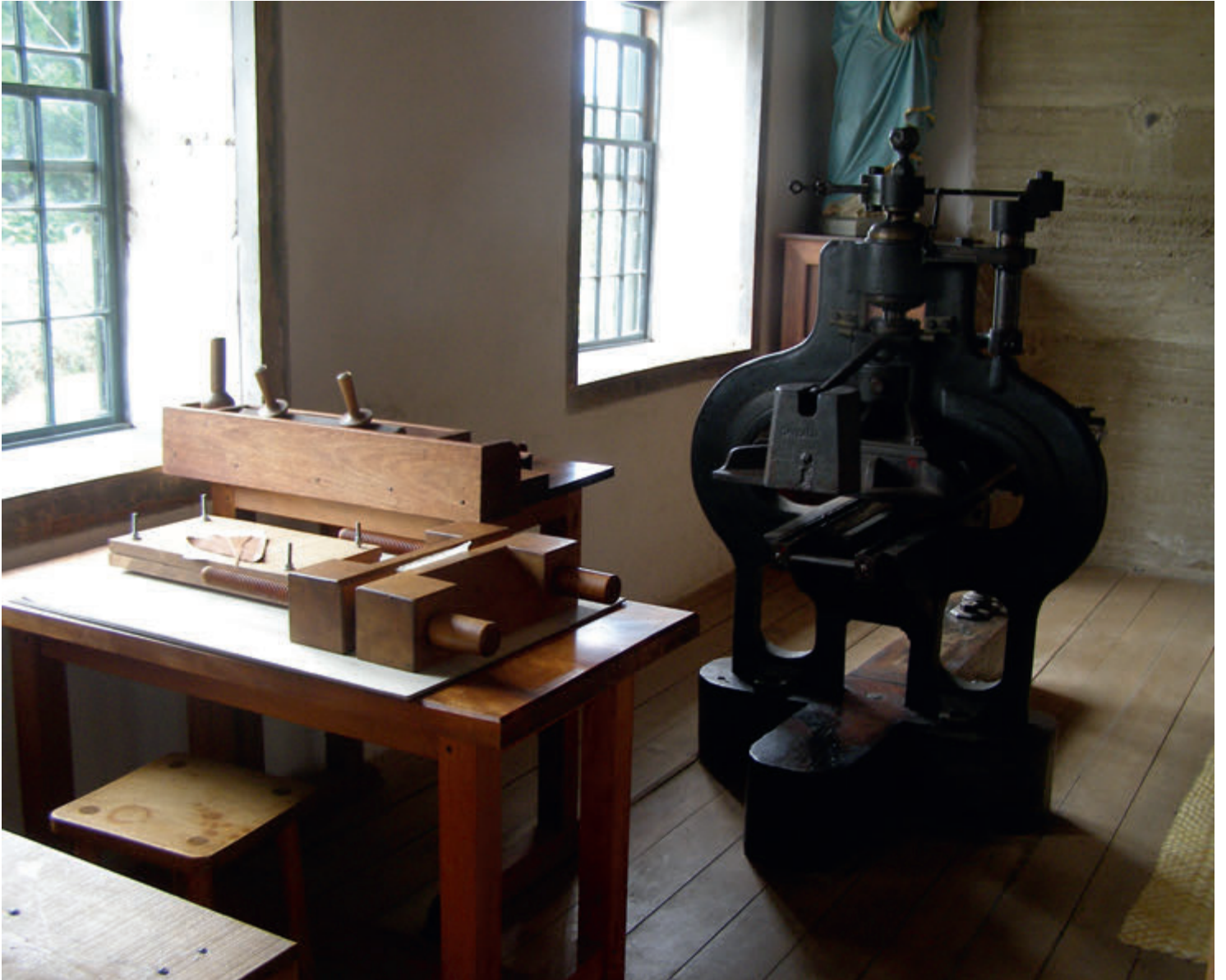
Portret van bisschop Pompallier, lithografie door J. Meunier.

Reference No. NON-ATL-0061 Alexander Turnbull Library, Wellington, N.Z.

staan en bekeerde Māori hielpen hem het Engels en de Māoritaal onder de knie te krijgen. Met het geld verzameld door de *Propagation de la Foi*, de fondsenorganisatie van de maristen, boekte de bisschop veel succes: hij richtte missies op in het Hokiangagebied en aan de oostkust van North en South Island. Tegen 1841 had hij zo'n duizend Māori gedoopt. Dit was heel wat minder dan de resultaten van de CMS maar meer dan wat de wesleyanen bereikt hadden. In 1844 waren al 41 Franse missionarissen naar Nieuw-Zeeland gekomen. In dat jaar openden de eerste presbyterianen onder leiding van James Duncan (1813-1907) een zending in Manawatu.⁶⁴

Een syncretische godsdienst

Māori bleken uiterst geïnteresseerd in het bespreken van religieuze concepten. Hun belangstelling werd aangewakkerd door de concurrentie tussen de verschillende overtuigingen. Het is niet verwonderlijk dat de eerste syncretische religie, die christelijke en Māori-elementen vermengde, ontstond in de Bay of Islands en in de Hokiangaregio. Dit gebeurde in de jaren dertig van de negentiende eeuw.⁶⁵ Deze religieuze beweging werd genoemd naar haar stichter Papahurihia (?-1875), die de Māori met joden identificeerde. Māori waren dus geen christenen en vierden de eucharistie op zaterdag. De bijbelse slang was Papahurihia's vertrouwde geest en bemiddelingskanaal. Hij beweerde met de overledenen te kunnen communiceren. Zijn charisma werd versterkt door zijn buiksprekertalenten die het hem mogelijk maakten stemmen en een vreemde, fluitende zucht te produceren waarlangs de geesten spraken. Hij veranderde later zijn naam naar 'Te Atua Wera', wat 'gloeiende God' betekent.⁶⁶ Hoewel Papahurihia zich in 1875, twintig jaar voor zijn dood, tot het christendom bekeerde, kent hij in de huidige eeuw nog steeds aanhangers in Zuid-Hokianga.⁶⁷

Gaveaux drukpers, in begin jaren 1840 naar de Franse Katholieke Missie in Russell gebracht. De drukpers werd gebruikt om Bijbels, boeken en gezangen – waarvan sommige in *Te Reo Māori* – te drukken.

F.W.Veys, Museum Volkenkunde, 2010

DE NEDERLANDERS IN NIEUW-ZEELAND

Negentiende-eeuwse pioniers

De meeste pioniers die in de negentiende eeuw naar Nieuw-Zeeland trokken, waren Britten. Andere nationaliteiten groepeerden zich in specifieke gebieden: de Duitsers in het Nelsonsdistrict, de Fransen in Akaroa, Scandinaviërs in Dannevirke en Dalmatiërs in de Kauri, gomhars-producerende velden van Northland. Ook Nederlanders maakten deel uit van de continentale Europeanen die zich vanaf de jaren veertig van de negentiende eeuw in Nieuw-Zeeland vestigden. Zij waren echter over het hele land verspreid. Hoeveel Nederlanders in die periode aankwamen, is onbekend.⁶⁸

'Māori in onderhandeling met een Pākeha' door John D. Williams. De Europeaan is vermoedelijk Joel Samuel Polack.

Reference No. A-079-017 Alexander Turnbull Library, Wellington, N.Z.

Joel Samuel Polack (1807-1882)

Joel Samuel Polack was een van de eerste personen van Nederlandse origine die zich in Nieuw-Zeeland vestigde – aanvankelijk, in 1831, in Hokianga, waar hij snel de Māoritaal leerde spreken. Later verhuisde hij naar Kororareka (Russell) in de Bay of Islands. James Busby, de nieuw aangestelde resident van Groot-Brittannië die de Britse wet en orde vertegenwoordigde en de Britse diplomatieke belangen behartigde, keurde Polacks handelsactiviteiten met de lokale Māoribevolking af. In 1835 opende Polack een brouwerij die waarschijnlijk medeverantwoordelijk was voor de toename van geweld en wetteloosheid in de streek. De plaats raakte dan ook stilaan bekend als 'het helse gat van de Stille Zuidzee'. Polack drong er bij de Britse autoriteiten op aan het gebied te beteugelen, maar door zijn slechte reputatie en doordat zijn vrouw Māori was, werd zijn advies

terzijde gelegd. In 1838 keerde hij terug naar Groot-Brittannië, waar hij invloedrijke boeken schreef over Nieuw-Zeeland en de Māoricultuur. Uiteindelijk emigreerde hij opnieuw naar Nieuw-Zeeland, maar nadat zijn huis en land daar vernietigd en geplunderd werden, vertrok hij in 1850 naar Californië, waar hij 32 jaar later stierf.⁶⁹

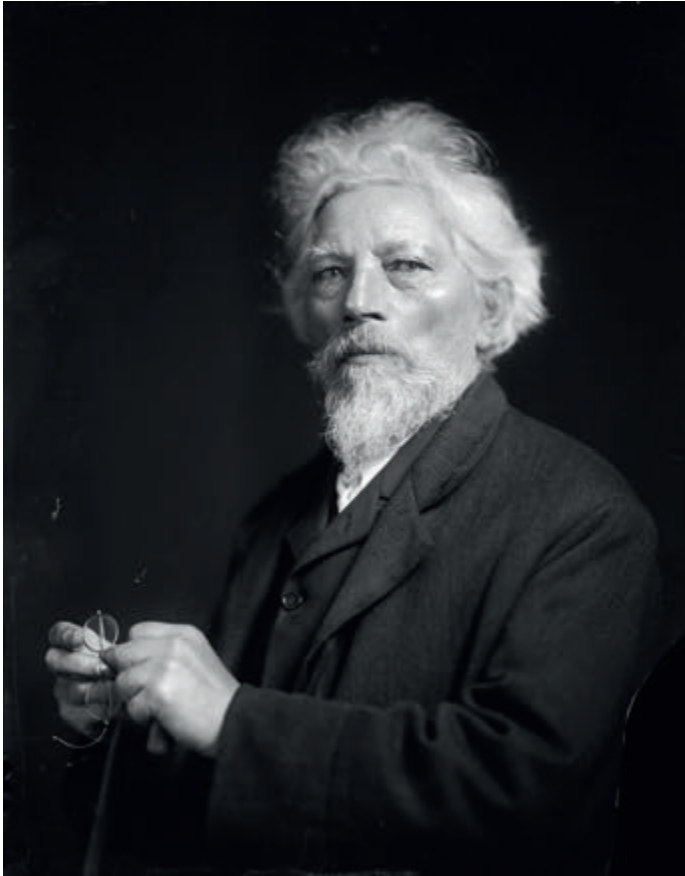
Henry Keesing (1791-1879)

Henry Keesing, in 1791 in Amsterdam als Hartog ben Tobias geboren, nam zijn nieuwe achternaam aan nadat de Franse keizer had verordend dat alle Nederlandse onderdanen een familienaam moesten hebben. Na zijn desertatie uit het Franse leger trok hij naar Groot-Brittannië, waar Henry zijn voornaam werd. Keesing huwde met de dochter van een voorheen in Amsterdam wonende Engelse kler- en hoedenmaker. Het paar zat er warmpjes bij en kreeg negen kinderen. Ze verloren echter hun kapitaal in een risicovolle banktransactie. In navolging van hun tienerzoon, Barnet, vertrokken ze in 1843 met hun zes jongste kinderen naar Nieuw-Zeeland. Hun vestiging verliep vrij vlot doordat ze financieel konden steunen op de enkele jaren eerder door Barnet opgerichte handelszaak. Keesing hielp de *Auckland Hebrew Congregation* stichten en trok zich in Epsom terug op een groot plattelandsgoed, Bird Grove. Zijn vrouw Rosetta stierf in 1862 aan gangreen. Hijzelf overleed in 1879 op 88-jarige leeftijd en liet meer dan honderd nakomelingen na.

Barnet was de echte pionier van de familie. Uiteindelijk zeilde hij naar de Californische goudvelden. Zijn broer John verbleef daar ook een jaar. Bij diens terugkeer naar Nieuw-Zeeland opende hij in Grahamstown (het huidige noord Thames) een winkel maar besloot later terug naar Auckland te verhuizen. Broers Ralph en Abraham hadden er een bloeiende kleinhandelszaak. De jongste broer, Henry Junior, was de eerste die kwartshoudend goud vond in de omgeving van Coromandel. Hannah, een van Henry Keesings dochters, beleefde Aucklands eerste joodse huwelijksplechtigheid. De meeste Keesings leven vandaag de dag in Nieuw-Zeeland: de Nederlandse tak van de familie werd voor het grootste deel in de nazikampen uitgeroeid.⁷⁰

Petrus van der Velden (1837-1913)

Onder de eerste pioniers bevond zich ook de landschapsschilder Petrus van der Velden. Hij werd in 1837 in Rotterdam geboren als jongste in een katholiek gezin met vijf kinderen. Nadat hij op dertienjarige leeftijd op tekenles was gegaan, werd hij binnen korte tijd leerjongen in een lithografiezaak. In 1858 opende hij in Rotterdam zijn eigen drukkerij. Van der Velden schilderde voornamelijk maritieme onderwerpen, waaronder een reeks over de vissers van Marken, hun harde werk en hun band met de zee. Zijn schildersactiviteiten brachten hem naar Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Intussen trouwde hij met Sophia Wilhelmina Eckhart, de zus van beeldhouwer David

Portret van de van afkomst Nederlandse Petrus van der Velden door Stanley Polkinghorne Andrew, 1909. Reference No. 1/1-014988-G Alexander Turnbull Library, Wellington, N.Z.

Portret van Sir Julius Vogel, genomen door John Morris, ca. jaren 1870. Reference No. PAColl-0439-1 Alexander Turnbull Library, Wellington, N.Z.

Eckhart; met haar kreeg hij drie kinderen. In 1890 besloot hij om onduidelijke redenen naar Nieuw-Zeeland te verhuizen. Het duurde niet lang voor hij in Christchurch als professioneel kunstenaar in hoog aanzien stond. Tijdens zijn eerste reis naar Otira Gorge ontwikkelde hij een passie voor landschapsschilderen. Van der Velden was een meester in het weergeven van de Nieuw-Zeelandse natuur bij stormachtig weer. In 1913 stierf hij aan een hartaanval. Zijn artistieke erfenis bestaat uit het dramatische gebruik van licht en donker – in navolging van Rembrandts stijl – wat nooit tevoren op Nieuw-Zeelandse landschapsschilderijen was toegepast.⁷¹

Julius Vogel (1835-1899)

Een andere welbekende vroege pionier van Nederlandse afkomst was de goudzoeker en latere eerste minister Sir Julius Vogel,⁷² in 1835 geboren uit een Britse joodse moeder en een Nederlandse katholieke vader. Toen hij zes jaar was, scheidden zijn ouders,

stierf zijn jongste broertje en besloot zijn moeder om met hem en zijn zus Frances in haar vaders huis in Londen te gaan wonen. Op vijftienjarige leeftijd wenste hij ervaring op te doen in het essaaieren, het onderzoeken van het gehalte van goud en zilver in voorwerpen of munten, zodat hij chemie en metallurgie ging studeren. In 1852 kwam hij in Melbourne aan, opende een essai- en importzaak en vervolgens een koop- en verkoopkleinhandelszaak in goud. Hij werd bovendien een getalenteerd journalist. Na een nederlaag bij de verkiezingen voor de Algemene Vergadering van Victoria in Avoca, verliet Vogel Australië in 1861 en verhuisde naar Dunedin, Nieuw-Zeeland, de toen net opgekomen goudstad.

Vogel was tot 1868 uitgever van de *Otago Daily Times*. Het jaar daarna nam hij die verantwoordelijkheid op zich voor de *Daily Southern Cross* in Auckland. Hij was actief betrokken bij een gewaagd politiek project dat duizenden immigranten naar Nieuw-Zeeland beoogde te brengen, niet alleen om er bouwwerken uit te voeren maar ook om er Māorigrond voor Europese vestigingen te kopen met als duidelijk doel deze eigendommen binnen de toenmalige westerse economie te loodsen. Vogels voorstel werd in 1870 door de Kamer van volksvertegenwoordigers goedgekeurd en vervolgens geïmplementeerd. Tot 1876 bleef hij deel uitmaken van de Nieuw-Zeelandse regering en werd zelfs eerste minister. Hij bekleedde functies in de handel en in de politiek, beide met wisselend succes. Uiteindelijk keerde Vogel in 1888 naar Groot-Brittannië terug om er de laatste elf jaar van zijn leven door te brengen. Men verweet hem vaak de economische recessie van de jaren tachtig van de negentiende eeuw, maar aangezien Nieuw-Zeeland op het einde van zijn leven een periode van economisch herstel kende, veranderde de publieke opinie en werd hij voor zijn progressieve politiek geprezen.⁷³

Herman van Staveren (1849-1930)

Bepaalde Nederlanders droegen op een significante manier bij tot het gemeenschapsleven. Dit was bijvoorbeeld het geval voor Wellingtons eerste rabbi, Herman van Staveren,⁷⁴ geboren in 1849 in Bolsward, Friesland, als Manus van Staveren. In 1875 trouwde hij met Miriam Barnett in de Londense Grote Synagoge. Samen kregen zij negen dochters en vier zonen. In 1877 werd Van Staveren gevraagd om als voorganger van de joodse gemeenschap de *Wellington Hebrew Congregation* in Nieuw-Zeeland te vertegenwoordigen. Daarop vertrok hij naar Nieuw-Zeeland met zijn vrouw en dochter Manarah. Tot zijn uiteenlopende activiteiten behoorden het verzorgen van de wekelijkse *Shabbat*-dienst, het oprichten van een Hebreeuwse school, het op koosjere wijze slachten van vee en het uitvoeren van het besnijdenisritueel. In Karori (1892) en Gisborne (1904) zegende hij joodse begraafplaatsen in en moedigde hij de oprichting aan van een *chevra kaddisha* (begravingsvereniging) om de beschikbaarheid

Rabbijn Herman van Staveren en Mevr. Miriam van Staveren met hun kinderen en kleinkinderen.

Reference No. PAColl-6181-23 Alexander Turnbull Library, Wellington, N.Z.

van religieuze gronden voor alle joden te verzekeren. Van Staveren was ook betrokken bij de *Wellington Jewish Philanthropic Society*. Toch had hij nog tijd voor wat hij zijn hobby noemde: actief vrijwilligerswerk in de bredere samenleving als lid van diverse organisaties, waaronder het Wellington en Wairarapa Bestuursorgaan voor Liefdadigheid (*Wellington and Wairarapa Charitable Aid Board*) (1878-1910), het *Wellington Hospital Committee* (1888-1910) en het *Wellington Hospital Board* (1889-1910). Zelfs na het samengaan van deze drie besturen tot het *Wellington Hospital and Charitable Aid Board* bleef hij van 1913 tot 1921 een actief lid. Van Staveren maakte eveneens deel uit van het *Terrace School Committee*, het Wellington Vrijwilligersgenootschap (*Wellington Benevolent Institution*), de Rotary Club van Wellington en de vrijmetselaarsloges van Waterloo en Hinemoa. Voor de mensen van Wellington stond hij bekend als ‘Mr Van’ (meneer Van) of, in zijn laatste jaren, als ‘Old Van’ (oude Van). Hij stierf in Wellington op 24 januari 1930.⁷⁵

Gerrit van Asch (1836-1908)

Gerrit van Asch werd in 1836 geboren in een Nederlandse boerenfamilie te 's-Gravenmoer. Al op jonge leeftijd interesseerde hij zich voor dovenonderwijs. De school in Rotterdam waar Van Asch op zeventienjarige leeftijd assistent-leraar werd, stond bekend om het gebruik van de zuivere mondelinge methode, waarvan beweerd werd dat deze succesvoller was dan de gebarentaal. Van Asch introduceerde als eerste deze mondelinge werkwijze in Engeland, aanvankelijk in Manchester en vervolgens in de school die hij in het Londense Earl's Court oprichtte. Hij verbande er de gebarentaal ten gunste van de gesproken taal en het liplezen.

In Nieuw-Zeeland werd de oprichting van een dovenschool goedgekeurd; Van Asch werd uitgenodigd om het directeurschap waar te nemen. Hij verhuisde met vrouw en kinderen naar Beach Glen in Sumner bij Christchurch om daar de school te starten. Voordat de studenten in 1885 in het twee verdiepingen tellende Sumner Collegegebouw werden ondergebracht, verbleven ze allen bij Gerrit van Asch thuis, als deel van een uitgebreide familie. Zijn vrouw was beheerder van de school en hun vier dochters gaven er les. Van Asch leidde nieuwe leerkrachten in de methode op. Tegen 1890 waren er vijftig studenten. Beschuldigd door een personeelslid van het achterhouden van de groentenverkoopopbrengst van de school en van het uitoefenen van een veel te strenge discipline, werd Van Asch echter – hoewel geen enkele klacht tegen hem werd ingediend – door het Onderwijsdepartement uit zijn financiële verantwoordelijkheden gezet. Mevrouw Van Asch werd vervangen en een rentmeester kwam de school beheren. Toch bleef Gerrit er tot zijn 69ste, in 1906 lesgeven. Twee jaar later, tijdens een rondreis in Europa, stierf hij in Londen aan een beroerte. Een van zijn kleinkinderen, Piet, was in Nieuw-Zeeland een pionier in het maken van kaarten op basis van luchtfoto's. Henry van Asch uit Queenstown, een ander lid van de Van Asch-clan, startte samen met A.J. Hackett de bungeejumpingrage.⁷⁶

Nieuw-Zeelands immigratiebeleid vóór de Tweede Wereldoorlog

Vanaf de jaren twintig van de twintigste eeuw werd Nieuw-Zeeland geconfronteerd met een slinkende Europese bevolking. De mogelijkheid van immigratie ter bevordering van sociale en economische vooruitgang werd druk besproken. Enerzijds was er de pro-immigratielobby, met name de zowel voor als na de oorlog actieve *Dominion Settlement and Population Association* die zakenlui, fabricanten en werkgeversgroepen vertegenwoordigde. Anderzijds was er de *Federation of Labour*, die zich tegen de immigratie uitsprak uit vrees dat deze zou uitmonden in werkloosheid en een lage levensstandaard voor de Nieuw-Zeelanders wat tijdens de Depressie van 1929 leidde tot een migratie-uitstroom.

De *Overseas Settlement Board* (het bestuursorgaan voor overzeese vestigingen) van de

Britse regering gaf in 1938 een rapport uit. Hierin werd geconstateerd dat er onvoldoende Britten waren om de overzeese gebieden van het imperium te bemensen, zodat gesuggereerd werd om migranten uit andere plaatsen van de wereld aan te wenden voor zover ze van 'soortgelijke' afkomst waren. Overeenkomstig de rassenideologie die destijds aan de basis lag van de Angelsaksische en protestantse maatschappij werden katholieken en niet-blanken moeilijk aanvaard. Het rapport kwam ook onder de aandacht van de Nederlandse Migratie Stichting in Den Haag. Na talrijke vergaderingen met vertegenwoordigers van beide landen werd besloten dat vijf Nederlandse timmerlieden, zorgvuldig uitgekozen op basis van wat ze de Nieuw-Zeelandse bouwindustrie konden bieden, een door Nederland betaalde reis naar Nieuw-Zeeland aangeboden zouden krijgen. Hun verblijf zou twaalf maanden duren. Daarna konden de Nieuw-Zeelandse autoriteiten beslissen om ze op kosten van de Nederlandse regering terug te zenden, mocht hun vakkundigheid of hun karakter teleurgesteld hebben. Dit besluit stond garant voor de Nederlandse welwillendheid en opende de weg voor naoorlogse Nederlandse migratie naar Nieuw-Zeeland.⁷⁷

De Nieuw-Zeelandse-Nederlandse connectie

Een aantal gebeurtenissen versterkte de relatie tussen de twee landen. Het modernste passagiersschip, de *Oranje*, dat destijds als hospitaal dienstdeed, bracht duizenden gewonde Nieuw-Zeelandse militairen uit Europa en Noord-Afrika terug naar huis. In 1942 zond de Nederlandse regering een delegatie om de feestelijkheden rond de driehonderdste verjaardag van Abel Tasman's aankomst in Nieuw-Zeeland bij te wonen. Nieuw-Zeeland ging tegen het einde van de oorlog in op de vraag van de Nederlandse autoriteiten om 2000 Nederlanders gedurende enkele maanden te huisvesten en ze het nodige voedsel en de onontbeerlijke rust te bieden om van hun beproevingen in de Japanse kampen te herstellen. De Nieuw-Zeelandse eerste minister Peter Fraser drukte in 1946 de wens uit dat enkele jonge Nederlanders in het land zouden blijven. Nieuw-Zeeland had een gebrek aan werkrachten en een comité suggereerde de selectie van een aantal Noorse, Zweedse, Deense en Nederlandse jonge, ongehuwde mannen en vrouwen wier vaardigheden specifieke bedrijven ten goede zouden komen. De immigranten konden echter voor hun reiskosten niet op Nieuw-Zeelandse fondsen rekenen. Nieuw-Zeeland had duidelijk een nog striktere, ongeschreven 'whites only'-politiek dan Australië met in de praktijk een weigerachtige houding tegenover het verwelkomen van Joden, Zuid- en Oost-Europeanen, alsook Nederlanders met het geringste spoor van Indonesische afstamming.⁷⁸

Migratie na de Tweede Wereldoorlog

De Nederlandse migratie naar Nieuw-Zeeland kwam tegemoet aan de noden van beide landen. Na de Tweede Wereldoorlog zocht Den Haag naar een oplossing voor de hoge werkloosheid en het behuizingtekort dat door de geboortegolf des te schrijnender was geworden. Tezeldertijd voerde Nederlands kolonie Indonesië een onafhankelijkheidsstrijd die 250.000 Nederlanders dakloos maakte: tussen 1945 en 1949 waren veel Nederlanders die in Nieuw-Zeeland verbleven afkomstig uit het door oorlog verscheurde Indonesië. Vele jonge Nederlanders wilden emigreren. Hun adolescentie hadden ze tijdens de oorlogsjaren van 1940-1945 doorgebracht. Ze hadden militaire invasie en bezetting meegemaakt, alsook het bombarderen van Nederlandse steden, het verdwijnen van de Joodse bevolking en het ophalen van een half miljoen mannen om in Duitsland te gaan werken. Diezelfde jongeren hadden de vreselijke Hongerwinter van 1944-1945 beleefd, die voor 18.000 burgers de dood had betekend. Daarenboven verliep het naoorlogse herstel veel trager dan verwacht. De grote stap naar emigratie was dus vrij gemakkelijk gezet.⁷⁹

De eerste 81 Nederlanders die naar Nieuw-Zeeland emigreerden, betaalden volledig zelf hun reis op het schip de *Volendam* dat Rotterdam op 11 december 1948 verliet. Bij hun aankomst in Sydney vlogen sommigen rechtstreeks naar Auckland; anderen voeren naar Singapore en vlogen vandaar naar Auckland. Onder hen waren niet alleen gezinnen met baby's en kinderen maar ook achttien ongehuwde boerenarbeiders die her en der het land werden ingezonden. Ze maakten een uitstekende indruk op hun werkgevers, zodat landbouwers en zuivelbedrijven om meer mannen vroegen. De Nederlandse landbouwattaché bood hiervoor Nederlandse soldaten aan die in Zuidoost-Azië gededemobiliseerd waren. Op 11 november 1949 landden in Auckland vijftig oud-militairen met weinig of geen ervaring in de landbouw. Ze hadden zelf voor hun overtocht betaald en waren waar nodig door de Nederlandse autoriteiten geholpen. Ook zij maakten een goede indruk. 324 Nederlanders werden in maart en april 1950 van Surabaya en Jakarta aan land gebracht. De meesten werden tewerkgesteld op boerderijen, sommigen in de industriële sector. Onder hen bevonden zich ook zeven vrouwen: stenografen, een verpleegster en een huisbediende.

Na een Nieuw-Zeelands aanzoek voor 2000 timmerlieden, geschoolde krachten, boerenarbeiders en huisbedienden, gingen in juli 1950 uiteindelijk onderhandelingen van start in Den Haag. Terwijl Nieuw-Zeeland uitsluitend geïnteresseerd was in geschoolde werkkrachten, drong Nederland vooral aan op het aanvaarden van gezinnen en ongeschoolde arbeiders. Afgesproken werd dat ongehuwde immigranten tussen 18 en 35 jaar zouden worden bijgestaan. Gezinnen konden slechts een toegangspas krijgen als ze hun reis zelf bekostigden, als de ouders niet ouder waren dan 45 jaar en als ze op voorhand

een vaste baan en onderkomen konden aantonen. De ongeschoolde arbeiders konden indien nodig door beide landen gesubsidieerd worden, maar de Nederlanders weigerden te betalen voor geschoolde krachten.

Het akkoord werd op 16 oktober 1950 in Wellington ondertekend. Vervolgens begon het aantal migranten te stijgen tot een piek van 4575 in 1952. De meerderheid bestond uit mannen met een gemiddelde leeftijd van 25 jaar.⁸⁰ Vele mannen trouwden met plaatselijke vrouwen; anderen regelden de komst van geliefden. De legendarische Bruidsvlucht van 1953 bracht vele jonge vrouwen die met Nederlandse mannen verloofd waren naar Nieuw-Zeeland.⁸¹ Tegen 1968 was bijna de helft (23.879 immigranten) van alle personen die zich van buiten de Britse Commonwealth in Nieuw-Zeeland kwamen vestigen, Nederlander.⁸² Duizenden werden genaturaliseerd tot Nieuw-Zeelanders. Er lagen echter zware beperkingen op naturalisatie: een meer dan zesjarig verblijf in een ander land, kritiek op de koningin van Groot-Brittannië, of een veroordeling als verrader kon het verwerven van de Nieuw-Zeelandse nationaliteit in het gedrang brengen.

Genaturaliseerde Nieuw-Zeelanders waren de facto tweedeklasburgers. Protesten leidden uiteindelijk in 1960 tot een wetsverandering die genaturaliseerde burgers dezelfde rechten gaf als de in Nieuw-Zeeland geboren mensen. De immigranten van de jaren vijftig werden geconfronteerd met assimilatie dwang en druk om hun Nederlandse geaardheid op te geven. Om dit te bewerkstelligen werden de nieuwe immigranten op last van de autoriteiten over heel het land verspreid.⁸³ Sommige Nederlanders spraken bijgevolg hun taal niet meer, terwijl anderen erop stonden hun Nederlandse origine levend te houden door deel te nemen aan Nederlandse clubs en jaarlijkse feesten als Sinterklaas te vieren.

MENSEN VAN HET LAND

TANGATA WHENUA

Nieuw-Zeelands landschap.

Herman de Boer, Museum Volkenkunde 2010

Zij waren Ranginui, Vader Hemel, en Papatūānuku, Moeder Aarde, samen verstrengeld in een dichte omhelzing. Verpletterd door het gewicht van hun lichamen zaten hun vele kinderen die steeds meer verdrukt werden. Zij smachtten naar vrijheid, bevochten hun ouders en elkaar om los te breken. Tūmatauenga, de viriele god van de oorlog, prangde en schreeuwde; Tangaroa van de oceanen kolkte en golfde; Tāwhirangaimātea hilde met vele razende winden; Haumiatiketike en Rongomātea, van het wilde voedsel en de geteelde gewassen, deden wat ze konden maar het lukte hen niet; en Rūaumoko, god van aardbevingen, maar nog ongeboren, worstelde in de beslotenheid van zijn moeders baarmoeder. Tāne Mahuta, god van de wouden, was de meest vastbeslotene onder hen; hij plaatste zijn robuuste voet op de borst van zijn vader en zette zich schrap met zijn bovenrug en schouders tegen de boezem van zijn moeder. Hij duwde en ze gingen uiteen. Zo ontstond de wereld zoals de Māori het zien.⁸⁴

TOEBEHOREN AAN HET LAND

Whatungarongaro te tangata: toi tu te whenua

De mensheid vergaat: het land blijft bestaan⁸⁵

In de wereld zijn vele volkeren bereid te vechten voor land. Het Māoriwoord voor land is *whenua* en het is de meest directe verschijningsvorm die Papatūānuku, moeder aarde, aanneemt. *Whenua* heeft eigenlijk een waaier aan betekenissen: het staat voor ‘placenta’, ‘grond’, ‘land’ en ‘staat’. *Whenua* onderhoudt de ‘mensen van het land’ op dezelfde manier als de placenta de foetus voorziet van leven. Na de geboorte wordt de placenta met een eenvoudig ritueel begraven. Dit gebruik wordt zelfs in de steden nog steeds nageleefd.⁸⁶ Vroeger bezaten mensen het land niet, maar behoorden zij aan het land toe. Dit verklaart waarom voor Māori het land geen goed is dat verhandeld kan worden. Het land werd als een schat doorgegeven van generatie op generatie en verbond op deze manier de mensen direct met hun voorouders. Plaatsen en elementen uit het landschap, zoals bergen, rivieren, meren, eilanden en kustgebieden, dragen dan ook namen die naar de voorouders verwijzen. Het landschap en de omgeving waarin mensen leefden, bepaalden hun wereldvisie en werden zo het centrum van hun universum, alsook de basis van hun identiteit als leden van een sociale eenheid.⁸⁷ Traditioneel grondbeheer werd tenietgedaan door opeenvolgende wetten van het parlement en door de Native Land Court (het Inheemse Landsgerechtshof). Tegenwoordig dingen verschillende stammen naar bezitsrecht. Desondanks bestaat nog steeds het besef dat het land gekoesterd moet worden en dat het in bruikleen geboden werd voor het nageslacht. Het is een sacraal gegeven dat het leven onderhoudt. De ziel van het land leeft in de mensen. Deze emotionele en fysieke banden worden door zang, mythe, dans en ritueel versterkt.⁸⁸

Whakapapa, iwi, hapū en whānau

E hara taku ora

I te toa takitahi

Engari takimano

Nō aku tupuna

Ik put mijn kracht

Niet uit één bron

Maar uit duizenden

Van mijn voorouders⁸⁹

'Nga Hau e Wha', door multimedialkunstenares Lisa Reihana, is een serie foto's die geografische locaties beschrijft, de verbintenis van de Māori met het land toont, van familiebanden spreekt en Māoriportretten herdefinieert.

Lisa Reihana, 2009

Whakapapa (genealogie) is de kennis over wie je voorouders zijn en waar je vandaan komt. Deze kennis is een kernelement van de Māoricultuur aangezien zij mensen onderling binnen de gemeenschap verbindt en hen tegelijk ook met het land verenigt. Het omschrijven en versterken van banden tussen families en tribale groepen stelt Māori in staat deel te nemen aan stammengebeurtenissen, begraven te worden op de tribale begraafplaats en zich het bezit van het land van hun voorouders toe te eigenen. In de Māoricultuur is het thuisland van je familie en je voorouders heel belangrijk. Het blijft je ancestrale thuis, zelfs als je daar nog nooit geweest bent.⁹⁰

Māori leefden in stamverbanden die zich hadden ontwikkeld vanuit de bemanning van de eerste kano's die uit Oost-Polynesië waren aangeland. Bekende kano's waren bijvoorbeeld *Aotea*, *Kurahaupo*, *Matatua*, *Tainui*, *Tokomaru*, *Te Arawa* en *Takitimu*.⁹¹ Sommige bemanningsleden van deze stichtingskano's of *waka* werden voorouders van bepaalde stammen of *iwi*. *Iwi* betekent letterlijk 'beenderen'. In het verleden konden politieke en economische bondgenootschappen gesloten worden met andere geallieerde *iwi*. *Ariki*, hoofdchefs die direct afstamden van de stamvoorouder of *waka*, waren de politieke leiders van de *iwi*. *Iwi* worden onderverdeeld in *hapū*, substammen of tribale secties van wie de leden allemaal dezelfde stamvaders hebben. *Hapū* werken als autonome eenheden. Het woord zelf betekent 'dracht' of 'zwangerschap'. Vroeger

leefden leden van eenzelfde *hapū* binnen hun bewaakte domein, waar ze rechten uitoefenden over economische bronnen zoals vogels, vissen en jade. Het leiderschap berustte voornamelijk bij de *rangatira*, of chefs, die hun positie overerfden of verwierven. *Whānau* is de kleinste sociale eenheid; zij bestaat uit de uitgebreide familie, inclusief grootouders, hun kinderen en kleinkinderen. Verschillende *whānau* maken samen een *hapū*. Vroeger, wanneer een *whānau* meer dan twee- of driehonderd mensen omvatte, evolueerde deze tot een *hapū*. *Whānau* betekent ‘baren’, een verwijzing naar het baren van nieuwe generaties.⁹² De sociale organisatie onder Māori is altijd heel complex geweest aangezien telkens nieuwe *hapū* gevormd werden die dan naar andere plaatsen verhuisden. Door de groeiende verstedelijking in de eenentwintigste eeuw zijn zaken nog ingewikkelder geworden en hebben vele Māorigroepen hun saamhorigheid en tribale banden verloren.

Tapu, noa en mana

Tapu, *noa* en *mana* zijn sleutelementen in het begrijpen van hoe de Māori met de omringende spirituele wereld omgaan. Dankzij deze concepten kan een Māoripersoon een relatie opbouwen met het goddelijke, de voorouders en andere geesten. *Tapu* heeft vele betekenissen. Het kan een persoon, voorwerp, omgeving of tijdspanne beperkt of

geheel ontoegankelijk maken voor menselijk contact. Het ding, de persoon, plaats of periode die zich in een toestand van *tapu* bevindt, is dan verboden, tenzij een ritueel de toegang daartoe fiatteert. Bepaalde gedragingen, vooral rond het dodenritueel, of bepaalde lichaamsdelen van een chef, met name het hoofd, zijn per definitie *tapu*. Ook sieraden, in het bijzonder die van een chef, worden als *tapu* beschouwd. *Tapu* houdt verband met bepaalde vormen van kennis, waaronder de genealogie, gezangen en genezingstechnieken.⁹³

Een tegenhanger van het begrip *tapu* is het concept *noa*. Het gaat hier echter niet om een perfecte tweedeling. *Noa* behoort tot het wereldse, de gewone objecten – huishoudelijk gereedschap en opdienvoorwerpen – en betreft activiteiten zoals het bereiden en eten van voedsel en andere kleine, dagelijkse handelingen. *Noa* betekent veilig, met onbeperkte toegang. Dingen, personen, plaatsen en periodes worden *noa* gemaakt door ze te zegenen. Vrouwen spelen hierin een belangrijke rol omdat zij door hun voortplantings- en levensgevende capaciteiten in staat zijn de gevaarlijke effecten van *tapu* te neutraliseren.⁹⁴ Het zegenings- en neutraliseringsritueel gaat door tot op de dag van vandaag en werd uitgebreid om ook de museumomgeving te omvatten: tentoonstellingen worden veilig gemaakt voor bezoekers die anders niet de *mana* (kracht) bezitten om met de toekomstige ervaringen om te gaan.⁹⁵

Het begrip *mana* heeft verschillende betekenislagen. Het draait vooral om kracht en zelfverwezenlijking, wat tot uitdrukking komt in onder meer charisma, persoonlijke kracht, sociale positie, charme, leiderschap, vruchtbaarheid en gezondheid. *Mana* is eigenlijk een uitdrukking van het goddelijke. Het richten van deze krachtige energieën naar een positief resultaat vergt speciale vaardigheden van mensen die het ceremonieel kennen om te kunnen mediëren tussen de wereld van de geesten en die van de mensen.⁹⁶

HET KLOPPENDE HART VAN HET LAND

Marae

De Māori vormen een mozaïek van stammen en substammen die alle op diverse manieren met elkaar verbonden zijn. Ze maken allemaal aanspraak op rechten van specifieke stukken land. Deze relatie vindt haar weerslag in de *marae* (ontmoetingsgrond), een omheinde ruimte rond het gemeenschapshuis. De notie van de *marae* werd overgeërfd van het centraal Polynesisch thuisland van de Māori. *Marae* belichamen de hechting aan het land en spelen een belangrijke spirituele en culturele rol aangezien ze de plaats vormen waar Māorimensen elkaar kunnen ontmoeten en levensrituelen vieren om afscheid te nemen van de gestorvenen. Het recht van een bepaalde gemeenschap om op de *marae* te 'staan' en deze ruimte te gebruiken voor ceremoniële en sociale doeleinden brengt de verplichting met zich mee om ervoor te zorgen. Het is dus de plaats waar Māoriwaarden en -gebruiken op ceremoniële wijze uitgedrukt worden.⁹⁷

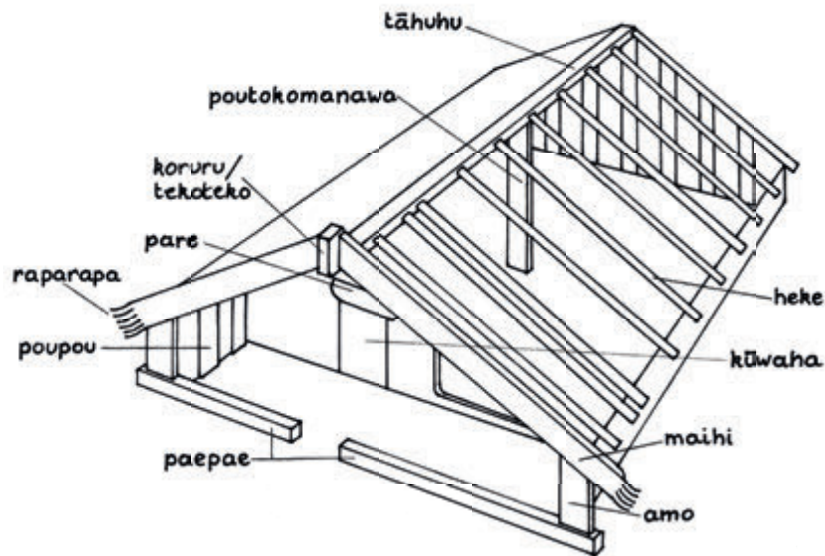
Waar *marae* vroeger duidelijk een plattelandfenomeen waren, is dit nu al lang niet meer het geval aangezien er ook *marae* zijn in steden en gemeenten, universiteiten, hogescholen, middelbare scholen en zelfs bij kerken.⁹⁸ Bovendien zijn *marae* niet overal identiek. Eenentwintigste-eeuwse *marae* omvatten gewoonlijk een gemeenschapshuis, al dan niet van houtsnijwerk voorzien, versierd of onversierd, en met een eethal en

Meester-houtsnijder Lionel Grant sneed 'Te Noho Kotahitanga', UNITEC's (Institute of Higher Education) eerste *marae*, die op 13 maart 2009 officieel geopend werd.

F.W. Veys, Museum Volkenkunde 2010

Tekening van een gemeenschapshuis met de belangrijkste elementen.

Tekening door F.W.Veys

toiletgelegenheden. Sommige *marae* bevatten ook andere gebouwen, zoals *kōhanga reo* (taalnestcentra), flats voor ouderen, of sportclubs. Plattelands*marae* hebben vaak een begraafplaats (*urupā*) op enige afstand van de *marae* zelf.⁹⁹

Het gemeenschapshuis

In de eenentwintigste eeuw neemt het gemeenschapshuis of *wharenui* nog steeds een belangrijke plaats in op de *marae*. Het is ook een belangrijk symbool van identiteit voor de hoeders van het huis en van het land waarop het staat. Sommige gemeenschapshuizen zijn versierd met houtsnijwerk, andere met schilderingen; sommige zijn groot, andere klein. Vandaag de dag zijn er circa duizend *wharenui* in gebruik over heel Nieuw-Zeeland.¹⁰⁰ Māorigemeenschapshuizen worden vaak ten onrechte gezien als een decoratieve laag over een huis in Europese stijl. Want waar de gebouwen van *Pākehā* (blanke kolonisten) meestal gebaseerd zijn op een raster van vierkante kamers en muren, is de Māori-architectuur vaak georganiseerd rond een open ruimte en een dak dat beschutting biedt.¹⁰¹

Een aantal kerneigenschappen verbindt de gemeenschapshuizen op architectonisch gebied met elkaar. Wanneer men naar het huis toeloopt, is het eerste element de *paepae* of drempel, die wordt overkoepeld door de *maihi* of gevellijst die eindigt in *raparapa* (vingers van de gevellijst). Twee verticale palen aan beide uiteinden van de façade (*amo*) ondersteunen de gevellijst. Het centrum van de gevellijst wordt gevormd door een gesneden figuur (*koruru*) of door een driedimensionaal gesneden figuur, *tekoteko* genaamd. In dit portaalgebied of *mahau* is het aangewezen de schoenen uit te trekken voordat men door de *kūwaha* (deur) stapt. De centrale binnenzuil of *poutokomanawa* ondersteunt de *tāhuhu* (nokpaal) vanwaar de nokbalken (*heke*) vertrekken. Aan de binnenzijden van de *wharenui* wisselen houtsnijwerkpanelen (*poupou*) af met gevlochten rasterwerkpanelen (*tukutuku*).¹⁰²

Gevelspitsfiguur of *tekoteko*, bestaande uit een mensfiguur op een masker-achtig hoofd. Waarschijnlijk uit Hawke's Bay afkomstig, midden van de negentiende eeuw.

Museum Volkenkunde RMV 350-484, 96 cm.

Aankoop: A.P. Goodwin, 1883

Gesneden figuur met een kort wapen, basis van de centrale paal in het gemeenschapshuis oftewel *poutokomanawa*. Afkomstig van een huis dat door de Whakatohea-stam van Opotiki aan de Aitanga a Mahaki-stam van Noord-Gisborne is geschonken. Arawa-stijl, Bay of Plenty, negentiende eeuw.

Museum Volkenkunde RMV 3414-1, 135 cm. Aankoop: Kunsthandel L. van Lier, 1957

Het metaforische lichaam en de *whakapapa*

Mondelinge overleveringen van uiteenlopende gebieden en/of stammen geven elk een specifieke interpretatie aan het eigen gemeenschapshuis. Het kan gezien worden als een metaforisch lichaam, als uitdrukking van de *whakapapa* (genealogie), of als weergave van de Māorikosmos. Wanneer het gaat om de voorstelling van het lichaam van een voorouder wordt gewoonlijk verwezen naar de stamvader of een andere mythologische of voorouderfiguur. Het gevelspitshoofd (*koruru*) vormt dan het hoofd van het wezen en de gevellijst (*maihi*) omvat armen met vingers (*raparapa*) die zich uitstrekken. De nokpaal (*tāhuhu*) is de ruggengraat van de voorouder en de nokbalken (*heke*) vormen zijn ribben. De belangrijkste draagzuil (*poutokomanawa*) wordt soms beschreven als het hart. Wanneer redenaars op de *marae* formele toespraken houden, richten ze zich vaak tot het gemeenschapshuis als was het een levende voorouder.¹⁰³

De bovengenoemde elementen kunnen ook geïnterpreteerd worden als de genealogie van een groep. In plaats van een *koruru* hebben gemeenschapshuizen soms een driedimensionale figuur (*tekoteko*). Deze stelt de voorouder voor, van wie de groep die het huis gebruikt meent af te stammen. De afstammelingen zijn in hout gesneden of met arabesken langs de nokpaal van het huis geschilderd (*kōwhaiwhai*). De rol van de nokpaal (*tāhuhu*) wordt duidelijk gemaakt in de Maui-mythenreeks. Toen Maui zijn moeder, die hem bij de geboorte achtergelaten had, terugzag, nodigde zij hem uit om op de nokpaal van het familiehuis te staan en zich op deze manier met zijn genealogie te herenigen. De afstammelingen van de personages van de nokpaal zijn op de nokbalken geschilderd en hun nazaten staan op de panelen van houtsnijwerk (*poupou*) gebeeldhouwd. Meer belangrijke voorvaders zijn op de centrale binnenzuil (*poutokomanawa*) voorgesteld. De voorouders kunnen worden herkend aan hun houdingen, de ceremoniële voorwerpen die ze dragen en hun lichaamsversiering. De groep voelt zich in zijn eenheid bevestigd wanneer het gemeenschapshuis als een voorouder en als de belichaming van de genealogie (*whakapapa*) beschouwd wordt.¹⁰⁴

Māorikosmos

We kunnen het gemeenschapshuis ook zien als een voorstelling van de Māorikosmos. Het belichaamt dan diverse concepten met verscheidene interpretatieniveaus. Sommige ouderen vatten de voorgevel of het portaal op als de mythologische wereld omdat die oostwaarts georiënteerd is naar Hawaïki, het land van de goden, legenden en overledenen. Binnenin bevindt zich dan de wereld van de levenden en de plaatselijke streek. De drempel (*paepae*) staat voor de overgang tussen leven en dood en tussen het mythologische verleden en het levende heden. Wanneer men over de *paepae* heen stapt, onder de deurlatei (*pare*) door, correspondeert dit met het veranderen van de geestes-

gesteldheid. Binnen dit kosmologische concept staat de *marae* voor oorlog, terwijl het gemeenschapshuis zelf vrede belichaamt. Daarom verwijst men vaak naar de *marae* als het domein van Tū, god van de oorlog. Het is de ruimte waar de plaatselijke bevolking haar bezoekers uitdaagt en waar zaken besproken worden. Daartegenover wordt de binnenkant van het gemeenschapshuis in verband gesteld met Rongo, de god van vredelijke activiteiten. Mensen studeren, praten of slapen er. Bij sommige stammen spreken vrouwen niet op de *marae*; deze kan dan verder beschreven worden als het mannelijke domein, terwijl het ontmoetingshuis de vrouwelijke invloedssfeer weergeeft.¹⁰⁵

De eerste gemeenschapshuizen

Het gemeenschapshuis onthult hoe de architectuur een product is van menselijke ervaring en hoe zij de visie op de wereld van de mensen vertaalt. Het gemeenschapshuis is geëvolueerd om zich aan te passen aan de uitdagingen van de natuurlijke, spirituele, politieke en koloniale krachten waarmee verschillende Māoristammen in aanraking kwamen.¹⁰⁶

Tot de zestiende eeuw volgde de Māori-architectuur de 'klassieke' Polynesische vorm van een *marae* met daaromheen chef- en familiewoningen, met *noa* (neutrale) afgedekte ruimten voor voedselbereiding dichtbij en verder verwijderd de gevaarlijke *tapu*-plekken, zoals begraafplaatsen (*urupā*) en latrines (*heketua*). Pas tussen 1500 en 1800 begon zich een Māori-architectuur te ontwikkelen die afweek van de Polynesische bouwstijl van de voorouders.¹⁰⁷ Een belangrijke technologische vernieuwing droeg hier toe in hoge mate bij: vanaf de zestiende eeuw werden de zachtere stenen werktuigen

Lateibalk of *pare* van een gemeenschapshuis of een verhoogd opslaghuis. Mogelijk uit de Rotoruaregio afkomstig, midden negentiende eeuw.

Collectie: Cayetana & Anthony JP Meyer, 70 x 29,5 x 7,8 cm.

Voor 1892 door John Jacobs verzameld.

Tamatekapua gemeenschapshuis bij Ohinemutu, Lake Rotorua, voor het eerst geopend in 1873.

Museum Volkenkunde RMV A212-1, verzameling W.F. Gordon, voor 1900

Zeldzaam latrineornament, gedecoreerd met ingelegde ogen van parelmoer, ca. 1840.

Museum Volkenkunde RMV 350-475a, 13 x 25,5 cm. Aankoop: A.P. Goodwin, 1883

vervangen door hardere dissels en beitels uit jade (*pounamu*). Hierdoor konden houtsnijwerkspecialisten (*tohunga whakairo*) fijn curvilineair, figuratief houtsnijwerk creëren.¹⁰⁸ Māoricontact met Europeanen gaf aanleiding tot de ontwikkeling van het huidige gemeenschapshuis. Europeanen vermeldden wel een aantal omvangrijke gebouwen die waarschijnlijk gebruikt werden voor het houden van grote bijeenkomsten of die dienden als ontvangsthuis voor gasten en ceremoniële gelegenheden.¹⁰⁹

De eerste kleine, met houtsnijwerk versierde gemeenschapshuizen werden in de vroege tot midden negentiende eeuw gebouwd aan de East Coast van het North Island. Deze constructies combineerden verschillende kenmerken van de Māori-architectuur: ze konden de vorm aannemen van een gemeenschappelijk slaaphuis (*whare puni*) terwijl de houtgesneden elementen geïnspireerd waren op de *whare puni* van de chef en op het verhoogde opslaghuis (*pātaka*).

De introductie van metalen werktuigen zorgde ervoor dat oppervlakken uitgebreider ingesneden konden worden aangezien het werk minder intensief was en minder tijd vergde. Het gebruik van dit nieuwe gereedschap voor architecturaal snijwerk werd voor het eerst toegepast op *pātaka*, die echter vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw in vergetelheid zouden raken: hun rol als symbool van stammenrijkdom, ter benadrukking van het verschil met andere groepen, verloor aan belang.¹¹⁰

Het gemeenschapshuis met houtsnijwerk

Stammen zochten toenadering tot elkaar om oplossingen voor landverkoop en soevereiniteitkwetsies te vinden. De gemeenschapshuizen met houtsnijwerk (*whare whakairo*) werden belangrijk als ruimten waar politieke debatten tussen stamleden of tussen stammen onderling konden plaatsvinden. In 1814 ondergingen gemeenschapshuizen een ingrijpende christelijke invloed. Mensen vergaderden in kerken om scholing te ondergaan, discussies te voeren en te luisteren naar het evangelie.

Het bekendste en meest gerespecteerde voorbeeld van een vroeg gemeenschapshuis met houtsnijwerk is Te Hau-ki-Turunga, gebouwd in Turunga in de vroege jaren veertig van de negentiende eeuw en nu ondergebracht in Wellingtons *Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa*, het nationaal museum van Nieuw-Zeeland. De algemene vorm is die van het slaaphuis (*whare puni*), maar het bouwwerk is heel laag in vergelijking met gemeenschapshuizen. De bouw vond plaats onder leiding van Raharuhi Rukupo, die later ook de verantwoordelijkheid op zich nam voor het Manutuke-kerkproject. Metalen werktuigen werden gebruikt om de buiten- en binnenpanelen te snijden. De namen van de voorouders werden gegraveerd in een Romaans lettertype dat kort daarvoor geïntroduceerd was in de toenmalige Māori-Bijbel. Ook andere Europese toe-eigeningen zijn aanwezig in dit gemeenschapshuis: Europees gereedschap werd aangewend om

Korte strijdbijl oftewel *patiti*, met Europees ijzeren blad met het merk van H.H. Mortimer & Co., en een benen handvat van de onderkaak van een potvis. Vroegnegentiende eeuw.

Collectie Jean-Pierre Lehmann, 34,2 x 14,9 x 2 cm

'Outer Space Marae' gesneden door George Nuku.

Carine Durand, 2006

patronen gemaakt van papier en textiel over te brengen. Terwijl het gemeenschapshuis met houtsnijwerk (*whare whakairo*) aan belang toenam, verminderde de waarde van bepaalde, voorheen kostbare, tribale bezittingen zoals de *waka taua* (ceremoniële kano). Factoren die daartoe bijdroegen, waren de ongeschiktheid van dit vaartuig om buskruit-musketten droog te houden en de beschikbaarheid van huurbare Europese boten. Het is hoogstwaarschijnlijk dat een groot deel van het symbolisme van de oorlogskano's naar het ontmoetingshuis overgebracht werd.¹¹¹

St. Mary's Church bij Tikitiki, North Island. De structuur van de kerk is geheel Europees. Het interieur is typisch Māori en was een van de eerste initiatieven van Sir Apirana Ngata in de jaren 1920.

Museum Volkenkunde RMV 11606-01, National Publicity Studios, c. 1970

Effecten van de Nieuw-Zeelandoorlogen op de gemeenschapshuisarchitectuur

De groei van de *Pākehā*-bevolking had als gevolg dat de Māori snel een minderheid gingen vormen in hun eigen land. Tegen 1860 waren er evenveel Māori als *Pākehā* en vijftien jaar later oversteeg het aantal *Pākehā* de Māori in zsvoud. Dit betekende dat er onvoldoende land beschikbaar was voor het toenemende aantal *Pākehā*-immigranten dat zich wilde vestigen. De regering raakte daarop betrokken in conflicten over land in de zogeheten *New Zealand Wars* (Nieuw-Zeelandoorlogen) die uitliepen op het in beslag nemen van land en het sluiten van vele compromissen. De oorlogen hadden bovendien dramatische gevolgen voor de Māori-architectuur, vooral voor de gemeenschapshuizen, die per definitie nauw verbonden zijn met het land.¹¹² Er was sprake van een algemeen verval van de conventionele architectuurkunsten zoals houtsnijwerk (*whakairo rākau*),

arabeskschilderingen (*kōwhaiwhai*), gevlochten muurpanelen (*tukutuku*) en matvlechten (*raranga*).¹¹³ Vooral de architectuur van het North Island werd sterk geraakt.

Sommige Māorileiders zagen echter de periode van en na het conflict als een gelegenheid om met bouwprojecten de *mana*, spiritualiteit (*wairuatanga*) en soevereiniteit (*rangatiratanga*) van hun volk te tonen. Vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw tot aan de Eerste Wereldoorlog ontwikkelden gemeenschapshuizen zich in verschillende richtingen. Een type groot ontmoetingshuis, opgericht aan de East Coast, evolueerde verder met de toevoeging van polychromatisch en figuratief houtsnijwerk (gemeenschapshuizen in de stijl van Ringatū). In andere delen van het land zorgden religieuze en politieke bewegingen ervoor dat men zich christelijke en westerse ideeën en materialen eigen maakte, wat leidde tot de constructie van gebouwen met Bijbelse en koloniale voorlopers. Ze leken op westerse gebouwen, maar werden alleen voor Māoridoeleinden gebruikt.¹¹⁴

In Northland (North Island) en het South Island waren houtsnijwerktradities en andere vormen van versiering in verval geraakt, wat resulteerde in onversierde, van beschot gemaakte gemeenschapshuizen. Houtgesneden gemeenschapshuizen (*whare whakairo*) bloeiden daar niet. Bovendien ontwikkelden de *whareniui* in sommige leefgroepen van Taranaki en het zuidelijke North Island zich tot grote, uit beschot bestaande complexen die woonruimte, vergader- en slaapfaciliteiten omvatten.¹¹⁵

Heropleving van de gemeenschapshuisarchitectuur

In de jaren twintig van de twintigste eeuw probeerden verschillende Māorileiders toekomstperspectieven uit te bouwen voor hun volk. Hun concept bestond eruit de *mana* van hun mensen te versterken door het enthousiasme voor hun erfgoed aan te wakkeren met een ambitieus cultureel en economisch plan van revitalisering.¹¹⁶ Sir Apirana Ngata speelde een belangrijke rol in de ontwikkeling van het gemeenschapshuis door de stichting in 1926 van een *School of Māori Arts and Crafts* (School van Māorikunst en -ambachten) in Rotorua. Na de Eerste Wereldoorlog was de constructie van gemeenschapshuizen ernstig in verval geraakt. Ngata was de mening toegedaan dat kunst in de twintigste eeuw dezelfde rol moest spelen als in de voorgaande eeuw het geval was geweest. Hij vond dat om dit te bereiken alleen naar de periode van voor de Nieuw-Zeelandoorlogen (1860) teruggerepen kon worden. Dit betekende dat Ngata helemaal niet voor het gebruik was van polychromatische en figuratieve schilderijen die zich vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw ontwikkeld hadden.¹¹⁷ Tegelijkertijd werd de incorporatie van *Pākeha*-afgeleide materialen voortgezet. Aanvankelijk spitste de school zich toe op de kunst van het houtsnijden (*whakairo rākau*). Lessen in het weven van gevlochten muurpanelen (*tukutuku*) startten in 1933. Ondanks het wijdverbreide geloof

Mevr. Betty Winiata, dochter van de hoofdman en leider van de Waiwhetu Māorigemeenschap in Lower Hutt nabij Wellington weeft een tukutuku-paneel voor het interieur van een gemeenschapshuis.

Museum Volkenkunde RMV 11606-11, Verzameling: National Publicity Studios, c. 1970

Buitenzijde van het polychromatisch beschilderde gemeenschapshuis van Witi Ihimaera, de bekende schrijver van 'The Whale Rider'.

Herman de Boer, Museum Volkenkunde 2010

Polychromatisch beschilderde portiek van het gemeenschapshuis van Witi Ihimaera, de bekende schrijver van *The Whale Rider*. Herman de Boer, Museum Volkenkunde 2010

dat in het verleden *tukutuku* door mannen gemaakt werden, besloot Ngata dat de kunst aan vrouwen zou moeten worden geleerd. Matvlechten (*raranga*) stond echter niet op het programma (zie hoofdstuk 3, Vezelkunsten).

Om goedkeuring van de regering en sponsoring voor bouwprojecten te krijgen, zorgde de school ervoor dat hygiëne en bouwwetgeving gerespecteerd werden. Elementen zoals diverse uitgangen, elektrische verlichting en ramen die geopend konden worden, moesten in de projecten zijn opgenomen. Brandveiligheid betekende ook dat er met niet-ontvlambare materialen gewerkt moest worden en dat de fundamenten permanent dienden te zijn. Deze nieuwe materialen werden verborgen onder *whakairo rākau*, *tukutuku*, arabeskschilderingen (*kōwhaiwhai*) en effen rietbekleding voor de muur (*kākaho*). De school wilde tieneraanwezigheid aanmoedigen en paste het gemeenschapshuis dusdanig aan dat er moderne, sociale evenementen in konden plaatsvinden: de binnenzuilen van de hoofdruimte van het gebouw werden verwijderd. Refters en keukens in *Pākeha*-stijl werden naast het gemeenschapshuis geïntroduceerd om bijeenkomsten en informele *marae*-gelegenheden te stimuleren.¹¹⁸

Kort na de oprichting van de *School of Māori Arts and Crafts* werd de *Kīngitanga School of Customary Māori Arts* opgericht (*Kīngitanga*-school voor traditionele Māorikunst, zie later voor de *Kīngitanga*-beweging), die een meer tribaal gebaseerd kunstonderwijs voorstond dat ook met ceremoniën in relatie tot *tapu* en *noa* rekening hield. Te Kirihāe Te Puea Herangi, een vrouwelijke leider van de *Kīngitanga*-beweging (zie Verdrag van Waitangi), richtte de *Turangawaewae Carving School* (*Turangawaewae* Houtsnij-school) op in de jaren dertig van de twintigste eeuw, met de bedoeling gemeenschapshuizen en refters op elke *Kīngitanga*-*marae* te bouwen.¹¹⁹

Ontmoetingshuis genaamd 'Te Hono ki Hawaiki' in het National Museum of New Zealand, Te Papa Tongarewa te Wellington, zicht vanuit de marae vloer.

Norman Heke, Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa, MA_I.007526, 2003

THE
TREATY OF WAITANGI
1840

KO WHI TORI TE KUMI O INGARANI
I TANA WHAKA ATIRANGI KI NGA KANGA
TIRA NE HEA HAPU O HU TIRI KI TANA
WHAKA HUI KIA TONGA KIA KATOU
O MATOU KANGATANGA HE TO KATOU
HEA KANGA TONU HUI TE KUMI O A
KATOU HE TE ATA WHI O HUI KUA
KANGA HE HE A TIRA KIA TUNA MAI
TE TANI RANGATIRA HEI KAI WHAKI E
KI NGA TANGATA MAOIO NU TIRI KIA
HEA TIRA E HEA KANGATANGA HEI
KANGATANGA O TE KUMI KI NGA WHI
KATOU TE HEA HUI NE HEA HUI NA
TE HEA HUI HE TONGA HE HEA
TANGATA O TIRI KIA HUI HEI
WHAKA A E HUI HEI

HET VERDRAG VAN WAITANGI – *TE TIRITI O WAITANGI*

*Ko te atakau ō te whenua i riro i a te Kuini,
Ko te tinana ō te whenua i waiho ki ngā Māori.*

*De schaduw van het land is voor de Koningin,
Maar de substantie blijft bij ons.¹²⁰*

Het Verdrag van Waitangi vertelt het interessante verhaal van twee volkeren die samen in één land proberen te leven. Het is wellicht een van de belangrijkste verdragen ooit getekend tussen een autochtone bevolkingsgroep en zijn kolonisten. Nieuw-Zeeland heeft geen grondwet en het Verdrag geldt in het algemeen als het stichtingsdocument van het land. Het doordringt alle huidige wetgeving omdat het onlosmakelijk verbonden is met het sociale, culturele en politieke leven van het land. Het Verdrag werd op 6 februari 1840 ondertekend door kapitein William Hobson, afgevaardigde van de Britse Kroon, en een aantal Māorileiders die diverse *iwi* en *hapū* vertegenwoordigden. Vervolgens werd door het land getrokken om in verschillende gebieden handtekeningen van andere leiders te verkrijgen. Meer dan vijfhonderd Māorileiders signeerden het Verdrag, dat aan Māori dezelfde rechten en privileges verleende als aan de Britten. Toch weigerden velen dit te doen of kregen er de gelegenheid niet toe. De Britten interpreteerden de situatie als bemachtiging van soeverein gezag over het grondgebied. De chefs daarentegen meenden niet alleen de autoriteit over Māoriland te hebben verkregen maar ook de bescherming en het recht op grondstoffen gevrijwaard te hebben. Deze uiteenlopende interpretaties waren te wijten aan afwijkende Engelse en Māoriteksten.¹²¹

Diverse gebeurtenissen gaven aanleiding tot het schrijven en ondertekenen van de verdragstekst. Geschiedkundigen interpreteren die gebeurtenissen op verschillende manieren: sommigen benadrukken de humanitaire overtuigingen van de jaren dertig van de negentiende eeuw, anderen onderstrepen de meer dwangmatige aspecten van de Britse politiek. Er zijn ook historici die een neutralere positie innemen en zeggen dat de Britten zich eigenlijk gewoon bekommerden om het beschermen van de Britse belangen en die van hun onderdanen, terwijl ze tegelijk ook oog hadden voor de situatie van de Māoribevolking.¹²²

Verdrag van Waitangi-monument met de drie artikelen van het Verdrag van Waitangi.

F.W. Veys, Museum Volkenkunde 2010

Gebeurtenissen die naar het Verdrag leidden

Een belangrijk aspect van het werk van zendelingen in North Island was mensen ervan te overtuigen dat de Britten hen wilden beschermen tegen andere Europese naties. Vanaf 1818, vier jaar na de komst van de eerste CMS-geestelijken, kwamen noordelijke Māorikrijgersbendes steeds vaker voor. Zij waren vaak met musketten bewapend en vielen stammen in het zuiden aan. Zakendoen werd steeds moeilijker voor handelaars als gevolg van de gevechten. Ook Europeanen kozen partij in deze tribale Māorigevechten.¹²³ Na het horen van klachten van zowel Māori als Europeanen en uit angst voor een Franse annexatie, besloten de koloniale overheidsdiensten om James Busby tot Britse resident te benoemen. Zijn belangrijkste taken waren het beschermen van handelaars en kolonisten, het aanhouden van ontsnapte veroordeelden en het controleren of de Māoribevolking geen onrecht werd aangedaan. Busby slaagde er echter niet in controle uit te oefenen over de Britse onderdanen. Toen hij lucht kreeg van de plannen van de Franse baron Charles Philippe Hippolyte de Thierry (1793-1864) om een onafhankelijke staat op te richten in Hokianga, overtuigde Busby 34 noordelijke chefs van ondertekening van een Verklaring van Onafhankelijkheid van Nieuw-Zeeland. Zij noemden zichzelf de Confederation of United Tribes, de Confederatie van Verenigde Stammen. Het document werd in de Māoritaal geschreven.¹²⁴

In 1836 stemde de Britse regering erin toe de bescherming van de Kroon uit te breiden en de onafhankelijkheid van het land te erkennen.¹²⁵ Hoewel de Verklaring van Onafhankelijkheid van Nieuw-Zeeland heel weinig praktische impact had, kan ze toch gezien worden als een vermeldenswaardige stap op weg naar natievorming, zij het dan in een embryonale vorm. Twee ontwikkelingen bleven zorgwekkend voor de Britse regering: de aankoop van land door de Britten en andere Europese onderdanen en ook het plan van een privéfirma, de New Zealand Company, om systematische kolonisatie uit te voeren en zelf een eigen regering op te zetten.¹²⁶

Het ondertekenen van het Verdrag

William Hobson kwam op 29 januari 1840 in de Bay of Islands aan boord van de *HMS Herald* met heel nauwkeurige richtlijnen voor het ondernemen van constitutionele stappen teneinde een Britse kolonie op te richten. Dit moest gebeuren met de toestemming van de Māorichefs. Hij beschikte echter niet over een kant-en-klaar verdrag. Hobson had halt gehouden in Sydney, waar Sir George Gipps, de gouverneur van New South Wales, een mededeling had uitgebracht waarin stond dat Nieuw-Zeelandse landeigendomsakten door de Britse Kroon toegekend dienden te zijn. Busby werd van zijn Britse Residentsautoriteit ontheven om mee te werken aan de redactie van de afkondigingen die notifieerden dat Hobson de positie van consul en vicegouverneur had overgenomen.

Portret van Tāmāti Waka Nene. Gefotografeerd door Elizabeth Pulman in de jaren 1860.

Reference No. PA2-1357 Alexander Turnbull Library, Wellington, N.Z.

De drukker van het CMS-zendingsstation, William Colenso, zorgde voor een gedrukte versie van deze proclamaties alsook van een in het Māori geschreven rondzendbrief ter attentie van alle ‘prominente leiders’ van de ‘United Tribes’ (Verenigde Stammen). Op 5 februari 1840 werd voor de chefs een bijeenkomst georganiseerd in het huis van Busby, bij Waitangi. Waitangi betekent letterlijk ‘wateren van geweeklaag’.¹²⁷

De opmerkingen die Hobson en zijn secretaris J.S. Freeman hadden gemaakt ter voorbereiding op de bijeenkomst kregen commentaar van Busby. Deze stelde verbeteringen voor, wat op 3 februari 1840 resulteerde in een Verdrag met drie clausules. Hobson voegde er nog een verklarend voorwoord aan toe en sloot het geheel af met een korte eedafleggingsverklaring. Een kopie van deze kladversie werd ter vertaling naar

Verdrag van Waitangi Herdenkingshal.

F.W. Veys, Museum Volkenkunde 2010

het Māori gegeven aan Henry Williams en zijn zoon Edward. Op 5 februari had Hobson de beschikking over een verdragstekst waarover gediscussieerd werd in het bijzijn van vijfhonderd Māori en tweehonderd *Pākehā*. Talrijke sprekers betoonden zich heel wantrouwig tegenover hetgeen beoogd werd, maar de toespraak van Tāmami Wāka Nene overwon de weerstand van de leiders. Hobson dacht dat de chefs gedurende een aantal dagen over het Verdrag zouden debatteren, maar al de volgende dag werd hij naar Waitangi teruggeroepen. Naar schatting ondertekenden ongeveer veertig leiders op 6 februari 1840 het Verdrag van Waitangi. Misschien werd het diezelfde dag nog, of enkele dagen later, door Henry Williams terug naar het Engels vertaald voor gouverneur Gipps in New South Wales. Deze ‘terugvertaling’ geldt als de officiële Engelse verdragstekst. Op 21 februari zeilde Hobson naar het zuiden om meer handtekeningen in te winnen. Tegen september 1840 hadden in de loop van vijftig bijeenkomsten ruim vijfhonderd chefs, onder wie vijf vrouwen, uit verschillende delen van het land getekend.¹²⁸

Inhoud van het Verdrag

Er bestaat een aantal verschillen tussen de Māori- en Engelse teksten, voornamelijk rond de kwesties van land, autoriteit van de chef (*rangatiratanga*) en autoriteit van de regering (*kawanatanga*). Deze woorden vormen nog steeds de focus van menig debat onder geschiedkundigen. Het Verdrag van Waitangi was in elk geval een diplomatiek en politiek instrument dat gebruikt werd ten behoeve van de Kroon. Die wilde iets nieuws ondernemen, namelijk een natie opbouwen in een land waar dit concept tot dan toe ongekend was. Vanuit dat perspectief kunnen we het Verdrag inderdaad zien als een partnerschap tussen de Kroon en de Māorichefs en -bevolking, waarbij de betrokken partijen een specifieke plaats en positie zouden innemen.¹²⁹

Het Engelse voorwoord vermeldt dat de Britten het voornemen hadden de Māori-belangen te beschermen tegen steeds verder binnendringende Britse kolonisten. Gelijktijdig moest er gezorgd worden voor Britse nederzittingsplaatsen en moest een regering opgericht worden om vrede en orde te bewaren. De Māoritekst geeft aan dat de koningin beloofde een regering te bieden terwijl zij de tribale autoriteit van de chefs en het Māorilandbezit garandeerde zolang zij wilden.¹³⁰

In het eerste artikel van het Verdrag gaven Māorileiders de koningin ‘all the rights and powers of sovereignty’, alle rechten en macht van soevereiniteit. In de Māoritekst geven de leiders de koningin ‘te kawanatanga katoa’, oftewel het volledige bestuur over hun land.¹³¹ Het tweede artikel gaat specifiek over landaangelegenheden. De Engelse tekst bevestigt en garandeert dat Māorileiders en -mensen collectief én individueel het exclusieve en onverstoorde bezit hebben van hun gronden en landgoed, wouden, visgronden en andere eigendommen. Māori geven verder het exclusieve recht aan de

Kroon om hun land te kopen. In de Māoritekst krijgen Māori de garantie van ‘te tino rangatiratanga’, de onvoorwaardelijke uitoefening van het bestuur over hun gronden (*whenua*), dorpen (*kainga*) en alle eigendommen/schatten (*taonga katoa*). De Māori kwamen overeen om de Kroon het recht te geven het land te kopen, mochten zij het wensen te verkopen.¹³² Voor het laatste en derde artikel vindt men de vertaling redelijk. Het gaf Māori de waarborg dat ze de bescherming van de koningin zouden genieten en dat ze alle aan Britse onderdanen geschonken rechten (*tikanga*) zouden krijgen.¹³³

In Russell, Nieuw-Zeelands eerste hoofdstad, staat ook de oudste kerk van het land. De bouw begon in 1835.

F.W. Veys, Museum Volkenkunde 2010

Na het Verdrag

Nederzettingen in Nieuw-Zeeland groeiden snel, veel sneller dan de Māori ooit hadden verwacht. De regering maakte meer wetten en reglementen. Bovendien werden de Māori hoe langer hoe meer gewaar dat ze niet meer vrij waren om met hun land te doen wat ze wilden: ze konden het alleen nog maar aan de regering verkopen. Regeringsambtenaren konden de Māori ook verplichten tegen een heel lage prijs te verkopen. Voor de Māori was land geen handelsartikel en het was onduidelijk wie de grondstoffen bezat, zoals stenen, metalen of om het even wat op het land leefde en groeide. Deze kwestie veroorzaakte vaak hevige conflicten tussen Māori en kolonisten. In het uiterste noorden daagden Hone Heke en zijn bondgenoot Kawiti de Britse autoriteiten uit door de vlaggenstok in Russell, de toenmalige hoofdstad van Nieuw-Zeeland, tot viermaal neer te halen.¹³⁴

De *Kīngitanga*-beweging

Een aantal vragen werd geopperd. Wat waren bijvoorbeeld de rechten en plichten die Māori en Britten te wachten stonden onder het Verdrag? En had de regering terecht een monopolie gekregen over het kopen en verkopen van Māoriland? In de loop van de jaren veertig van de negentiende eeuw slaagden ambtenaren en missionarissen erin angsten onder de Māori te sussen door te argumenteren dat het Verdrag gesloten was tussen de koningin en de Māori-bevolking. In de jaren vijftig begonnen de kolonisten echter steeds meer macht te krijgen en nam de verkoop van land toe wat nu vaak door Māorileiders geweigerd werd. Het was in deze context dat het idee van het installeren van een Māorikoning, aanvankelijk geopperd door Tamehana Te Rauparaha en zijn neef Matene Te Whiwhi, begon te groeien. In 1853 reisden de twee mannen door de centrale delen van North Island, waar heel weinig Europese nederzettingen waren, in een poging steun voor hun plan te krijgen. Terwijl de Māori de Māorikoning als een kans zagen voor het vreedzaam samenleven met de *Pākehā*, dachten deze laatsten dat de koning voor Māori-onafhankelijkheid stond.¹³⁵ De '*Kīngitanga*-beweging', zoals zij bekend kwam te staan, werd echter niet algemeen verwelkomd door alle Māoristammen: de noordelijke groepen van Tai Tokerau waren te sterk verbonden met het Verdrag en wilden hun *mana* niet ondergeschikt maken aan die van een andere Māorileider.¹³⁶

Te Wherowhero werd uiteindelijk de eerste koning, in juni 1860 opgevolgd door zijn zoon Tawhiao. Uiteenlopende denkwijzen over soevereiniteitsrechten en landkwesties tussen de regering en de *Kīngitanga*-beweging zouden bijdragen tot de Nieuw-Zeelandoorlogen (*New Zealand Wars*) die tot ver in de jaren zestig van de negentiende eeuw voortduurden.¹³⁷

Twintigste-eeuwse repercussies van het Verdrag

Aan het begin van de twintigste eeuw leefden vele Māori in moeilijke omstandigheden en waren vaak zonder land. Er kwam een nieuwe generatie Māorileiders op, die de overleving van de Māoricultuur wilde waarborgen door middel van modernisering. Deze generatie was gecultiveerd en welbespraakt en bewoog zich vol vertrouwen tussen de twee werelden. De leden bekleedden sleutelposities in de Young Māori Party en verbeterden de situatie van hun mensen. In de periode tussen 1920 en 1940 werden sommige geschillen onderzocht over het in beslag genomen land tijdens de oorlogen van de jaren zestig van de vorige eeuw. In 1934 werd Waitangi Day (Waitangidag) voor het eerst herdacht op het Verdragsterrein nadat gouverneur-generaal Lord Bledisloe en zijn vrouw de gronden aan de natie geschonken hadden.

In de jaren dertig van de twintigste eeuw was er in feite sprake van een vernieuwde interesse in het Verdrag van Waitangi als stichtingsdocument. Gelijkheid tussen Māori en *Pākeha* groeide in de jaren veertig. Māorisoldaten werden na terugkeer uit de Tweede Wereldoorlog op gelijke wijze behandeld als hun *Pākeha*-lotgenoten; na de Eerste Wereldoorlog was dit niet het geval geweest.¹³⁸

Verstedelijking in de naoorlogse periode zette druk op de rassenrelaties aangezien *Pākeha* en Māori zij aan zij kwamen te leven. Landkwesties bleven een moeilijk punt. Grieven waren gebaseerd op wat er in het verleden was gebeurd, maar hadden ook te maken met de *Māori Amendment Act* of Māori Amendementsakte van 1967, die volgens vele Māori geen rekening hield met hun culturele en spirituele banden met het land. Volgens de Akte moesten Māorigronden ontwikkeld worden, inclusief de stukken land zonder enig economisch belang.¹³⁹

De Verdrag van Waitangi-Akte 1975

Na de oorlogen van de jaren zestig van de negentiende eeuw begonnen de Māori te beseffen dat het Verdrag van Waitangi niet in het inheemse recht opgenomen was, wat betekende dat het niet gebruikt kon worden om in een Nieuw-Zeelandse rechtbank te pleiten ter verdediging van gronden en wateren. Wegen werden aangelegd en drainagewerken uitgevoerd zonder voorafgaand overleg. Visrechten vormden ook een probleem, aangezien dit controle betekende over de kustwateren, natte strandgebieden, meren, rivieren en havens.¹⁴⁰ Vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw begonnen Māori-eisen voor de ratificatie van het Verdrag te groeien, met als doel dat het daadwerkelijk de Māorirechten zou ondersteunen.

Honderd jaar later kwamen verstedelijkte en vaak hoogopgeleide Māori-activisten op die de regering verzochten het Verdrag na te komen. Sommige meer conservatieve Māori-ouderen gingen niet akkoord met deze confrontatiegerichte stijl. *Pākeha* die

gewoonlijk hoorden en lazen over de uitstekende rassenrelaties in Nieuw-Zeeland begonnen te beseffen dat vanuit een Māoriperspectief niet alles goed zat. Dit resulteerde in de Verdrag van Waitangi-Akte 1975 (Treaty of Waitangi Act 1975), met kort daarop de oprichting van het *Waitangi Tribunal* of Waitangi Gerechtshof. Het gaf enige hoop dat Māorigrievens nu gehoord en onderzocht zouden worden.¹⁴¹ Het Gerechtshof kon echter alleen aanbevelingen doen en het duurde tot 1985 voor een wetswijziging het mogelijk maakte aanspraken te onderzoeken die teruggingen tot 1840. In 1988 werd binnen het departement van Justitie de *Treaty of Waitangi Policy Unit* opgericht (Verdrag van Waitangi Beleidseenheid), nu het *Office of Treaty Settlements* genaamd, ofwel het Kantoor voor Verdragsbeslechtingen. Het moet advies uitbrengen over het beleid en bijstand bieden in onderhandelingen en rechtsgedingen over een wijd gamma van Māori-aanspraken op land, wouden, visgronden en andere grondstoffen.¹⁴²

1990 tot heden

In 1990 drukte koningin Elizabeth de hoop van vele Nieuw-Zeelanders uit toen zij verklaarde dat ‘door samen te werken de mensen van Nieuw-Zeeland een land kunnen maken dat sterk en eensgezind is en uniek onder de naties van deze aarde’.¹⁴³ Vanaf de jaren negentig hielden Māori-activisten ernstige protestacties, waaronder de bekende 79 dagen lange bezetting van Moutoa Gardens in Whanganui in 1995 en die van de Takahue School in Northland, die ten slotte afbrandde. Er waren ook diverse symbolische acties, zoals aanvallen op Victoriaanse beelden, op de America’s Cup en op de eenzame pijnboom op One Tree Hill, een van Aucklands uitgedoofde vulkanen.¹⁴⁴ In mei 2004 marcheerden circa 15.000 mensen in een protestmars (*hiko*) naar het parlement tegen de nog onbesliste *Foreshore and Seabed Act* (Natte Stranden en Zeebodem Akte). Het feit dat de Akte het bezit liet rusten bij de Kroon terwijl publieke toegang gewaarborgd werd, overtrad het Māorigewoonterecht en hield geen rekening met het Verdrag van Waitangi. De Akte werd in november 2004 doorgevoerd.¹⁴⁵

De hiko (protestmars) op de brug, Waitangi, 1984.

Ans Westra, 1984

Buiten het Verdragsterrein, Waitangi, 1982.

Ans Westra, 1982

SCHATTEN

TAONGA

Waka taua bij de viering van Waitangi Day, 2010.

Herman de Boer, Museum Volkenkunde 2010

De voorwerpen die in dit hoofdstuk besproken worden, vallen over het algemeen onder de noemer ‘kunst’, een woord waarvoor de Māori geen equivalent kennen.¹⁴⁶ In plaats daarvan gebruikt men de term *taonga* (schat). De perceptie van *taonga* heeft een evolutie doorgemaakt in het westerse denken. Voor sommige objecten die aanvankelijk aangeduid werden als ‘curiositeiten’ en later als ‘artefacten’, gebruikt men nu het woord *taonga*.¹⁴⁷ De in dit hoofdstuk behandelde *taonga* omvatten houtsnijwerk, kano’s, opslagplaatsen, werktuigen, persoonlijke opsmuk, wapens, schatdozen, tatoeages, zeeschatten en vezelkunst en kunnen door mannen en/of vrouwen gemaakt worden. Daarnaast behandelt dit hoofdstuk enkele aspecten van het ongreepbare erfgoed, zoals de *haka* en *Te Reo Māori*, de Māoritaal – waarop de uitvoerende kunsten – waaronder redekunst en gezang – gebaseerd zijn.

WAT ZIJN TAONGA?

Het woord *taonga* of ‘schat’ is toepasbaar op een breed gamma van tastbare en ontastbare zaken. Het kan verwijzen naar elementen van de natuurlijke omgeving, mensen, voorwerpen, en niet-stoffelijke entiteiten.¹⁴⁸ De westerse scheiding tussen de materiële en de immateriële wereld is in deze context niet relevant.¹⁴⁹ *Taonga* worden door de voorouders overgedragen. Ze staan altijd in verband met bepaalde landen en hun rijkdommen, en belichamen daarom de gemeenschappelijke identiteit van een *whānau*, *hapū* of *iwi* (zie hoofdstuk 2). Grijpbare *taonga* omvatten onder meer geweven mantels, jade en houten wapens, uit hout gesneden voorouders en oorlogskano’s, muziekinstrumenten, persoonlijke opsmuk, versierde dozen, maar bijvoorbeeld ook geothermische warmwaterbronnen of visgronden. Ongrijpbaar erfgoed behelst de kennis van het houtsnijden, het reciteren van de genealogie (*whakapapa*), het zingen van een klaagzang, het beoefenen van Te Reo Māori (Māoritaal) en het tot uiting brengen van de uitvoerende kunsten. *Taonga* worden waardevoller en accumuleren *mana* en verhalen (*kōrero*) naarmate ze van generatie op generatie doorgegeven worden. Hoe belangrijker de voorouder aan wie de *taonga* ooit toebehoorden, hoe groter de *mana*. De schatten worden gezien als personificaties van bepaalde voorouders die voorgesteld kunnen worden in houtsnijwerk. Soms is de band met de voorvader echter niet zichtbaar in het materiële object. Verhalen die uitleggen tijdens welk historisch evenement, op welke plek of door wie ze gebruikt werden, verbinden *taonga* met de voorouders en met het land.¹⁵⁰

Taonga ontmoeten

Wanneer Māori bepaalde *taonga* beleven, reageren ze daarop als waren ze levend: ze voelen de voorouderlijke geest (*wairua*) als een aanwezigheid (*ihi*), als ontzag (*wehi*) en als gezag (*wana*).¹⁵¹ *Taonga* worden beschermd en opnieuw werkzaam gemaakt door incantaties (*karakia*) en door nauw multisensorieel contact: het is belangrijk deze schatten te voelen, te ruiken, te zien en in sommige gevallen te horen of te smaken.¹⁵² *Taonga* zijn geen ‘voorstellingen’ van voorouders, ze *zijn* de voorouders. Voor hedendaagse Māori staat het tegenkomen van *taonga* gelijk aan de ontmoeting met de voorvaderen. *Taonga* verenigen niet alleen het verleden met het heden, ze zijn ook gidsen die mensen helpen complexe *whakapapa*-lijnen te begrijpen.¹⁵³ Ze verbinden dus de levenden met de doden; ze bezielen relaties tussen de levenden onderling.¹⁵⁴ *Taonga* geven Māori de mogelijkheid te putten uit voorouderlijke kennis om zich zo voort te bewegen naar de toekomst. Voor Māori bevindt het verleden zich vóór hen aangezien ze het kunnen zien; omgekeerd ligt de ongekende toekomst achter hen.

Taonga uitwisselen

Schatten kunnen uitgewisseld of spontaan gegeven worden bij belangrijke openbare gelegenheden. De ontvanger van *taonga* wordt dan de beheerder, niet de eigenaar, en houdt de schat in bewaring voor toekomstige generaties.¹⁵⁵ Sinds ruim tweehonderd jaar zijn Europeanen betrokken in dergelijke uitwisselingsnetwerken. Privéverzamelaars zijn ook de hoeders geworden van *taonga*. Door de jaren heen werden schatten opgenomen in museumverzamelingen en zo voor een groot publiek toegankelijk gemaakt. *Taonga* verbinden de voorouders met opeenvolgende verzamelaars, eigenaars en musea. Ze blijven dus een netwerk begeesteren van relaties tussen de hedendaagse afstammelingen van hun opeenvolgende bewaarders en het publiek dat naar het museum komt.¹⁵⁶

Betekenisverschuivingen

Het kolonisatieproces heeft invloed uitgeoefend op de historische definiëring van *taonga*. Op dit ogenblik, nu de term niet meer gebruikt wordt in het culturele domein, heeft hij een juridische betekenis, inzake aanspraken op gestolen patrimonium. In deze context heeft *taonga* dezelfde bijbetekenis als het Nederlandse woord 'erfgoed': iets wat kostbaar en historisch is en gered en bewaard moet worden.¹⁵⁷ Dit is zonder twijfel een beperkende betekenis van het dynamische aspect van de *taonga* die in tribale netwerken en in de handel tussen Māori en Europeanen uitgewisseld werden.¹⁵⁸

BEELDHOOUWKUNST

He toi whakairo

He mana tangata

Waar artistieke uitmuntendheid voorkomt

Is er menselijke waardigheid¹⁵⁹

De beeldhouwer

Terwijl beeldhouwen oorspronkelijk uitsluitend tot het domein van de mannen behoorde, is het tegenwoordig een kunst die ook door vrouwen uitgeoefend kan worden.¹⁶⁰ De activiteit omvat het beeldhouwen bewerken van hout, steen en huid (tatoeëren) en is in hoge mate *tapu*. Om de kunstenaar, de toekomstige gebruiker of eigenaar te beschermen tegen bovennatuurlijk onheil, moet de houtsnijder verschillende rituele beperkingen indachtig zijn. Tijdens het snijden dient men *noa*-voorwerpen of -activiteiten uit de weg te houden. Bovendien moet de snijder zich dan onthouden van roken en seks; hout-splinters en -schilfers moeten weggeveegd worden; er mogen geen fouten voorkomen in de compositie en de snijder moet het stuk 's nachts omdraaien, zodat het gesneden oppervlak niet zichtbaar is. Men neemt aan dat inbreuk op een van deze voorschriften ernstige gevolgen kan hebben, waaronder het afzeggen van het bouwproject, of zelfs de dood van de snijder, de opdrachtgever of familie.¹⁶¹

In het verleden werden kanobouwers en huizenbouwers van bijvoorbeeld opslagruimten voor hun gespecialiseerd werk in voedsel en *taonga* betaald. Het kon gaan om een fijn geweven mantel, of wapens en ornamenten van jade. De experthoutsnijder genoot ook de gastvrijheid van de mensen voor wie hij werkte. Vanaf de periode van Europees contact in de vroege negentiende eeuw waren dekens, geweren, munitie en contante betaling een andere vorm van vergoeding.¹⁶²

De oorsprong van het snijden

De *tapu*-oorsprong van het houtsnijden wordt verteld in de Ngāti Porou tribale mythe van Rua-te-pupuke, de eerste mens die de kennis van het houtsnijden verwierf en deze uit de wereld van de goden meebracht. Rua's zoon, Manu, ging vissen in een speelgoedboot. Hij beledigde echter de zeegod Tangaroa door niet diens toestemming te vragen om te mogen vissen en door de eerstgevangen vis niet terug in zee te gooien. Tangaroa was boos en droeg Manu weg naar zijn woning onder de zee, waar hij Manu opzette als een gevelspitsfiguur (*tekoteko*). Op zoek naar zijn zoon vond Rua-te-pupuke hem, maar was zeer verbaasd de houtsnijwerken te horen converseren. Een oude vrouw raadde hem aan de spleten van het huis op te vullen zodat het daglicht niet naar binnen zou schijnen en deze wezens van de duisternis overwonnen konden worden. 's Nachts keer-

Māori-houtsnijder met metalen gereedschap.

Museum Volkenkunde RMV 11606-13, National Publicity Studios collection, ca. 1970

de Tangaroa terug met zijn viskinderen die zongen en dansten. Na de hele nacht geslapen te hebben, hadden ze niet opgemerkt dat een nieuwe dag aangebroken was. Toen Rua-te-pupuke de deur opende, werden ze allemaal gevangen in het licht. Hij doodde hen en stak het huis in brand om zijn zoon te wreken. Hij redde Manu, samen met andere houtsnijwerken van het portaal, die echter niet konden spreken. De sculpturen werden modellen voor de houtsnijwerken in deze wereld, maar helaas konden ze net als hun prototype niet praten.¹⁶³

Motieven

De mythe van houtsnijwerken die in staat zijn te spreken, verantwoordt de maatstaf voor beeldhouwde objecten: ze moeten daadwerkelijk kunnen communiceren. Slecht houtsnijwerk wordt omschreven als 'saai, droog en stotterend'; het zorgt niet voor suc-

Gesneden figuur met hagedisachtige figuur in de hand, deel van de centrale paal in het gemeenschapshuis oftewel *poutokomanawa*. Afkomstig van een huis dat werd geschonken door de Whakatohea-stam uit Opotiki aan de Te Aitanga a Mahaki-stam uit Noord-Gisborne. Arawa-stijl, Bay of Plenty, negentiende eeuw.

Museum Volkenkunde RMV 3414-2, 124 cm.

Aankoop: Kunsthandel L. van Lier, 1957

cesvolle communicatie. Parelmoer (*pāua*) toevoegen aan de ogen van gesneden figuren draagt bij tot de communicatie van houtsnijwerken omdat schelpen afkomstig zijn van de wereld van Tangaroa, waar houtsnijwerk ooit kon spreken. Bovendien was de intense blik van Rua's zoon, Manu, de enige manier om hulp te roepen en de aandacht van zijn vader te krijgen. De esthetische vorm en de functie van een houtsnijwerk zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. De motieven werken mee aan de doeltreffendheid van het gereedschap, het wapen, het muziekinstrument, de schatkist of de figuur. Vier hoofdmotieven kunnen gebruikt worden: de menselijke figuur, de *manaia* of bovennatuurlijke wezens, echte dieren en oppervlaktepatronen. De elementen worden in vrije composities samengesteld.¹⁶⁴

Een *tiki* is een naturalistisch of gestileerd weergegeven menselijke figuur die een voorouder in geabstraheerde vorm voorstelt. Soms kan een bepaalde voorouder door een specifieke lichaamstatoeage of een object dat hij draagt geïdentificeerd worden. Wetenschappers zijn het eens dat een naturalistische weergave verwijst naar een

Plat langwerpige schatkistje of *papa hou*, gedecoreerd met een mannelijke en vrouwelijke figuur die samen liggen. Waarschijnlijk uit de Auckland-regio.

Museum Volkenkunde RMV 1877-14, 7 x 44 x 15 cm.

Schenking: Bataviaasch Genootschap van Kunst en

Wetenschappen, 1914

voorouder in zijn huiselijke, sociale en politieke wereld, terwijl een gestileerde figuur de geheimzinnige kracht van de voorouder benadrukt met betrekking tot de wereld van de geesten.¹⁶⁵ De *manaia*-figuur wordt op veel verschillende manieren geïnterpreteerd. Sommige wetenschappers zeggen dat het gaat om een man met een vogelkop of een menselijke vorm in profiel. Voor anderen omvat de *manaia* een verscheidenheid aan vogel-, reptiel-, mens- en fantasiekenmerken. Elk frontaal *tiki*-gelaat heeft een bijbehorend *manaia*-gezicht. *Manaia* stellen waarschijnlijk hoeders voor.¹⁶⁶ Dieren hebben een belangrijke symbolische betekenis. Vogels zijn beschermgeesten in de Māoridenkwereld, terwijl hagedissen een teken zijn van *tapu* en brengers van leven en dood. Māorihoutsnijkunst kenmerkt zich door een overvloed aan oppervlakteversiering met zowel spiraalmotieven als lineaire ornamenten. Elk decoratief element heeft een

bijzondere naam die gewoonlijk naar de natuur verwijst. Voorbeelden omvatten vischubben (*anaunahi*), varenbladeren (*rauponga*), jonge vlasscheuten (*ritorito*) en spinnenwebben (*pūwerewere*).¹⁶⁷

Stijlen

Er zijn vele houtsnijstijlen, die gewoonlijk de tribale grenzen volgen. Toch kunnen we op het noordelijke eiland twee stijlverdelingen onderscheiden: het noordwestelijke stijlgebied, dat delen van Waikato, de Hauraki (Coromandel Peninsula)- en Taranaki-regio's omvat, en het centrale en oostelijke stijlgebied, met de Bay of Plenty, Taupo, Whanganui, Hawke's Bay, de East Coast en Poverty Bay. In het noordwestelijke stijlgebied staat de menselijke figuur centraal en is er weinig ruimte voor oppervlakteversiering. De figuren zijn bochtig en ritmisch ineengestrengeld. Het houtsnijwerk werd in dit gebied grotendeels uitgevoerd met stenen werktuigen. Het centrale en oostelijke stijlgebied karakteriseert zich door hoekige figuren die vaak ondergeschikt zijn aan de spiralen van de oppervlakteversiering. Alleen de vroegste houtsnijwerken werden met stenen gereedschappen uitgevoerd want de overgang naar metalen werktuigen werd in dit gebied snel gemaakt.¹⁶⁸

Beide houtsnijkunststijlen springen op gelijksoortige wijze om met de ruimte en tijd. De ruimte wordt als volgt georganiseerd: dingen zijn bedoeld om van voren gezien te worden. Zelfs bij volledig vrijstaande driedimensionale objecten, zoals palissadepalen, komt het snijwerk nooit helemaal los van zijn oppervlak. Perspectief wordt evenmin gebruikt. Bij de voorstelling van menselijke voorouders (*tiki*) zijn tekenen van leeftijd onzichtbaar: ze worden voorgesteld in een tijdloze, leeftijdloze toestand. Bovendien wordt nooit het proces van verplaatsing of handeling getoond. In plaats daarvan is de activiteit bevroren in de tijd.¹⁶⁹

Gereedschappen

He iti te toki e rite ana ki te tangata

*Een kleine dissel kan even veel werk doen als een man*¹⁷⁰

Toki of dissels waren onontbeerlijk gereedschap bij het bouwen van grote constructies zoals kano's, opslag- en gemeenschapshuizen. De ontdekking van jade (*pounamu*) aan de westkust van South Island en in het binnenland van Otago was zeer belangrijk voor de ontwikkeling van meer doeltreffende werktuigen. Dit gesteente werd via handelsnetwerken naar North Island gebracht. Dissels van *pounamu* waren het geliefdst omdat ze een scherpe snee behielden en zeer hard waren. Ze gaven eigenlijk dezelfde keep of

kerf als metalen werktuigen.¹⁷¹ Zandsteen-, kwarts- of grauwakzaagjes en vijlen werden gebruikt om ze naar vorm te snijden en te polijsten. Het hele proces kon dagen of zelfs weken duren. Een rituele expert (*tohunga*) voerde gezangen (*karakia*) uit en maakte de weg vrij voor het vellen van de boom, die men zag als een belichaming van de bosgod Tāne Mahuta. De eerste houw werd gemaakt met een rituele dissel (*poutangata*). Dit gebruik gaat nog steeds door. Stenen bladen van verschillende omvang konden ingevoegd worden in gespecialiseerde snijwerktuigen voor het maken van gaatjes en voor het beitelten. Beukhamers voor het aanslaan van het houten beitelhandvat werden vervaardigd uit walvisbeen of hout.¹⁷²

In kustgebieden vond de overgang van stenen naar metalen werktuigen veel vroeger plaats door de aanwezigheid van het metaal van de ontdekkingschepen.¹⁷³ Landinwaartse gebieden kwamen pas later in contact met deze nieuwe materie. Vrij vroeg begonnen Māorikuststammen stukken oud metaal om te vormen tot werktuigen. Toen de handel met Europeanen toenam, werd ambachtelijk gereedschap vervangen door fabrieksvoorwerpen. Zoals met pre-Europese *taonga*, droegen metalen werktuigen de *mana* van de vroegere eigenaar en werden zo dus heel erg *tapu*.¹⁷⁴

Ceremoniële dissel, aan de ene zijde gedecoreerd met een vogelman en hagedis en aan de andere met een tweezijdig symmetrisch menselijk gezicht. Dit type dissel werd gebruikt om de eerste ceremoniële houw in het houtwerk te maken.

Museum Volkenkunde RMV 4552-1, 59 x 31 x 7,5 cm.

Aankoop: Paul Rutten, 1972

DE KANO OF WAKA

Tijdens de Waitangidagviering van 2010 zijn *waka* vanuit verschillende stammen naar Waitangi gebracht om de nationale dag te herdenken. Bij dageraad, net bij Tī Beach en aan de monding van de Waitangi River, was het zicht buitengewoon levendig. De 170ste verjaardag stond in het teken van 'het jaar van de Waka'. Een vloot van ten minste dertig *waka* werd ter zee gelaten en naar Hobson's Beach gepeddeld, waar een enorme ceremoniële *waka*, Ngātokimatawhaorua genaamd, geëscorteerd werd naar Pehhairangi Bay (Bay of Islands). Ngātokimatawhaorua vierde bij deze gelegenheid zijn zeventigste verjaardag. Hij werd in 1940 gebouwd voor de honderdjarige herdenking van het Verdrag van Waitangi. Deze kano kan tachtig peddelaars en vijfenvijftig passagiers dragen.

De *waka taua* als teken van prestige

Oorspronkelijk ontworpen om een grote groep krijgers zo snel mogelijk te vervoeren, waren oorlogskano's (*waka taua*) strategische aanwinsten bij militaire expedities langs de kusten en in binnenlandse wateren. Deze kano's werden beschouwd als *tapu*: vrouwen noch voedsel waren aan boord toegelaten. De manier waarop men in een kano stapte, was verbonden aan rituelen omdat dit overeenstemde met het betreden van het lichaam van een voorouder. De romp van het vaartuig stelde diens ruggengraat voor. *Waka taua* zijn negen tot dertig meter lang. Ze konden tot honderd sterk getrainde krij-

Voorstelling van een oorlogskano door Sydney Parkinson (1745?-1771), met de hand ingekleurde gravure, 22,5 x 36,5 cm.

Reference No. B-085-013 Alexander Turnbull Library, Wellington, N.Z.

Waka bij Hobson's Beach voor de viering van Waitangi Day op 6 februari 2010.

F.W.Veys, Museum Volkenkunde 2010

Waka met hedendaagse dubbelrompkano op de achtergrond, viering van Waitangi Day op 6 februari 2010.

F.W.Veys, Museum Volkenkunde 2010

gers dragen die, terwijl de oorlogskreten weergalmden, eendrachtig werkten onder het bevel van een in het midden van de boot staande leider. Vóór de komst van het gemeenschapshuis was de *waka taua* het voornaamste teken van tribale identiteit.¹⁷⁵

Waka-houtsnijtradities leefden in de jaren negentig van de twintigste eeuw opnieuw op met de bestelling van 21 ceremoniële *waka taua* om de 150ste verjaardag van het tekenen van het Verdrag van Waitangi te markeren.¹⁷⁶ *Waka taua* dragen van oudsher persoonlijke namen die historisch weerklinken; ze waren het brandpunt, de trots en het prestige van de *hapū* (substam) die ze in zijn bezit had. Leaders demonstreerden hun invloed en rijkdommen door houtsnijders en kanobouwers aan te trekken die een volledig versierde kano konden bouwen. Sommige substammen hadden hun eigen experts (*tohunga*), maar vele moesten zich verlaten op specialisten die uit andere stammen geïmporteerd werden. Soms konden *waka taua* verkregen worden door de uitwisseling van wapens of geweven mantels; andere maakten deel uit van een oorlogsbuit.¹⁷⁷

Waka bij de viering van Waitangi Day op 6 februari 2010.

F.W. Veys, Museum Volkenkunde 2010

Een *waka taua* snijden

Waka taua werden gemaakt van het zeer harde hout van de *tōtara* (*Podocarpus totara*) of *kauri* (*Agathis australis*) – beide zeer grote bomen. Eén boom volstaat voor het snijden van een volledige *waka taua*. Eerst werd heel zorgvuldig een boom uitgekozen, waarna een gepast ceremonieel uitgevoerd werd voor zowel Tāne Mahuta, de bosgod, als Rata, de mythologische voorganger van de kanobouwers in de hele Polynesische wereld. Hierop volgden het vellen van de boom, de ruwe vormgeving van de romp en het slepen ervan naar de rand van het water. Daar werden de gesneden boeg, het achterschip en de zijkanten met vlasvezel aangebonden. De boeg bestond uit een *manaia* die twee ribben vasthield als symbolen voor kennis en leven. De buitenkant werd afgewerkt met een fijn disselpatroon dat de snelheid van de *waka* door het water moest verbeteren.¹⁷⁸

Kauri-boomstam waaruit de Museum
Volkenkunde-*waka* wordt gesneden.
Hector Busby's terrein, Doubtful Bay nabij
Taupa in Northland.

Museum Volkenkunde 2010

HET OPSLAGHUIS OF PĀTAKA

*Ko te tohu o te rangatira he pātaka whakairo e tū ana i roto i te pā tū watawata
Het kenteken van een chef is een met houtsnijwerk versierd opslaghuis dat binnen
een versterkt dorp staat¹⁷⁹*

Het uitvoerig versierde, verhoogde opslaghuis (*pātaka*) stond op de *marae* vóór het huis van een chef en vormde een belangrijk symbool van weelde en prestige. Het bevatte kalebassen met gedroogde stukken vlees en vis, wapens, matten, houten kommen, visgerei en landbouwgereedschap. Vele werden gebouwd met het hout van de kano's van verslagen vijanden. Op deze manier werd de *mana* van de vijand ernstig ondergraven: de in hoge mate *tapu*-kano werd omgevormd tot een gebouw ontworpen om onder meer *noa*-voorwerpen te bevatten. Tot in de tweede helft van de negentiende eeuw waren opslaghuizen populair, maar ze verdwenen rond 1870, toen de grote gemeenschapshuizen hét symbool werden van tribaal prestige. Heel weinig volledige *pātaka* hebben de tand des tijds doorstaan. De symboliek van de opslaghuizen van de Bay- of Plenty-regio is het bekendst. Er zijn twee prominente thema's: walvissen of zeemonsters, uitgebeeld als elkaar omhelzende koppels, tonen de vruchtbaarheid en overvloed nodig voor de algemene welvaart van de stam; *manaia*-figuren boven de drempelbalken symboliseren en ondersteunen de overgang van de primaire staat van ongedifferentieerde materie naar het leven in deze wereld en het hiernamaals.¹⁸⁰

Gebeeldhouwd hoofd, vermoedelijk afkomstig van een paal of opslaghuis.

Museum Volkenkunde RMV 6106-2, 26,5 x 17 x 15 cm.

Aankoop: A. Meyer, 2009

WAPENS

Māoriwapentuig wint aan populariteit vooral door het gebruik ervan in culturele groepsoptrédens (*kapa haka*) of in lessen die op de *marae* gegeven worden. Wapens zijn meer dan dodelijke objecten. Het zijn belangrijke prestigevoorwerpen. Zelfs na de introductie van geweren in de jaren zestig van de negentiende eeuw, toen de geweerkolven fijn versierd waren, behielden Māoriwapens hun belang. Het is bekend dat sommige Māorisoldaten hun traditionele wapens meenamen naar de Boerenoorlogen en naar beide wereldoorlogen. Wapens worden nog steeds gedragen tijdens protestmarsen, of door redenaars tijdens toespraken en ceremoniële aangelegenheden.¹⁸¹

Wapens en prestige

*Ka tuwhera te tāwaha o te riri, kā ore e titiro ki te ao mārama
De poorten van de oorlog zijn open en de mens neemt de wereld van het licht niet
meer waar¹⁸²*

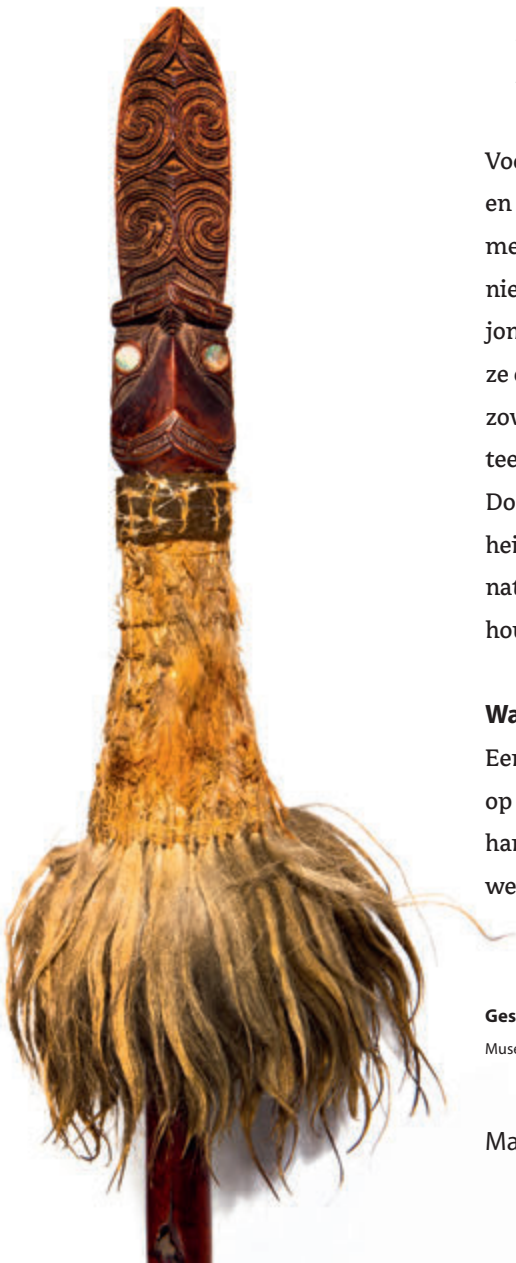
Voor Māori konden in het verleden om tal van redenen conflicten ontstaan: geschillen en wedijver over land en rijkdommen, weerwraak voor beledigingen en aanvallen op mensen of *mana*. Oorlogvoering vergde bepaalde vaardigheden, technieken en ceremonieel die onderwezen werden in de school van de krijgskunst, de *whare tū taua*. Jonge jongens – en soms meisjes – werden er getraind door middel van spelletjes. Wanneer ze ouder werden, leerden ze de vaardigheden voor man-tegen-mangevechten, waarbij zowel wapens met een korte als met een lange schacht gebruikt werden. Heel getalenteerde jonge mannen specialiseerden zich vaak in gevechtstactiek en militaire strategie. Door hun connectie met bekende krijgers en chefs konden wapens een zekere beruchtheid verwerven en zo de *mana* van de *whānau*, *hapū* of *iwi* belichamen en dus bovennatuurlijke krachten bezitten. Sommige werden zo *tapu* beschouwd dat mensen terughoudend waren om ze te gebruiken uit vrees voor ongeluk of ziekte.¹⁸³

Wapentypes

Een Māorikrijger (*toa*) beschikte over drie types wapens wanneer hij zich voorbereidde op het gevecht: korte wapens, die vaak ten onrechte als knots bestempeld en met één hand vastgehouden werden; langere, stafachtige wapens die met beide handen bediend werden en speren die bedoeld waren om geworpen te worden.¹⁸⁴

Gesneden *taiaha* met hondenhaar en papegaaienvveren.

Museum Volkenkunde RMV 2212-3, 164 x 6 cm. Aankoop: J.F.G. Umlauff, 1930

Wapens met korte handgreep

Patu en *mere*, gemiddeld 36 centimeter lang en gemaakt van steen, *pounamu* of walvisbeen, werden gebruikt in man-tegen-mangevechten en vereisten van de krijger snel voetwerk en behendigheid. Ze hadden een langwerpige ovale blad met een scherpe snede. De krijger gebruikte ze om het hoofd en lichaam van zijn tegenstander met korte, scherpe slagen aan te vallen, wat ernstige verwondingen en zelfs de dood kon veroorzaken. Korte wapens, zoals de *patu*, *wahaika* en *mere*, werden aan de pols met een koord gehecht zodat ze niet verloren raakten in de strijd. *Wahaika* werden enkel uit hout of walvisivoor gesneden en hadden een specifieke vorm met een deukje aan de achterkant van het wapen (*wahaika* betekent ‘mond van de vis’).¹⁸⁵

Wapen van jade met kort handvat oftewel *mere pounamu* is tegelijkertijd een prestigeobject dat als erfstuk van generatie op generatie wordt doorgegeven.

Museum Volkenkunde 1136-1, 45,8 cm. Aankoop: G.A. Frank, 1894

Wapen met korte handgreep waardoor enkele koorden zijn geregen. Op deze manier werd voorkomen dat het wapen viel tijdens het gevecht.

Museum Volkenkunde RMV 360-5598, 45,8 cm.

Overdracht: Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden, 1883

Een vroege *wahaika*, mogelijk afkomstig uit het noordelijke topje van North Island.

Museum Volkenkunde RMV 6106-1, 34 x 9,5 x 2 cm. Aankoop: A. Meyer, 2009

Wahaika, versierd met oppervlakedecoraties zoals een hoofd met uitgestoken tong en ingelegde ogen.

Museum Volkenkunde, 54 x 16 cm. Aankoop: Grand Magasin du Printemps, 1886

Wahaika, versierd met oppervlaktedecoraties. Een manaia-figuur is dicht bij het handvat geplaatst.

Museum Volkenkunde RMV 4552-4, 40 cm. Aankoop: Paul Rutten, 1972

Wahaika, versierd met oppervlaktedecoraties. Een manaia-figuur is dicht bij het handvat geplaatst.

Museum Volkenkunde RMV 2399-22, 40,5 cm. Schenking: Juff. R. Käyser, 1939

Wahaika, versierd met oppervlaktedecoraties. Een kleine manaia-figuur is dicht bij het handvat geplaatst.

Museum Volkenkunde RMV 4552-3, 36 cm. Aankoop: Paul Rutten, 1972

Wahaika van walvisbeen, versierd met oppervlaktedecoraties. Een manaia-figuur is dicht bij het handvat geplaatst.

Museum Volkenkunde RMV 1877-13, 33,5 x 9 cm. Schenking: Bataviaasch Genootschap van Kunst en Wetenschappen, 1914.

Ongedecoreerde wahaika.

Museum Volkenkunde 4552-2, 42,5 cm. Aankoop: Paul Rutten, 1972

Wapens met lange schacht

Het meest prestigieuze wapen dat men gebruikte in langeafstandsgevechten was de *taiaha*. Het was tussen de 1,2 en 1,9 meter lang en had aan de ene kant een scherp en aan beide zijden van de andere kant een gesneden gezichtje met een uitgestoken tong en ogen die in alle richtingen keken, ter illustratie van de alertheid van de krijger. De ogen waren ingelegd met *pāua*-schelp, wat hun blik verdiepte. Vele *taiaha* waren versierd met bosjes hondenhaar en rode veren van de *kākā*-papegaai (*Nestor meridionalis*). Een goed uitgevoerde slag van de *taiaha* kon een schedel doen bezwijken en de krijger op slag doden.¹⁸⁶

Tewhatewha, ook 'slagveldbijlen' genoemd, waren een ander type langeafstandswapens. Ze waren gemiddeld 1,1 meter lang en bestonden uit een lange schacht die aan de ene kant in een punt eindigde en aan de slagkant in een breed, kwartcirkelvormig hoofd. Het bijzondere van deze bijlen was dat men de boord van de stok tegenover het afgeronde hoofd gebruikte om mee te slaan. Chefs hanteerden ze vaak om tijdens het gevecht of op de *marae* aan krijgers een teken te geven, of om het ritme voor de roeiers in de *waka taua* te markeren. Door hun specifieke vorm zagen ze er anders uit dan alle andere wapens. De aangehechte veren droegen bij tot hun zichtbaarheid.¹⁸⁷

Taiaha, gedecoreerd met gesneden gezichten.

Museum Volkenkunde RMV 330-4, 178 cm. Aankoop: Professor Moseley, 1882

Taiaha, gedecoreerd met gesneden gezichten.

Museum Volkenkunde RMV 661-1, 159 cm. Aankoop: J.F.G. Umlauff, 1887

Tewhatewha, versierd met een bundel haviksveren.

Museum Volkenkunde RMV 2212-4, 134 cm. Aankoop: J.F.G. Umlauff, 1930

De leider van de *waka taua* houdt een *tewhatewha* vast. Viering van Waitangi Day op 6 februari 2010.

F.W.Veys, Museum Volkenkunde 2010

Hoewel niet iedereen het erover eens is, waren *hoeroa* zeer waarschijnlijk zowel ceremoniële staffen als wapens. In het bezit van mannen met hoge rang als symbool van prestige en autoriteit, werden ze gemaakt uit het kaakbeen van de potvis en hadden ze vaak een fijne versiering.¹⁸⁸ Het Museum Volkenkunde in Leiden bezit een van de weinige voorbeelden die aanwezig zijn in museumcollecties. Dit voorwerp is bovendien heel goed gedocumenteerd. Het behoorde toe aan de belangrijke Māorichef Tāmāti Wāka Nene, die waarschijnlijk geboren was in de jaren tachtig van de achttiende eeuw. Zowel aan vaders- als aan moederszijde was zijn *whakapapa* indrukwekkend. Zijn vader, Tapua, was een chef en een rituele specialist (*tohunga*) van de Ngāti Haostam van het Hokiangagebied. Hij was ook verwant aan de leiders van Whangaroa en Bay of Islands. Nenes moeder was Te Kawehau; zij was geparenteerd aan Hongi Hika, die samen met Cambridgehoogleraar Samuel Lee bijdroeg tot de eerste orthografie van Te Reo Māori. Vanaf een jonge leeftijd was Nene een uitmuntend krijger. Na vele veldslagen werd hij de belangrijkste chef van het Hokiangagebied. Hij beschermde de wesleyaanse missie en de Europese handelaars. Uiteindelijk werd hij in 1839 zelf ook een wesleyaans methodist en koos hij de naam Tāmāti Wāka, naar Thomas Walker, een handelaar en beschermer van de Church Missionary Society. Nene werd door de Europeanen gezien als een betrouw-

Een zeldzame fijn uitgesneden achttiende-eeuwse *hoeroa* of lange staf, gemaakt uit het kaakbeen van een walvis. Hij behoorde toe aan de Māorihoofdman Tāmāti Waka Nene (1780?-1871).

Museum Volkenkunde RMV 6107-1, 70 x 29,5 x 7,8 cm. Aankoop: privéhandelaar, 2009

Onder:

Het ter ere van Tāmāti Waka Nene opgerichte monument, kerkhof te Russell.

F.W.Veys, Museum Volkenkunde 2010

bare chef bij wie men terecht kon voor advies. Hij dacht dat het te laat was om de rug te keren naar de Europeanen en de goederen die zij met zich meegebracht hadden. Dit verklaart waarom hij de chefs ervan overtuigde het Verdrag van Waitangi te ondertekenen.

In de periode na 1840 nam de onrust tussen Māori en Europeanen toe. In 1846 ging Nene naar Auckland om de gouverneur te overreden tot het sluiten van vrede; daardoor steeg zijn politieke macht. Hij gold als de redder van de regering en werd uiteindelijk beloond met onderhoudsgeld van 100 pond per jaar en een buitenhuisje in Russell. Toen Nene in 1871 stierf, werd hij door zowel de Europeanen als de Māori beschouwd als een groot leider met veel *mana*.¹⁸⁹

Nene gaf de *hoeroa* aan een zekere kolonel Dunn, samen met twee andere wapens. Een afstammeling van Dunn schonk het lange prestigewapen in 1932 aan James Hooper, een privéverzamelaar van voornamelijk Polynesisch materiaal die het 'Totems Museum' in Arundel (Sussex, Engeland) stichtte. Het grootste deel van zijn verzameling werd tussen 1976 en 1983 verkocht aan Christie's.¹⁹⁰ Museum Volkenkunde verwierf de *hoeroa* van een privéverzameling in 2010.

SCHATKISTEN EN VEDERDOZEN – WAKA HUIA EN PAPA HOU

Schatkisten en vederdozen (*waka huia* en *papa hou*) zijn *taonga* die van persoonlijke betekenis en waarde zijn. Zowel functioneel als mooi, bewaarden ze persoonlijke kostbaarheden als jadeornamenten of veren, gedragen door mensen van hoge rang. Meestal bevatten ze de zwart-witte staartveren van de nu uitgestorven *huia*-vogel (*Heteralocha acutirostris*). Schatdozen hingen aan de nokbalken van de woning van de chef en omdat ze meestal van onderen gezien werden, hadden ze daar evenveel houtsnijwerk als aan de bovenkant. Door hun connectie met een chef werden schatkisten beschouwd als *tapu*. Tot ver in de negentiende eeuw werden ze gemaakt.¹⁹¹ Schatdozen werden niet noodzakelijk gesneden door gespecialiseerde houtsnijders, maar ook door mensen met wisselende vaardigheden die binnen de canon van hun eigen tribale houtsnijstijl bleven. Toen de Europese invloed toenam, werd er geëxperimenteerd in de centrale en oostelijke stijlen van Gisborne, Rotorua en Whanganui: er verschenen dozen met platte oppervlakken en met uitstekende figuren aan de uiteinden zodat ze op de tafel of schoorsteenmantel konden staan.¹⁹²

Gesneden verendoosje oftewel *waka huia*.

Museum Volkenkunde RMV 74-41, 56 cm. Ruil: Christy Collection, 1869

Gesneden verendozen oftewel *waka huia*.

Museum Volkenkunde RMV 924-85, 51 x 12,5 x 12,3 cm. Aankoop: H. Melges op een veiling, 1893

Museum Volkenkunde RMV 1877-15, 8 x 38 x 10 cm. Schenking: Bataviaasch Genootschap van Kunst en Wetenschappen, 1914

Museum Volkenkunde RMV 360-7230, 13 x 49 x 15 cm. Overdracht: Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden, 1883

PERSOONLIJKE OPSMUK – TAONGA WHAKARĀKAI

*Een persoon die de meest geraffineerde mode wenste te volgen, moest zijn haar hoog opsteken, een decoratieve kam ernaast plaatsen en twee of drie veren in de knot planten; groene jadehangers en witte veren hebben die aan zijn oren bengelden; beschikken over de rei puta hanger aan zijn nek, een hondenhuid om zijn lichaam; een riem rond zijn taille en een touwtje gehecht aan zijn penis; uitvoerige onuitwisbare tatoeagepatronen op gezicht en voorhoofd en op achterwerk en billen kunnen tentoonstellen [...]*¹⁹³

Māori smukten zich op met een breed gamma van objecten uit hout, been en diverse soorten steen om status en leiderschap aan te duiden en hun *whakapapa* te tonen. De meeste ornamenten werden dichtbij, of op het hoofd gedragen, het *tapu*-deel van het lichaam bij uitstek. Wanneer een chef deze sieraden omhad, werden ze nog meer *tapu*. Ze werden bewaard in speciale dozen als *waka huia* en *papa hou*.¹⁹⁴ De spatelvormige veren van de *huia* (*Heteralocha acutirostris*) werden in het haar gestoken. De losse pluimen van de grote zilverreiger (*Egretta alba*), de donzige veren van de albatros en van de roodstaartkeerkringvogel (*Phaethon rubricauda*) waren geapprecieerde oorbellen.¹⁹⁵

Pounamu-ornamenten

Zoals gezegd, de ontdekking van *pounamu* in afgelegen delen van South Island leidde tot ingrijpende veranderingen in wat men kon maken en hoe men dat deed. Aanvankelijk werd jade alleen gebruikt voor dissels en beitels omdat de uiterst scherpe snede uitstekend geschikt was voor houtsnijwerk. *Pounamu* veranderde daarnaast radicaal de stijlen van de opsmukornamenten van de Māori. De zeldzame en kostbare stukken jade werden omgevormd tot hangers die rond de nek of aan het oor gedragen werden.¹⁹⁶ Verschillende vormen verschenen, zoals lange oorbellen (*whakakai*), rechte hangers (*kuru*) en hangers met een opgekruld uiteinde (*kapeu*), maar ook complexere vormen zoals die van vleermuizen (*pekapeka*), miniatuur-alen (*koropepe*), vogels en vishaken (*hei matau*). Jadehangers werden ook gemaakt om lievelingsvogels mee vast te maken. Deze ringen, *pōria kākā*, waren niet alleen mooi maar ook functioneel.¹⁹⁷

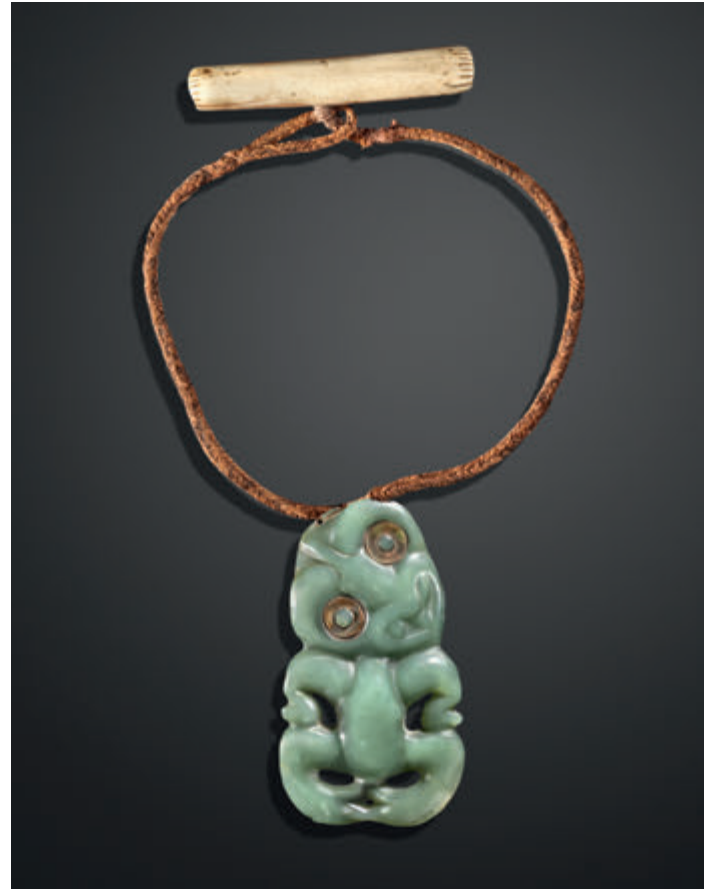
Hei tiki en rei puta

De meest karakteristieke van de jadeornamenten is de *hei tiki*. *Tiki* betekent letterlijk ‘menselijke figuur’ en komt in veel Polynesische kunst voor. *Hei* betekent ‘ophangen’. Alleen de Māori maakten sterk gestileerde menselijke figuren om rond de hals te dragen. *Hei tiki* zouden vanaf de vijftiende eeuw opgekomen zijn maar hun populariteit groeide vooral in de achttiende en negentiende eeuw.¹⁹⁸ Hun betekenis is onduidelijk. Misschien symboliseren ze Māorivrouwelijkheid en het vermogen om kinderen te ba-

Jade he tiki met een doorboord oog waaraan hij kan worden opgehangen.

Collectie: Cayetana & Anthony JP Meyer, 6,4 cm

Jade he tiki met benen staafje.

Collectie: Caroline & George Jollès

ren. Bepaalde wetenschappers suggereren dat ze ook Tiki, de eerste mens, zouden voorstellen. Soms werden *hei tiki* met hun eigenaar begraven, wat ze bijzonder *tapu* maakte. Heel zelden werden ornamenten uit menselijk of walvisbeen vervaardigd, of uit walvistanden. Het materiaal van walvissen was buitengewoon prestigieus omdat Māori niet op ze joegen maar het moesten stellen met gestrande dieren. De walvistanhangers, *rei puta*, hebben aan het uiteinde een gegraveerd gezicht. Deze ornamenten waren heel erg in trek in de late achttiende eeuw.¹⁹⁹

Kammen

Toen de Europeanen naar Nieuw-Zeeland kwamen, zagen ze mannen die fijn uitgesneden kammen (*heru*) droegen. Lang haar was erg in de mode voor mannen: ze olieden het, vlochten het en krulden het dan op in een hoge knot. Het kapsel werd afgewerkt met veren en een kam. Vroeger hadden vrouwen gewoonlijk kort haar omdat het in tijden van rouw geknipt werd. Jongere vrouwen daarentegen lieten het groeien.²⁰⁰

TATOEAGE – TĀ MOKO

Oorsprong

In het huidige Nieuw-Zeeland ondergaat de gezichtstatoeage een heropleving. Het is een uitdrukking van Māori-identiteit en wijst op het toebehoren aan deze gemeenschap. De mythische oorsprong van deze praktijk wordt verteld in het verhaal van Mataroa die verliefd werd op Niwareka, een prinses van de onderwereld. Ze trouwden maar op een dag sloeg Mataroa haar, waarna zij vluchtte naar het rijk van Uetonga, haar vader. Mataroa volgde haar diepbedroefd en toen hij haar familie bereikte, was zijn gezichtsbeschildering slordig en smerig. Uetonga veegde zijn gezicht schoon en zei dat Mataroa's volk niet keurig kon tatoeëren. Uetonga wierp Mataroa op de grond en begon hem te tatoeëren. Bij het voelen van de pijn begon de jonge man een lied voor Niwareka te zingen. Toen ze dit hoorde, verliet ze haar weefactiviteit en ging naar haar geliefde. Ze bracht hem naar haar huis en verzorgde hem tot zijn wonden genezen waren. Mataroa vertelde haar dat ze terug naar de wereld moesten gaan. Maar doordat Mataroa naliet om aan Kūwatawata, die hem de weg naar de onderwereld getoond had, een van Niwareka's schoudermantels te schenken, werd het hem

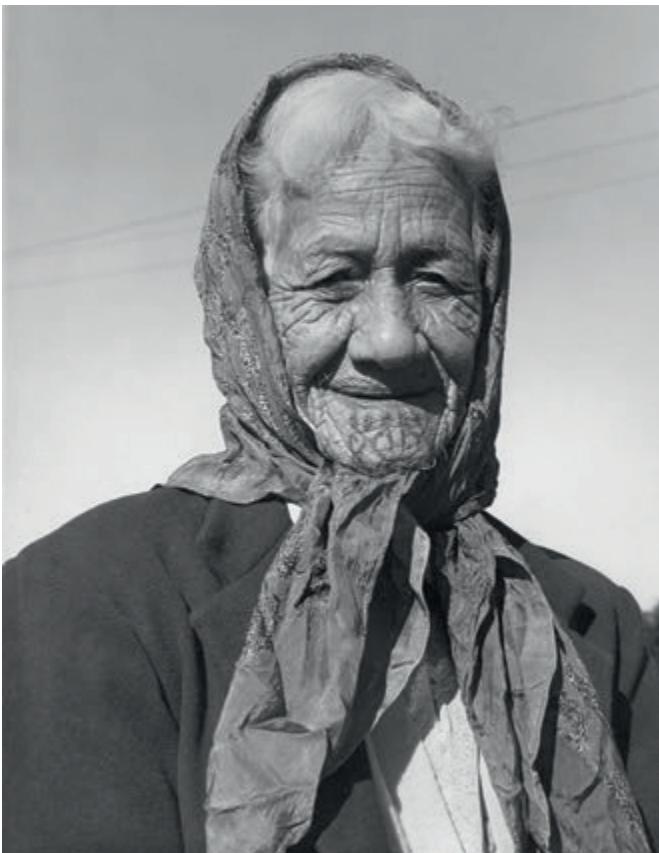
Kuia (grootmoeder) en mokopuna (kleindochter), hui (bijeenkomst) voor kroning, Turangawaewae marae, Ngaruawahia, 1962.

Ans Westra, 1962

verboden ooit nog naar de onderwereld terug te keren. Mataroa leefde voortaan met zijn vrouw in de wereld en onderwees de mensen de tatoeëerkunst terwijl Niwareka hun de weefkunst bijbracht.²⁰¹

Het getatoeëerde lichaam

Archeologisch onderzoek toont aan dat het tatoeëren vanuit de Polynesische thuislanden door de Māori geïntroduceerd werd. Mannen werden doorgaans op het gezicht getatoeëerd en vanaf de taille tot aan de knieën, maar motieven konden ook op de armen, schouders, lage kuit en rug voorkomen. Vrouwen hadden doorgaans minder *moko* (tatoeages), alleen op de kin, bovenlip en neusvleugels. De kin-*moko* voor vrouwen bleef belangrijk tot in de jaren zeventig van de twintigste eeuw en wint momenteel opnieuw aan populariteit. *Moko* kon ook tussen de wenkbrauwen en op het voorhoofd aangebracht worden. Volledige gezichtstatoeages zag men zelden bij vrouwen. Andere delen van het vrouwelijk lichaam die eventueel in aanmerking kwamen voor tatoeëring waren armen, benen, schouders, heupen en de onderbuik.²⁰²

Māorivrouw met *moko*, in Tikitiki, North Island.

Museum Volkenkunde RMV 11606-12, National Publicity

Studios Collection, ca. 1970

Tatoeëringstechnieken

Om de getatoeëerde lijnen te verkrijgen en de huid open te steken, werden kleine, uit been vervaardigde en op een houten handvat gemonteerde beitels met een gekartelde rand gebruikt. Er werd zachtjes en ritmisch met een houten hamertje op geklopt. Pigment van een indigoblauwzwarte of groenachtige kleur bestond uit roet gemengd met lichte vis- of hondenolie, of bronwater. De kleur was afhankelijk van de dichtheid van de gebruikte as, verkregen door het verbranden van hars of van rupsen. Het genezingsproces werd bevorderd door op de snijwonden gespleten bladeren van de inheemse *karakā*-boom (*Corynocarpus laevigatus*) te plaatsen. Naast de perforatietechniek die vandaag de dag bij traditionele aanbrenge van tatoeages meestal nog steeds wordt toegepast, werd een andere methode aangewend, die eruit bestond huidgroeven te maken als ging het om houtsnijwerk met bijpassende motieven. Hiervoor was een andere, veel scherpere, benen beitel nodig. De belangrijkste motievenvelden zijn symmetrisch, de secundaire zijn dat niet. Afhankelijk van de plaats van de tatoeage kan het motief curvilineair of hoekig zijn.²⁰³

Niet alleen op het huis waarin getatoeëerd werd, lag tijdens het proces een strenge *tapu*, ook op de persoon zelf: er bestond een risico op infectie en bij gezichtstatoeage werd het sacrale karakter van het hoofd benadrukt.²⁰⁴ De persoon die een tatoeage onderging, moest afzien van seksuele activiteit en van het innemen van vast voedsel tot het einde van het genezingsproces. Een speciaal soort voedingskoker (*kōrere*) werd ontworpen om bouillon en vers water aan de patiënt toe te dienen.²⁰⁵

Mokamōkai

Op 9 november 2005 gaf het Museum Volkenkunde in Leiden een getatoeëerd hoofd of *mokamōkai* aan Nieuw-Zeeland terug. Het maakt tegenwoordig deel uit van het *Te Papa Tongarewa National Museum of New Zealand*. In de negentiende eeuw begon een vrij bloeiende handel in getatoeëerde Māorihoofden; bepaalde slaven werden zelfs vóór hun onthoofding getatoeëerd. Vanaf 1993, na een officiële verklaring over het feit dat mensenresten *whakapapa*-banden uitdrukten, kwamen steeds meer Māoristemmen op voor de terugkeer naar Nieuw-Zeeland van deze in westerse musea gehouden hoofden. Dit had als resultaat dat vele Europese musea de *mokamōkai* teruggaven. De meest recente restitutie betreft Franse musea. In mei 2010 stemde de Franse Nationale Vergadering (*Assemblée nationale*) voor een wet die de terugkeer van vijftien Māorihoofden naar Aotearoa mogelijk maakte. Dit kon voordien niet gebeuren aangezien museumcollecties voor altijd tot de Franse staat behoorden.

MUZIEKINSTRUMENTEN – TAONGA PŪORO

*Taku pūtōrino
No wai ra ngā ngutu
Hei whakapā ki ōu
Hei puhi i te hou ora
Kia rangonahia anō te reo?*

*Mijn pūtōrino,
Wiens lippen de uwe zullen aanraken,
Wiens levende adem
Stem zal geven,
Opnieuw?²⁰⁶*

Fluiten, trompetten, ritme-instrumenten en bromhouten zijn traditionele Māori-muziekinstrumenten (*taonga pūoro*). Muziek heeft haar eigen oorsprongsverhaal. Van Ranganui kwam de melodie; van Papatūānuku's kloppend hart kwam het ritme. Samen brachten zij de *taonga pūoro* voort, die ritme en melodie doen versmelten. De muziekinstrumenten vangen de natuurlijke geluiden van de omgeving op, zoals die van vogels, insecten en de wind, en ze begeleiden tal van gelegenheden waar ze gemoedsstemmingen en emoties uitdrukken. Er is muziek en zang om over overledenen te rouwen, zich bij de geboorte van een kind te verheugen, vijanden te beledigen, genealogieën te reciteren, te vissen, mensen op de *marae* te verwelkomen, kortom, muziek is er voor allerlei rituele gelegenheden en gebeurtenissen in het leven.²⁰⁷

Sinds de jaren negentig van de twintigste eeuw is er een vernieuwde interesse in het maken en bespelen van *taonga pūoro*. Mensen zoals wijlen Dr Hirini Melbourne, muzikant Richard Nunns en beeldhouwer Brian Flintoff waren spilfiguren in deze heropleving en droegen bij tot wat we nu weten over Māorimuziekinstrumenten. Samen met anderen vormden zij de groep Hau Manu, 'de adem van de vogels'. 'Haumanu' in één woord betekent als werkwoord 'heropleven', 'tot gezondheid herstellen', 'verjongen' en als zelfstandig naamwoord 'therapie'.

Māorimuziekinstrumenten ondernemen tegenwoordig een bijzondere en boeiende reis. Zij hebben zich een plaats weten te veroveren in de hedendaagse Nieuw-Zeelandse maatschappij. Er worden bijvoorbeeld cd's uitgebracht met Māorimuziek waarbij het *tapu*-verbod gerespecteerd wordt: alleen muziek die iedereen horen mag, wordt opgenomen. *Taonga pūoro* spelen een steeds belangrijker rol tijdens inzegeningen van Māoritentoonstellingen.²⁰⁸

Fluiten

Fluiten zijn een geschenk van de godin Hine Raukatauri en nemen een vooraanstaande plaats in bij entertainment.²⁰⁹ De *kōauau* werd tot ver in het begin van de twintigste eeuw in veel Māorigemeenschappen gehoord en is tot op de dag van vandaag nog steeds het meest voorkomende Māorimuziekinstrument. Deze fluit is gewoonlijk gemaakt van been en heeft drie vingergaatjes. Sommige zijn van hout en produceren een zachter geluid dan die van been, die een klare, rinkelende toon hebben. Ze kunnen bespeeld worden door er met de mond of de neus in te blazen. Het mondstuk is gewoonlijk versierd met een voorvadergezicht. Daarom ademt de speler van een *kōauau* (of een *nguru*, zie verder) in de lippen van de voorouder.²¹⁰

Houten *kōauau*, versierd met parelmoer, vroege negentiende eeuw.

Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa, ME002514,
17,6 x 1,7 x 1,6 cm

De *kōauau* is door het verhaal van Hinemoa en Tūtānekai bekend als een hofmakerij-instrument.²¹¹ Tūtānekai leefde op het eiland Mokaia in het Rotoruameer en speelde 's avonds op zijn *kōauau*. Zijn muziek bracht de mooie Hinemoa in vervoering. Zij leefde aan de oever van het Rotoruameer in Owhata. Toen Tūtānekai met zijn groep het vasteland bezocht, ontmoette hij Hinemoa en de twee werden verliefd. De jongeman moest naar zijn eiland terugkeren, maar de geliefden kwamen overeen dat hij iedere nacht zou spelen en dat Hinemoa de tonen van zijn muziek zou volgen om naar hem toe te gaan. Tūtānekai speelde elke nacht opnieuw zijn serenade maar Hinemoa, een hoofdmansdochter, was bestemd voor een politiek gemotiveerd huwelijk. De familie

kreeg argwaan dat er iets ongewenst aan de gang was en alle kano's werden verborgen om haar te verhinderen naar Tūtānekai te gaan. Vastberaden zocht het meisje zes grote, gedroogde kalebassen uit als zwemhulp en zwom, geleid door de tonen van de *kōauau*, naar het twee kilometer verwijderde eiland. Uitgeput steeg het dappere meisje aan land bij de hete bronnen van Waikimihia, rustte en verfriste zich. Daar vond Hinemoa Tūtānekai. De Te Arawa waren zo onder de indruk van haar moed dat ze allemaal akkoord gingen met het bevestigen van de verbinding van de twee geliefden.²¹² Het woord *kōauau* komt voor in 's werelds langste plaatsnaam: Te Taumatawhakatangihangakō-auauotam ateuripukakapikimaungahoronukupokaiwhenuakitanatahu, wat vertaald wordt als 'de top van de heuvel waar Tamatea, de man met de grote knieën, de berg-

beklimmer, de man die land verorberde en rondreisde, op zijn fluit speelde voor zijn geliefde'. Vooral vrouwen zouden heel gevoelig zijn voor de roep van deze fluit. Voorzichtige echtgenoten hadden de gewoonte om hun vrouwen zorgvuldig te bewaken, zodat ze niet door het verlokkelijke spel van een knappe muzikant aangetrokken zouden worden.²¹³

Nguru zijn rechte fluiten met een naar boven opkrullend uiteinde. Ze hebben gewoonlijk vier vingergaatjes en zijn gemaakt van ivoor, steen, hout, klei of kalebastelen. Ze hebben een voller geluid dan de *kōauau* en worden doorgaans met de mond geblazen.²¹⁴

Benen *kōauau*.

Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa, ME003932,
17,7 x 3 x 2,8 cm

Houten *nguru*, negentiende eeuw.

Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa, Oldman Collection, gift of the
New Zealand Government 1992, OL000022, 5,2 x 15,5 x 4,5 cm

Houten *pūtōrino*, vroege negentiende eeuw.

Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa, WE000585, 51,5 x 4,6 x 4,7 cm

De *pūtōrino* wordt omschreven als een bugelfluit en is een zuivere Māori-uitvinding. Het instrument heeft een mannelijke stem wanneer het als een bugel of signaalhoorn bespeeld wordt en een vrouwelijke stem als er vanaf de zijkant op wordt geblazen. De *pūtōrino* wordt gemaakt door een stuk hout overlangs te splijten en uit te hollen, waarna beide delen worden samengebonden. De fluit lijkt op de cocon van een kleine inheemse mot (*Liothula omnivorus*) die Hine Raukatauri, de godin van de fluitmuziek, personifieert. Haar stem is zuiver, hoog en aantrekkelijk.²¹⁵ De mot wordt *pūtōrino-a-Raukatauri* genoemd. Haar rups spint zichzelf in een zak, camoufleert deze met dunne blaadjes en hangt dan aan een tak naar beneden. Uiteindelijk verpoppen de mannelijke rupsen zich en vliegen weg. De vrouwtjes blijven echter binnen hun hangende huisjes. Ze roepen naar hun geliefde en dit kleine geluidje is de toetssteen voor alle Māorifluitmuziek.²¹⁶

Trompetten

Vroeger werd de *pūkāea*, een conische trompet gemaakt uit twee gespleten en met luchtwortels van de houtachtige *kiekie*-klimplant (*Freycinetia banksii*) samengebonden houtstukken, tijdens de oorlog gebruikt. Het instrument riep de manschappen bijeen tijdens de strijd, meldde de komst van een vijand of toonde dat het versterkte dorp op de uitkijk was. Het kon ook fungeren als luidspreker om beledigingen mee rond te roepen.²¹⁷

De *pūtātara* of schelptrompet, vaak aan een houten mondstuk gebonden, werd bespeeld bij het ter wereld komen van een eerstgeborene, het houden van een bijeenkomst op de *marae* of het aankondigen van het plantseizoen. Schelptrompetten waren heel zeldzaam, zodat er goed zorg voor werd gedragen.²¹⁸

Ritme-instrumenten

Poi zijn twee met een touw verbonden ballen. Ze zijn gewoonlijk uit organisch materiaal vervaardigd. De gewezen exemplaren (*poi tāniko*) zijn uiterst zeldzaam. *Poi* zijn doorgaans van *raupō*-bladeren gemaakt, gevuld met de donsjes van de *raupō*-bloem (*Typha angustifolia*) en geslingerd op uit vlas (*muka*) gemaakte touwtjes. Tegenwoordig wordt synthetisch materiaal gebruikt. *Poi* wervelen en slaan tegen de handen of het lichaam om een ritmische begeleiding te bieden bij gezang of dansbewegingen.²¹⁹

Tōkere zijn stukjes been, hout of schelp die in de handen als een soort castagnetten tegen elkaar geslagen werden. Ze fungeerden als begeleiding van bepaalde gezangen.²²⁰

Bromhouten

De *kōrorohū* is een ‘zoever’ die gemaakt werd van een meestal ellipsvormig, dun stukje hout of pompoenschil van 7,5 tot 10 centimeter lang en 3 centimeter breed. In het centrum zijn twee doorboringen aangebracht op ongeveer een halve centimeter afstand, waardoor een touwtje van gedraaid vlasvezel – aan de uiteinden samengeknoopt – gestoken werd. De *kōrorohū* wordt traditioneel omschreven als kinderspeelgoed maar in sommige streken hanteerden ook volwassenen het instrument: het werd gedraaid boven de borst en het gezicht van slapende kinderen die leden aan een verkoudheid of griep. De vibraties hielpen het slijm loskomen. Naast de helingsfunctie had het instrument een begeleidingsfunctie.²²¹

Houten bromhout (*pūrōrohū*), versierd met een *kowhaiwhai*-motief.

Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa, Gift of
Mr Alexander Horsburgh Turnbull, 1913, 2,9 x 8,4 x 0,94 cm,
ME002621

De *pūrōrohū* is gelijksoortig aan de *kōrorohū*, maar groter. De afmetingen variëren van 30 tot 45 centimeter. Hoewel het instrument als kinderspeelgoed wordt beschreven, wordt het eveneens vermeld bij de begeleiding van incantaties (*karakia*), bij weerrituelen om regen op te roepen, bij begrafenissen (*tangihanga*) om slechte geesten weg te jagen, bij het uitspreken van betoveringen om een geliefde terug te winnen, bij het lokken van hagedissen uit hun hol en ter voorbereiding op oorlog.²²²

ZEESCHATTEN

Vis, schelp- en schaaldieren blijven een essentiële Māorivoedselbron. Gasten voorzien van zeevoedsel, vooral bij belangrijke gelegenheden, is een manier om te tonen dat je om hen geeft (*manaakitanga*). In het verleden, naargelang de gezochte soort, visten Māori met netten en vallen, maar ook met haken, vislijnen en zinkers die de netten tot de gewenste diepte brachten. Deze functionele objecten waren vaak fijn afgewerkt. Lijnen en haken waren heel populair voor het vangen van *hāpuku* (*Polyprion oxygeneios*), een wrakbaars van de kustwateren, alsook voor de vraatzuchtige, zich aan het oppervlak voedende, *kahawai* (*Arripis trutta*) of Australische zalm, en voor barracuda's. Deze laatsten werden gevangen met een speciale haak, *pā kahawai* genaamd. Haken verschilden in grootte en vorm en werden uit hout, been, steen of schelp gesneden. Lijnen bestonden uit bewerkte, tot koord gestrengelde vlasvezels en waren daarom heel sterk. Traditionele visserij werd beheerst door de getijden, seizoenen en ecologische kennis.²²³

Vishaak, waarschijnlijk gebruikt door een rituelenspecialist of *tohunga*.

Museum Volkenkunde RMV 547-4, 10 x 12 x 2,5 cm.

Aankoop: L. Yvan, 1886

VEZELKUNSTEN

Nau Mai e Hine

*Nau mai e hine –
Raranga whakapaepae ana rā
Taku kete taku tō
Ko te aho tuatahi ko te Kāhui Muka
He taura tangata i tō mai i te pō
I takea mai nei i Hawaiki rā anō
Ko te aho tuarua
Ko te whītau ka roia
Hei kaka ka mahana i a tātou
Ko te aho tuatoru
Ko te kiekie anga tai
He anga matakite, he anga matawhiri ki te ao parauri
Ko te aho tuawhā
Nei, ko te rito o te harakeke
Te pūtahitanga o Te Rōpū Raranga Whatu o Aotearoa*

Welkom o Dochter

*Welkom o dochter
Bij de heilige mand der kennis
Hier delicaat voor je ogen geweven
De eerste draad bestaat uit samengebrachte geschraapte harakekebladeren
Een menselijke vlecht uit het thuisland die ons allen verbindt
Door de tijd heen
De tweede draad is de hier geboden harakeke
Waarvan schoudermantels geweven werden die ons nu warm houden
De derde draad
Is de kiekieplant die de grote oceanen aanschouwt –
Allen ziende – en een pad toereikend zorgvuldig gevlochten naar de nevelige verte
Hier dan is de vierde streng
De geest van de harakeke
Die ons allen met de groep vlechters en wevers van Aotearoa verbindt²²⁴*

De vezelkunsten waren hoofdzakelijk een vrouwenzaak. Kennis over de technieken en materialen werd van de ene generatie op de andere doorgegeven. De vrouwen maakten schoudermantels, vlochten matten (en zeilen), manden, schoeisel, riemen, heupmatten en diverse huishoudelijke artikelen. Binnen de Māorimaatschappij van vóór de Europese contacten waren de mannen ook in de vezelkunsten betrokken maar ze beperkten zichzelf daarbij tot touwwerk en bindtechnieken, nodig voor het bouwen van kano's en huizen, en bij het vissen en jagen. Weven is vandaag de dag niet langer een vaardigheid voor vrouwen; iedereen mag ervan genieten en het aanleren.²²⁵

In de eenentwintigste eeuw vervullen schoudermantels een centrale rol in het sociale leven, als tekens van trots op de culturele identiteit, status en *mana*. Ze worden gedragen op huwelijken, diploma-uitreikingen en andere gelegenheden zoals verwelkomingsplechtigheden; ook worden ze tijdens begrafenis over doodskisten gedra-

Tangi (begrafenis), Ngaruawahia, 1963.

Let op de schitterende mantel die over de kist is gelegd.

Ans Westra, 1963

peerd. Geweven stukken zijn voorzien van de draad die de voorouders aan hun levend nageslacht hecht. De gemeenschappelijke woordenschat die men gebruikt om genealogische relaties en textielproductietechnieken te beschrijven, getuigt van de verbinding kwaliteiten van de vezelkunsten.²²⁶

Materialen

Bij hun aankomst in Nieuw-Zeeland brachten de Māori de nodige kennis en vaardigheden mee om boombaststof te produceren. Omdat de papiermoerbeiboom (*Brusonetia papyrifera*), waarvan de binnenbast gebruikt wordt om boombaststof te maken, in Nieuw-Zeeland niet gedijde, moesten Māori naar andere opties zoeken. Het staat vast dat vogelhuiden werden gebruikt voor het maken van schorten, maar ook robben- en hondenhuid leverden kledingstukken op. Met vallen en opstaan ontdekten de eerste inwoners dat het fijne vlas of *harakeke* (*Phormium tenax*) en het grovere bergvlas of *wharariki* (*Phormium cookianum*) belangrijke grondstoffen waren voor schietdraadvlechten. Afhankelijk van de sterkte, lengte en grootte van de bladeren worden de diverse vlasvariëteiten aangewend voor vloermatten (lange bladeren), oogst- en verzamelmanden (sterke, korte stroken) en voor visnetten en vallen (lange, sterke bladeren).²²⁷ Tot de andere plantmaterialen behoren bladeren van de *kiekie* (*Freycinetia baueriana*) om patronen uit te voeren in manden, matten en gerasterde wandpanelen (*tukutuku*), alsook bladeren van de *pingao*-zandzegge (*Desmoschoenus spiralis*) om manden, decoratieve wandpanelen en matten te produceren. De Nieuw-Zeelandse koolpalm (*Cordyline australis*) was sterker dan vlas en werd gebruikt bij touw- en koordwerk. Veren van tal van Nieuw-Zeelandse vogels werden vaak in schoudermantels verwerkt of als haarornament gedragen.²²⁸ Er worden strikte ceremoniële gebruiken en beperkingen waargenomen, zowel voor het vergaren van het materiaal als voor het weven zelf.²²⁹

Kleuren

Het kleurenpallet omvatte zwart, rood/bruin en geel, allemaal uit natuurlijke bronnen getrokken. Tegenwoordig worden synthetische pigmenten gebruikt. Het maken van zwarte kleurstof was en is omringd met rituele verbodsbepalingen; de plaats waar zwarte modder gevonden wordt voor de productie van het zwarte kleursel wordt nog steeds geheimgehouden.²³⁰ Rood gold als heilig, zoals overal in Polynesië. Alleen de belangrijkste chefs droegen schoudermantels met rode veren. Rood in de vorm van oker werd op mensen en voorwerpen gewreven.²³¹

Vlechten of *raranga*

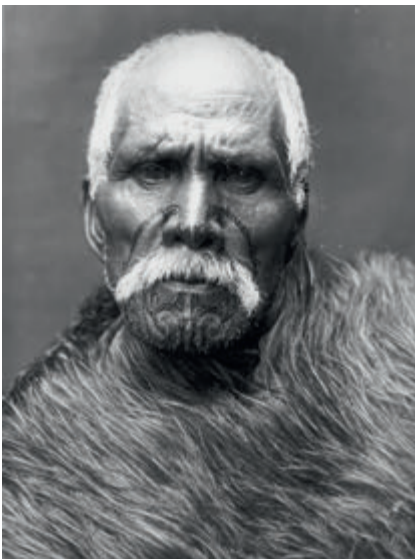
De basistechnieken van het vlechten werden naar Nieuw-Zeeland gebracht vanuit tropisch Polynesië, waar men kokos- en pandanusbladeren gebruikte in plaats van stroken vlas en *kiekie*. Voor het vlechten worden sommige stroken diagonaal gelegd, terwijl andere onder of boven één of meerdere stroken worden getrokken, wat leidt tot de productie van tal van patronen en objecten. Om een hecht, dicht vlechtwerk te verkrijgen, worden de stroken gekookt en daarna gedroogd. Daardoor krimpen ze en kan dit tijdens het vlechtwerkproces niet meer gebeuren. Matten met gevlochten patronen, *whāriki* genaamd, worden in het gemeenschapshuis met houtsnijwerk op de vloer voor de bezoekers uitgespreid.²³² Sir Apirana Ngata was een spilfiguur in het promoten van de vernieuwing van de gemeenschapshuizen met de oprichting van de *School of Māori Arts and Crafts* (School van Māorikunst en -ambachten) in 1929. Aangezien Ngata het dragen van schoenen in het gemeenschapshuis aanmoedigde, leerde de school geen *raranga* aan, omdat de matten dan te vlug zouden verslijten. Maar de traditie werd voortgezet en mensen gingen door met het uittrekken van hun schoenen (zie hoofdstuk 2).

Uiteindelijk werden vlechten en fijn weven in de jaren vijftig van de twintigste eeuw nieuw leven ingeblazen door de *Māori Women's Welfare League*, de Māori Vrouwenbond voor Sociale Bijstand, en in het bijzonder door Rangimarie Hetet (1892-1995).²³³ *Kete* zijn manden voor het vergaren van geteelde en wilde voedselgewassen. Elke soort mand was voor een bepaald doel ontworpen. Zo waren er speciale manden voor de zoete aardappel. Deze waren gemaakt van onbewerkt vlas waarbij de vlasstroken naar buiten toe opkrulden zodat ze de schil van de wortelknol niet beschadigden. Manden voor het verzamelen van weekdieren of voor het duiken naar zeevruchten waren ook van onbewerkt vlas gemaakt. Beide types waren opengevlochten met spaties in het weefpatroon, zodat losse grond van de wortelknollen of water en zand van de schelp- en schaaldieren gemakkelijk uit de mand kon vallen of doorsijpelen. Tegenwoordig vertonen *kete* een veelheid aan patronen die sterk lijken op die van de gevlochten matten. Ze worden gebruikt voor het dragen en opbergen van waardevolle of persoonlijke objecten en verwijzen naar de trots op de eigen culturele identiteit.²³⁴

Waganuihoofdman gehuld in *kaitaka*-mantel met uitbundige *tāniko*-randversiering, voor 1900.

Museum Volkenkunde RMV A212-4, collectie W.F. Gordon

Hoofdman Tupotahi afkomstig van North Island, met een *kahu kiwi* en *moko*, ca. 1970?

Museum Volkenkunde RMV 11606-17, National Publicity Studios Collection

Schoudermantelweven of *whatu kākahu*

*He māhiti ki runga,
He paepaeroa ki raro,
Koia nei te kākahu o te rangatira.*

*Een hondenhuid over de schouders,
Een fijn tāniko-weefsel om de taille,
Ziedaar passende gewaden voor een leider.²³⁵*

Voor het weven van schoudermantels gebruikt men geen weefgetouw maar een techniek die men vingerweven noemt. De enige gereedschappen daarbij zijn rechtopstaande stokken waartussen een sterk touw gespannen wordt. Aan het horizontale touw wordt een aantal vrij hangende scheerdraden gebonden. Inslagdraden worden door de scheerdraden van links naar rechts gestrengeld. Omdat vingerweven naar beneden werkt, wordt het ook ‘neerwaarts weven’ genoemd. De meeste schoudermantels worden ondersteboven geweven: de onderste rand is het verst van de wever verwijderd en het weven gaat neerwaarts door, om aan de bovenrand van de mantel te eindigen.²³⁶

Tot de vroege negentiende eeuw waren hondenhuidschoudermantels (*kahu kurī*) de meest prestigieuze gewaden. Stroken hondenhuid, gesorteerd naar haarkleur, werden door twee mannen op een door vrouwen dichtgeweven laag vlasvezels genaaid. De hond was geïntroduceerd door de eerste aangekomen inwoners. Toen de Polynesische hond tegen 1870 als ras verdwenen was, werden vlas- en vederschoudermantels sleutelsymbolen van leidersprestige.²³⁷ Regencapes (*para* of *pākē*) bestonden in diverse vormen. Sommige waren alledaags, andere hadden veel prestige. Ze waren sowieso heel efficiënt in het afwenden van de regen, want de in de cape geweven stroken onbewerkte vezels fungeerden als ‘waterspuwertjes’ en richtten het regenwater. Ze konden rond de taille of over de schouders gedragen worden. Krijgers van de leidersklasse droegen een soort regencape die zwart was en blonk. Tegenwoordig zijn regencapes populair omdat ze voor roeiers van moderne *waka* gemaakt worden.²³⁸

De *pukupuku* was een bijzonder waardevolle soort schoudermantel die in gebruik was tijdens de periode van de Europese contacten. Alleen de meest prominente mannen droegen ze. Bepaalde gewaden hadden een heel complexe, kleurige *tāniko*-boord, terwijl bij andere de weefpatronen in reliëf verschenen. Weer andere mantels vertoonden bundeltjes hondenhaar langs de onderste rand. Een *tāniko*-boord is gemaakt met een speciale weeftechniek waarbij gekleurde inslagdraden rond een bijkomende rechte schietdraad gestrengeld worden.²³⁹

Pihepihe-mantel. Werd door mannen en vrouwen bij ceremoniële gelegenheden over één schouder gedragen.

Museum Volkenkunde RMV 74-42, 90 x 60 cm. Ruil: Christy Collection, 1869

Peddelaars met korte regenmantels bij de viering van Waitangi Day op 6 februari 2010.

F.W.Veys, Museum Volkenkunde 2010

Schoudermantel *kahu huruhuru*, gemaakt van Nieuw-Zeelands vlas en gedecoreerd met pauwen- en fazantenveren.

Museum Volkenkunde RMV 3017-1, 100 x 135 cm.

Schenking: M.L.J. Lemaire, 1952

Tijdens de Europese contacten werden *kaitaka* – schoudermantels uit vlas met een zijdeachtige gouden glans – heel populair maar tegen 1840 werden ze niet meer vervaardigd. Ze waren zo mooi door de volmaaktheid en kwaliteit van hun vlasvezel, die onbewerkt bleef zodat zij haar schittering niet zou verliezen. *Kaitaka* hadden verfijnde *tāniko*-boorden aan elke zijde en een bredere aan de onderrand. *Korowai* waren met koordslierten versierde schoudermantels die voor het Europese contact in de late achttiende eeuw met rode oker (*kokowai*) gekleurd werden. Een subtype was de ‘klassieke *korowai*’ die wit was, maar getooid met zwarte, opgerolde vlasvezelstrengen.²⁴⁰

Terwijl *kahu huruhuru* of vederschoudermantels tegenwoordig de meest prestigieuze gewaden zijn, werden ze zelden door de eerste Europese bezoekers vermeld. Dit type mantel werd heel populair en verscheen vrij plots in het midden van de negentiende eeuw. De veren zijn stuk voor stuk in de mantel geweven. De Māorifilosofie ziet vogels als de boodschappers tussen de mensen en de goden. Men gebruikte verschillende veren, waaronder kiwiveren van zowel de gewone bruine kiwi (genus *Apteryx*) als van de heel zeldzame albinosoort.²⁴¹

DE UITVOERENDE KUNSTEN

Ko te kai a te rangatira, he kōrero

*Welsprekendheid is de spijs van de leiders*²⁴²

Het gebruik van raadsels en woordspelingen was heel belangrijk in de Māorimaatschappij. Welsprekendheid stond dan ook in hoog aanzien. *Whaikōrero* of retorica was een buitengewoon veeleisende kunst die alleen beoefend werd door erudiete mensen. In hun toespraken zorgden redenaars voor veelvoudige verwijzingen en aanhalingen; ze gebruikten genealogische kennis en bouwden heel wat taalsubtiliteiten in. Tegenwoordig wordt deze kunst bijna uitsluitend door mannen beoefend. Toch bestaat er een aantal getalenteerde vrouwelijke redenaars. In de Te Arawa-stam, bijvoorbeeld, hebben oudere vrouwen het recht de opvoering van de redenaar te beoordelen en publiekelijk zijn fouten te verbeteren.

Toespraken volgen een losse structuur en worden zelden ingestudeerd. Gezongen gedichten (*waiata* of *mōteatea*) maken deel uit van de mondelinge traditie. Vrouwen waren en zijn nog steeds actieve toondichters. Teksten worden samengesteld voor zeer uiteenlopende genres, waaronder slaapliedjes, *poi*-gezangen, treur-, liefdes-, uitdagings-, minachtings- en oorlogsliederen. Toon, ritme, lichaamstaal en volume variëren naargelang de tekst.²⁴³

Gesneden houten paneel, mogelijk van het interieur van een gemeenschapshuis. De uitgestoken tong symboliseert strijd lust zoals in de *haka* en de ogen van parelmoer zorgen dat de figuur communiceert met de kijker.

Museum Volkenkunde RMV 2212-1, 58 x 43 cm.

Aankoop J.F.G. Umlauff

Haka

*Ka mate! Ka mate!
Ka ora! Ka ora!
Ka mate! Ka mate!
Ka ora! Ka ora!
Tēnei te tangata pū huruhuru
Nāna nei i tiki mai, whakawhiti te rā
Ā, hupane! Ā, kaupane!
Ā, hupane! Ā, kaupane!
Whiti te rā!*

*'t Is dood! 't Is dood!
't Is leven! 't Is leven!
't Is dood! 't Is dood!
't Is leven! 't Is leven!
Aanschouw! Daar staat de harige man
Die de zon zal doen schijnen!
Eén stap opwaarts, een andere stap opwaarts!
Eén stap opwaarts, een andere stap opwaarts!
De zon schijnt!²⁴⁴*

Deze *haka*-tekst is beroemd geworden in internationale sportcompetities. De *haka* is een actieve, gezongen dans die fitheid, behendigheid en levenskracht demonstreert.²⁴⁵ De *haka* 'Ka Mate' wordt voorafgaand aan elke wedstrijd van het Nieuw-Zeelands rugby-team 'All Blacks' alsook door andere nationale sportploegen opgevoerd. Het gaat daarbij om slechts een klein deel van deze *haka*, die in de vroege negentiende eeuw gecomponeerd werd door Te Rauparaha (?-1849), een krijger en leider van de Ngāti Toa. De tekst ontstond toen hij op de vlucht was voor krijgers en vertelt het verhaal van achtervolging en ontsnapping. Deze *haka* drukt de angst van de krijger uit voor gevangenneming als ook de roes van het overleven.²⁴⁶

Abel Tasman, de eerste westerling die Māori ontmoette, was hoogstwaarschijnlijk ook de eerste Europeaan die een Māori-*haka* meemaakte (zie hoofdstuk 1). Hierop volgende ontdekkingsreizigers en verkenners, onder wie James Cook en zijn team, werden met deze gezongen dans geconfronteerd.²⁴⁷ Negentiende-eeuwse missionarissen en zendingen interpreteerden de *haka* als een onafscheidelijk deel van de strijdlustige attitude van de Māori, en zagen daarin een belangrijk obstakel voor hun bekeringsactiviteiten.²⁴⁸

Door de jaren heen is het karakter van de *haka* aanzienlijk veranderd. De wijzigingen vonden plaats door het contact met Europeanen en vormen een weerspiegeling van de huidige Māorimaatschappij. Het aantal en de soorten *haka* zijn afgenomen omdat hun nut en hun doel zijn verdwenen. De mondelinge overlevering kent vele verhalen waarin *haka* werden aangewend om wachters af te leiden en een ontsnapping te realiseren.²⁴⁹

Haka worden beschreven en onderverdeeld naargelang hun functie, de wijze en opstelling van de presentatie, en de gelegenheid waarvoor ze opgevoerd worden. Elk type draagt zijn eigen naam en verwijst vaak naar verschillende klassen. Bepaalde *haka* worden opgevoerd als een korte wekactie, om spot en woede uit te drukken of om minachting en walging te tonen. Er bestaan *haka* die in een knielende positie vertolkt worden, die schommelende bewegingen of voortdurend schuifelende voeten vertonen, of die gebruikmaken van *poi*-ballen. De performers van meer offensieve *haka* benadrukken hun achterwerk op een overdreven manier. Groepen worden in rijen of vierkanten opgesteld. *Haka* worden opgevoerd om gasten op de *marae* of op begrafenissen (*tangi-hanga*) te verwelkomen. De gemene deler van de verschillende types *haka* is dat het hele lichaam gebruikt wordt om de dans te intensiveren. Sleutelelementen zijn de ogen die achteruitrollen zodat alleen het wit zichtbaar is en de tong die steeds uitgestoken en dan weer ingetrokken wordt. Gezichten en lichamen zijn verwrongen en de dansers stampen wild op de grond.²⁵⁰

Hoewel *haka* vaak gezien worden als uitsluitend mannelijke dansen, speelden vrouwen hierin een specifieke rol, die eruit bestond de heupen te bewegen en de ogen te vernauwen en weer open te sperren. Mannen daarentegen moesten agressie en uitdaging overbrengen en hun tong uitsteken (*whētero*). Vroeger waren vrouwen vaak componisten, ontwerpers en performers van mannen-*haka*. Soms traden zij zelfs gewapend op aan de buitenkant van de belangrijkste mannelijke *haka*-groep om diens flanken te beschermen. Tegenwoordig is de rol van vrouwen in de *haka* controversiëler omdat een aantal leiders ervan overtuigd is dat zij geen plaats hebben in de *haka*-groep. De vrouwelijke soldaten in het Nieuw-Zeelandse leger bevestigen opnieuw hun positie en prestige door in het begin en op het einde van de *haka* op te treden. Twintigste-eeuwse gerespecteerde vrouwelijke *haka*-auteurs waren Moetū Haangu (Tuini) Ngawai (1910-1965) en Te Kumeroa Ngoingoi (1921-1985).²⁵¹

Als gevolg van oorlogen, de voortdurende strijd om het behoud van land en geïmporteerde ziekten was de Māoribevolking tegen het begin van de twintigste eeuw naar schatting tot 42.000 mensen gedaald. De opvoering van *haka*-danses was een van de middelen voor de Māori om de achteruitgang van hun cultuur tegen te gaan. De bezoeken van leden van de Britse Kroon boden diverse Māorigroepen de gelegenheid hun *haka*-tradities bekend te maken en zo hun cultureel erfgoed te herwinnen. Het konink-

lijk bezoek in 1901 door de hertog en hertogin van Cornwall en York was in dit opzicht cruciaal. Het volgde kort op het overlijden van koningin Victoria, met wie de Māorichefs het Verdrag van Waitangi zestig jaar voordien getekend hadden. Bij deze gelegenheid vertoonden de Māoristammen tijdens het trainen en oefenen van hun respectievelijke *haka* een ongekennde eenheid. Toch moest Sir Apirana Ngata in 1934 voor de officiële herdenking van het Verdrag te Waitangi een *haka*-specialist van de Ngāti Porou zenden om de Ngāpuhi-stam te trainen aangezien hun *haka*-basiskennis aanzienlijk verminderd was.²⁵²

Op zaterdag 27 augustus 2005 brachten de ‘All Blacks’ ter gelegenheid van de *Philips Tri-Nations* testmatch tegen Zuid-Afrika een nieuwe *haka* uit, onder de naam ‘Kapa o Pango’. De verrassing was groot en de nieuwe *haka* veroorzaakte meteen controversen, vooral omdat de ‘All Black’-spelers de dans eindigden met een gebaar dat het snijden van de keel uitbeeldde. Ze legden uit dat het niets anders dan de scherpe kant van topsport symboliseerde, omdat de spelers op eersteklasniveau met grote intensiteit wedijveren en zich bewust zijn van de gevolgen van een nederlaag. Auteur Derek Lardelli, verwant aan de Ngāti Porou- (East Coast) en de Ngāti Kōhōhi-stammen (Gisborne), werd geïnspireerd door de voorstellingswereld en acties van Rūaumoko, god van de aardbevingen en vulkanen, maar ook door een oude *haka* genaamd ‘Te Kiri Ngutu’.²⁵³

<i>Kapa o Pango ki whakawhenua au i ahau!</i>	<i>Laat me één worden met het land!</i>
<i>Hī auē, hī! Ko Aotearoa e ngunguru nei!</i>	<i>Dit is ons land dat dreunt!</i>
<i>Au, au, auē hā!</i>	<i>En het is mijn tijd! Het is mijn moment!</i>
<i>Ko Kapa o Pango e ngunguru nei!</i>	<i>Dit bepaalt ons als de All Blacks!</i>
<i>Au, au, auē hā!</i>	<i>En het is mijn tijd!</i>
<i>I āhaha!</i>	<i>Het is mijn moment!</i>
<i>Ka tū te ihiihi</i>	<i>Onze overheersing</i>
<i>Ka tū te wanawana</i>	<i>Onze suprematie zal triomferen</i>
<i>Ki runga ki te rangi e tū iho nei, tū iho nei, hī!</i>	<i>En zal hoog geplaatst worden</i>
<i>Ponga rā!</i>	<i>Zilveren varen!</i>
<i>Kapa o Pango, auē hī!</i>	<i>All Blacks!</i>
<i>Ponga rā!</i>	<i>Zilveren varen!</i>
<i>Kapa o Pango, auē hī, hā!</i>	<i>All Blacks!²⁵⁴</i>

TE REO MĀORI

De Māoritaal of *Te Reo Māori* speelt een centrale rol in de uitvoerende kunsten. Ze behoort tot de meest wijdverbreide taalfamilie ter wereld. De Austronesische talen zijn afkomstig van de eilanden van Zuidoost-Azië en strekken zich uit van Madagaskar tot Rapa Nui (Paaseiland) en van Hawai'i tot Nieuw-Zeeland. *Te Reo Māori* maakt deel uit van de Polynesische tak en kent talrijke dialecten. Er zijn vijf klinkers: a, e, i, o, u. Er is een uitspraakonderscheid tussen de lange (geschreven met een diakritisch teken ā, ē, ī, ō, ū) en korte klinkers. De tien medeklinkers zijn: h, k, m, n, ng, p, r, t, w, wh (als f uitgesproken). Medeklinkers worden door een klinker gevolgd en komen nooit voor aan het einde van een woord. *Te Reo Māori* kent een rijke woordenschat. Vele nieuwe woorden werden gevormd met de komst van de Europeanen. Bepaalde Engelse leenwoorden werden aan de Māori-uitspraak aangepast: *pāta* (pot – pot), *naihi* (knife – mes), en *pureti* (plate – bord/schotel). Nieuwe woorden werden gecreëerd om voordien ongekende begrippen aan te duiden: *kuini* (queen – koningin), *kingi* (king – koning), *tiriti* (treaty – verdrag), *kawana* (governor – gouverneur), *kōti* (court – hof), *paipera* (bible – Bijbel), *himene* (hymn – hymne) en *pihopa* (bishop – bisschop). Bepaalde woorden zijn achterhaald en zien we enkel terug in archaische teksten.²⁵⁵ Woorden voor hedendaagse objecten en concepten blijven de Māoritaal verrijken en houden ze actueel en levend. Voorbeelden zijn *motopaika* (motorbike – motorfiets), *paihikara* (bicycle – fiets), *raiti* (light – licht), *pene* (pen), *tīwī* (TV), and *eropereina* (aeroplane – vliegtuig).

Thomas Kendall (1778-1832), een CMS-zending, heeft als eerste geprobeerd de Māoritaal op te schrijven. Met dat doel reisde hij in 1820 naar Engeland, vergezeld door Hongi Hika en de jongere chef Waikato van Rangihoua. Samen met oriëntalist Samuel Lee, hoogleraar te Cambridge, werkten de drie aan een compilatie van de Māorigrammatica en -woordenschat. Het werk werd eind 1820 gepubliceerd en legde de spellingbasis van *Te Reo Māori* vast.²⁵⁶

Tijdens de negentiende eeuw ging het gebruik van de Māoritaal gestaag achteruit. De *Native Schools Act* (De Akte van de Traditionele Scholen) van 1867 maakte de oprichting van Māorischolen mogelijk waar Māorigemeenschappen dat wensten. Veel Māori-ouders waren van mening dat hun kinderen in het Engels onderwijs moesten krijgen terwijl thuis *Te Reo* werd gesproken. Dit zou hun kinderen een bredere toegang geven tot kennis. De Engelse taal werd soms te drastisch opgelegd in Māorischolen. Het leverde heel wat rapporten op over Māorikinderen die gestraft werden wanneer ze *Te Reo* spraken.²⁵⁷ Urbanisatie had een dramatisch effect op de Māoritaal. Tegen de jaren zestig van de twintigste eeuw was *Te Reo Māori* met uitsterven bedreigd en tegen de jaren zeventig werd gedacht dat de taal niet gered kon worden. Terwijl in de jaren vijftig nog vijftig procent van de kinderen vloeiend Māori sprak omdat ze de taal elke dag thuis gebruikten, en soms op school, was in de jaren zeventig slechts achttien procent van de

totale Māoribevolking in staat zich in haar originele taal uit te drukken.

In 1981 werden de eerste pre-school 'taalnesten' (*kōhanga reo*) opgericht, snel opgevolgd door volledige Māoritaal-immersiescholen (*kaupapa*). Tegen het jaar 2000 hadden 40.000 kinderen de *kōhanga reo* doorlopen. De doemvoorspellingen zijn dus niet uitgekomen. Met de erkenning van *Te Reo Māori* als een officiële taal van Nieuw-Zeeland in de Māoritaalakte van 1987 werd ook de Māori Taalcommissie (*Te Taura Whiri i te Reo Māori*) opgericht om het gebruik van *Te Reo Māori* te koesteren en aan te moedigen.²⁵⁸ In 2003 stichtte de *Māori Television Service Act 2003* de Māori Televisie, met als doel het leveren van een hogekwaliteitstelevisie hoofdzakelijk uitgezonden in het *Te Reo Māori* – als een nuttige aanvulling op de taalonderdompeling voor de kinderen. In 2008 volgde de oprichting van een tweede kanaal, 'Te Reo' genaamd, waarop enkel Māori gesproken wordt.²⁵⁹

De dynamische Māoricultuur verkent steeds nieuwe horizonten. De relatie die het Museum Volkenkunde over de jaren met Nieuw-Zeeland opgebouwd heeft, kent nu haar uitdrukking in de 'Mana Māori' -tentoonstelling alsook in het voogdijschap over twee *waka*'s (kano's). Beide projecten bevorderen de ontmoeting tussen objecten uit onze eigen collectie, maar ook uit andere museumverzamelingen. Māori die in Nieuw-Zeeland en Europa wonen, krijgen ook de gelegenheid zich te herenigen met hun *taonga*. Objecten worden als het ware wakker gemaakt uit hun museumslaap om hun ambassadeursrol op te nemen: ze vertegenwoordigen zowel de voorouders van de Māori als hun levende nakomelingen en blazen relaties tussen musea, medewerkers, bezoekers en Nieuw-Zeelanders nieuw leven in.

NOTEN

Inleiding

1. Salmond 1991: 63

Hoofdstuk 1. Reizen in de Stille Zuidzee

2. Tasman 1919: 41

3. Salmond 1991: 21

4. Salmond 1991: 73, 75

5. Salmond 1991: 21-23

6. Salmond 1991: 79-84

7. Salmond 1991: 67-70

8. Salmond 1991: 71, 1997: 31

9. auteurs vertaling, Hakiwai & Smith 2008: 2

10. Hooker 1990: 23; Salmond 1991: 437

11. Hooper 2006: 119; Orbell 1998: 83-85; Reed 1999: 48-50

12. auteurs vertaling, Epeli Hau'ofa 1993: 8

13. Evans 1998: 17

14. Howe 2007: 21

15. Kirch 2000: 90-93, 208-211

16. Irwin 2007: 82-87

17. Irwin 2007: 84-85

18. auteurs vertaling van een Māorispreekwoord, Hakiwai 1996: 66

19. Belich 1996: 19

20. Irwin 2007: 84; Evans 1998: 18

21. Evans 1998: 31-32

22. Orbell 1998: 183-184

23. Howe 2007: 284

24. Irwin 2007: 89-91

25. Penny & Meyer 2007: 98-99

26. Irwin 2007: 90-91

27. Finney 2007: 102-105; Guiot 2004a: 51

28. Finney 2007: 119-125

29. Finney 2007: 144; Neich 2007: 225

30. Dening 2004: 167

31. Guiot 2004b: 68-69

32. Finney & Low 2007: 165; Salmond 2007: 260-262

33. Boulay 2005: 30

34. Kjellgren 2005: 3, 17

35. Boulay 2005: 30-32

36. Boulay 2005: 30

37. Boulay 2005: 30

38. Salmond 1997: 108-126; King 2003: 102-103

39. Salmond 2003: ix-xxii; King 2003: 105

40. Salmond 1991: 311-356

41. Zijn naam wordt op verschillende manieren gespeld en met diverse voornamen gegeven. Hij staat ook bekend als Marie-Joseph Marion Dufresne of als Nicolas-Thomas Marion Dufresne.

42. Salmond 1991: 359-429

43. King 2003: 109-110

44. Tanner 1999: 4

45. Zelfs in de huidige eenentwintigste eeuw bundelen Franse onderzoekers en de Franse openbare televisie hun krachten om La Pérouses intussen gevonden schip verder te onderzoeken en het verhaal van de schipbreuk te achterhalen. Het project kreeg de naam 'Opération Lapérouse' en het gebied van Vanikoro, op de Salomonseilanden, waar La Pérouse verdween, wordt jaarlijks bezocht.

46. King 2003: 110-111; Boulay 2005: 98; 116

47. Belich 1996: 121

48. King 2003: 115; Salmond 1997: 175

49. King 2003: 116

50. Salmond 1997: 237

51. Pendergrast 1996: 117; Salmond 1997: 205

52. Salmond 1997: 237, 282

53. Belich 1996: 131; Salmond 1997: 282, 299

54. Belich 1996: 127

55. King 2003: 122

56. Belich 1996: 128-129

57. Salmond 1997: 405

58. King 2003: 110, 141-144

59. Mackay 2007

60. Chambers 2007

61. Gunson 1978: 354; King 2003: 144

62. King 2003: 110

63. Belich 1996: 135; Chambers 2007

64. Belich 1996: 135; King 2003: 145-146; Parsonson 2007; Simmons 2007

65. King 2003: 145-147

66. Binney 2007a

67. King 2003: 148-149

68. Schouten 1992: 31

69. King 2003: 152; Schouten 1992: 32-33

70. Schouten 1992: 33-35

71. Wilson 2007; Schouten 1992: 41-44; Yska 2009

72. Yska 2009

73. Dalziel 2007; Schouten 1992: 35-37

74. Yska 2009

75. Isaacs 2007

76. Schouten 1992: 39-41

77. Schouten: 48-50; Yska 2009

78. Schouten 1992: 48-54, 68; Yska 2009

79. Schouten 1992: 47; Thomson 1970: 153-154

80. Schouten 1992: 54-57; Thomson 1970: 153, 156

81. Yska 2009

82. Schouten 1992: 169-181; Yska 2009

83. Schouten 1992: 71-74

Hoofdstuk 2. Mensen van het land – *Tangata whenua*

84. auteurs vertaling, Ngahua Te Awekotuku 1996: 26
85. auteurs vertaling van een Māorispreekwoord, Te Awekotuku 1996: 33
86. Te Awekotuku 1996: 33
87. Mead 2003: 270-271
88. Mead 2003: 273; Hakiwai 1996: 62
89. auteurs vertaling van een Māorispreekwoord, Te Awekotuku 1996: 30
90. Te Awekotuku 1996: 31
91. Howe 2007: 284
92. Te Awekotuku 1996: 30-31
93. Te Awekotuku 1996: 26-27; Hooper 2006: 37
94. Veys 2005: 281
95. Te Awekotuku 1996: 27
96. Te Awekotuku 1996: 27-28; Hooper 2006: 37
97. Mead 2003: 96; Hakiwai 1996: 58-59
98. Mead 2003: 95
99. Hakiwai 1996: 57-58; Mead 2003: 96-97
100. Hakiwai 1996: 57-59; Hakiwai & Smith 2008: 37
101. Brown 2009: 15, 19
102. Brown 2009: 53
103. Brown 2009: 51-52
104. Brown 2009: 53
105. Brown 2009: 53-54
106. Brown 2009: 15, 19
107. Brown 2009: 42
108. Brown 2009: 32
109. Neich 1994: 91-92
110. Brown 2009: 36
111. Brown 2009: 48-49; Neich 1994: 93
112. Brown 2009: 55; King 2003: 213-224
113. Brown 2009: 85
114. Brown 2009: 58-65
115. Brown 2009: 70
116. Henare [Salmond] 2005a: 130
117. Skinner 2008: 16-17
118. Brown 2009: 87-92
119. Brown 2009: 100-101, 105
120. Gezegd door Te Rarawa-stamleider Nopera Panakareao over het Verdrag van Waitangi, te Kaitaia op 28 april 1840; auteurs vertaling, Hakiwai 1996: 60
121. Hakiwai 1996: 60-61
122. State Services Commission 2005a: 1
123. Belich 1996: 156, 164
124. King 2003: 155; State Services Commission 2005a: 6
125. Orange 1990: 6-7
126. King 2003: 156
127. King 2003: 156; Belich 1996: 180

128. Orange 1990: 13-21, 23
129. State Services Commission 2005a: 16
130. State Services Commission 2005b: 5
131. State Services Commission 2005b: 5
132. State Services Commission 2005b: 7
133. State Services Commission 2005b: 8
134. Orange 1990: 44-45, 47
135. Orange 1990: 49, 51-53
136. State Services Commission 2004: 9
137. Orange 1990: 59-62
138. Belich 2001: 214; King 2003: 325, 331-344; State Services Commission 2005c: 12-14
139. State Services Commission 2004: 19
140. Orange 1990: 70-73
141. State Services Commission 2005a: 20
142. State Services Commission 2004: 21, 2005c: 18-19
143. State Services Commission 2005c: 19
144. State Services Commission 2004: 24; Belich 2001: 479
145. Ministry for Culture and Heritage 2009

Hoofdstuk 3. Schatten – *Taonga*

146. Neich 1996: 69
147. McCarthy 2007: 138-139, 152, 156, 175
148. Hedley 2004
149. McCarthy 2007: 29
150. Tapsell 2006: 17
151. McCarthy 2007: 29; Hakiwai & Smith 2008: 1
152. Veys 2008: 114
153. Tapsell 2006: 17
154. McCarthy 2007: 28; Henare [Salmond] 2005b: 7-8
155. Hakiwai & Smith 2008: 91
156. Henare [Salmond] 2005b: 7-8
157. McCarthy 2007: 29, 176-177
158. Henare [Salmond] 2005b: 33-36, 47-48
159. auteurs vertaling, Hakiwai 1996: 51
160. Neich 1996: 113
161. Neich 1996: 77-78
162. Neich 1996: 110, 2006: 240
163. Neich 1996: 70, 2001: 70-72; Orbell 1998: 128
164. Neich 1996: 70, 81, 83
165. Firth 1992: 33; Mead 1975: 178-179
166. Neich 1996: 88
167. Neich 1996: 89
168. Neich 1996: 94-95
169. Neich 1996: 90-91
170. auteurs vertaling, Brougham & Reed 1996: 145
171. Hooper 2006: 126; Neich 1996: 74
172. Hakiwai & Smith 2008: 57; Neich 1996: 73-74
173. Salmond 1991: 31-174

174. Neich 1996: 76-77
175. Neich 1994: 90-91, 1996: 98
176. Hakiwai & Smith 2008: 20
177. Neich 2007: 240
178. Neich 2007: 240
179. auteurs vertaling, Hakiwai & Smith 2008: 28
180. Neich 1996: 102-104
181. Hakiwai & Smith 2008: 136-137
182. auteurs vertaling, Brougham & Reed 1996: 155
183. Evans 2002: 10; Hakiwai & Smith 2008: 135-136
184. Evans 2002: 10
185. Evans 2002: 9, 30-39; Hakiwai & Smith 2008: 146
186. Evans 2002: 20-29; Hakiwai & Smith 2008: 146
187. Evans 2002: 17-18
188. Hakiwai & Smith 2008: 144
189. Ballara 2007
190. Jacobs 2006: 272
191. Hakiwai & Smith 2008: 69; Hooper 2006: 124
192. Neich 1996: 96-97
193. auteurs vertaling, Mead 1969: 82
194. Hakiwai & Smith 2008: 89
195. Te Awekotuku 1996: 43
196. Hakiwai & Smith 2008: 16
197. Te Awekotuku 1996: 43
198. Hakiwai & Smith 2008: 89
199. Te Awekotuku 1996: 44-45
200. Te Awekotuku 1996: 45; Hakiwai & Smith 2008: 109
201. Orbell 1998: 81; Te Awekotuku 1996: 39
202. Te Awekotuku 1996: 40-41; Simmons 1986: 24-25
203. Simmons 1986: 24-30
204. Moore 1995: 173; Tischner 1981: 24; Veys 2000: 43
205. Te Awekotuku 1996: 40
206. Hirini Melbourne, 1991, bij het zien van een *pūtōrino* in een museumvitrine; auteurs vertaling, Te Awekotuku 1996: 45)
207. Hakiwai & Smith 2008: 109; Te Awekotuku 1996: 47-49
208. Veys 2000: 136, 2008: 115
209. Te Awekotuku 1996: 47
210. Hakiwai & Smith 2008: 111; Neich 1996: 81
211. Barrow 1984: 95
212. Barrow 1964: 30; Lewis 1988: 97; Veys 2000: 118-119
213. Lewis 1988: 97; Veys 2000: 119
214. Hakiwai & Smith 2008: 111
215. Hakiwai & Smith 2008: 117
216. Veys 2000: 118
217. Veys 2000: 59, 116
218. Hakiwai & Smith 2008: 119; Veys 2000: 115
219. Hakiwai & Smith 2008: 120
220. McLean 1996: 171
221. Hamilton 1901: 373-374; Hiroa 1950: 268; McLean 1996: 174; Veys 2000: 50, 112-113
222. Best 1925: 163-164; Hamilton 1901: 374; Starzecka 1996: 49; Veys 2000: 173
223. Hakiwai & Smith 2008: 124-126, 131
224. tekst van Derek Lardelli, auteurs vertaling, Evans & Ngarimu 2005: 15
225. Hakiwai & Smith 2008: 158-159; Pendergrast 1996: 114
226. Henare [Salmond] 2005a: 121, 128
227. Pendergrast 1996: 116; Wallace 2007: 14-15
228. Hakiwai & Smith 2008: 146
229. Maureen Lander, installatiekunstenares en docent aan de University of Auckland, persoonlijke mededeling, mei 2006
230. Pendergrast 1996: 118
231. Cory-Pearce 2005: 74
232. Pendergrast 1996: 120
233. Brown 2009: 87-88
234. Hakiwai & Smith 2008: 184; Pendergrast 1996: 122-125
235. auteurs vertaling, Brougham & Reed 1996: 23
236. Pendergrast 1996: 126
237. Hakiwai & Smith 2008: 162; Pendergrast 1996: 135
238. Hakiwai & Smith 2008: 176; Pendergrast 1996: 132-133
239. Pendergrast 1996: 129, 134-135
240. Hakiwai & Smith 2008: 166, 179; Pendergrast 1996: 137-140
241. Hakiwai & Smith 2008: 165; Pendergrast 1996: 143
242. auteurs vertaling, Te Awekotuku 1996: 45
243. Te Awekotuku 1996: 46
244. auteurs vertaling, Gardiner 2007: 46
245. Te Awekotuku 1996: 47
246. Gardiner 2007: 46; Oliver 2007
247. Salmond 2003: 116-128
248. Gardiner 2007: 39
249. Gardiner 2007: 18, 25
250. Gardiner 2007: 30-31, 33
251. Gardiner 2007: 67-68, 70-73; Ka'ai 2007; Takurua 2007
252. Gardiner 2007: 55-59
253. Gardiner 2007: 108-110
254. All Blacks Kapa o Pango-tekst opgesteld door Derek Lardelli, auteurs vertaling, Gardiner 2007: 111
255. Veys 2000: 24-25
256. Binney 2007b
257. King 2003: 234
258. Belich 2001: 480; State Services Commission 2005c: 16
259. Māori Television 2010

GLOSSARIUM

<i>Amo</i>	verticale palen aan de zijkant van de voorgevel van een gemeenschapshuis	<i>Kokowai</i>	rode oker
<i>Anaunahi</i>	visschubben	<i>Kōrere</i>	voedingskoker
<i>Ariki</i>	hoogste chef	<i>Kōrero</i>	verhaal
<i>Arioi</i>	nobele klasse (Tahitiaans)	<i>Koropepe</i>	hanger in de vorm van een miniatuur-aal
<i>Haka</i>	dans	<i>Kōrorohū</i>	bromhout
<i>Hapū</i>	substam	<i>Korowai</i>	type schoudermantel
<i>Hāpuku</i>	wrakbaars, <i>Polyprion oxygeneios</i>	<i>Koruru</i>	gevelspitsfiguur in houtsnijwerk
<i>Harakeke</i>	inheems Nieuw-Zeelands fijn vlas, <i>Phormium tenax</i>	<i>Kōti</i>	gerechtshof
<i>Hei matau</i>	hanger in de vorm van een vogel of vishaak	<i>Kōwhaiwhai</i>	arabeskschilderingen
<i>Hei tiki</i>	hanger in de vorm van een menselijke figuur	<i>Kuia</i>	grootmoeder
<i>Heke</i>	balk	<i>Kuini</i>	koningin
<i>Heketua</i>	latrines	<i>Kūmara</i>	zoete aardappel
<i>Heru</i>	kam	<i>Kuru</i>	rechte hanger
<i>Hikoi</i>	protestmars	<i>Kūwaha</i>	deur
<i>Himene</i>	hymne	<i>Mahau</i>	portaalgebied
<i>Hoeroa</i>	lang prestigewapen	<i>Maihi</i>	gevellijst
<i>Hui</i>	bijeenkomst	<i>Mana</i>	kracht, prestige
<i>Huia</i>	inheemse, nu uitgestorven Nieuw-Zeelandse vogel, <i>Heteralocha acutirostris</i>	<i>Manaakitanga</i>	zorg
<i>Ihi</i>	aanwezigheid	<i>Manaia</i>	bovennatuurlijk wezen
<i>Iwi</i>	stam	<i>Marae</i>	ontmoetingsterrein, dorpsplein
<i>Kahawai</i>	Australische zalm, <i>Arripis trutta</i>	<i>Mere</i>	wapen met korte handgreep
<i>Kahu huruhuru</i>	vederschoudermantel	<i>Mokamōkai</i>	getatoeëerd hoofd
<i>Kahu kurī</i>	hondenhuidschoudermantel	<i>Moko</i>	tatoeage
<i>Kainga</i>	dorp	<i>Mokopuna</i>	kleinkind
<i>Kaitaka</i>	schoudermantel uit vlas	<i>Mōteatea</i>	gezongen gedicht
<i>Kākā</i>	inheemse Nieuw-Zeelandse bospapegaai, <i>Nestor meridionalis</i>	<i>Muka</i>	vlas, <i>Phormium tenax</i>
<i>Kākaho</i>	effen rietbekleding voor de muur	<i>Naihi</i>	mes
<i>Kapa haka</i>	dansgroep	<i>Nguru</i>	fluit
<i>Kapeu</i>	hanger met opgekruld uiteinde	<i>Noa</i>	neutraal
<i>Karaka</i>	inheemse Nieuw-Zeelandse boom, <i>Corynocarpus laevigatus</i>	<i>Pā kahawai</i>	speciale vishaak
<i>Karakia</i>	incantatie, gezang	<i>Paepae</i>	drempel
<i>Kaupapa</i>	taalimmersie	<i>Paipera</i>	Bijbel
<i>Kauri</i>	hardhoutboom, <i>Agathis australis</i>	<i>Pākē</i>	regencape
<i>Kawana</i>	gouverneur	<i>Pākeha</i>	Nieuw-Zeelander van Europese afkomst
<i>Kawanatanga</i>	regeringsautoriteit	<i>Papa hou</i>	vederdoos
<i>Kete</i>	mand	<i>Para</i>	regencape
<i>Kiekie</i>	houtachtige klimplant waarvan verschillende soorten bekend zijn, <i>Freycinetia baueriana</i> , <i>Freycinetia banksii</i>	<i>Pare</i>	deurlatei
<i>Kīngi</i>	koning	<i>Pāta</i>	pot
<i>Kiore</i>	koningsbeweging	<i>Pātaka</i>	verhoogd opslaghuis
<i>Kōauau</i>	Polynesische rat	<i>Patu</i>	wapen met korte handgreep
<i>Kōhanga reo</i>	fluit	<i>Pāua</i>	parelmoer
	taalnest	<i>Pekapeka</i>	hanger in de vorm van een vleermuis
		<i>Pihopa</i>	bisschop
		<i>Pingao</i>	inheemse Nieuw-Zeelandse zandzegge, <i>Desmoschoenus spiralis</i>
		<i>Poi</i>	muziekinstrument dat uit twee ballen bestaat
		<i>Poi tāniko</i>	geweven muziekinstrument dat uit twee ballen bestaat
		<i>Pōria kākā</i>	ring om vogels vast te houden

<i>Pounamu</i>	jade, nefriet	<i>Tiki</i>	menselijke figuur, menselijke voorouder
<i>Poupou</i>	houtsnijwerkpanelen	<i>Tiriti</i>	verdrag
<i>Poutangata</i>	rituele dissel	<i>Toa</i>	krijger
<i>Poutokomanawa</i>	centrale binnenzuil	<i>Tohunga</i>	ritueel expert
<i>Pūkāea</i>	lange trompet	<i>Tohunga whakairo</i>	houtsnijwerkexpert
<i>Pukupuku</i>	type schoudermantel	<i>Tōkere</i>	ritmemuziekinstrument
<i>Pureti</i>	bord	<i>Toki</i>	dissel
<i>Pūrorohū</i>	bromhout	<i>Tōtara</i>	hardhoutboom, <i>Podocarpus totara</i>
<i>Pūtātara</i>	schelptrompet	<i>Tukutuku</i>	gevlochten rasterwerkpanelen
<i>Pūtōrino</i>	bugelfluit	<i>Urupā</i>	begraafplaats
<i>Pūwerewere</i>	spinnenweb	<i>Wahaika</i>	wapen met korte handgreep
<i>Rangatira</i>	chef	<i>Waiata</i>	gezongen gedicht
<i>Rangatiratanga</i>	soevereiniteit, autoriteit van een chef	<i>Wairua</i>	voorouderlijke geest
<i>Raparapa</i>	‘vingers’ van de gevellijst	<i>Wairuatanga</i>	spiritualiteit
<i>Raranga</i>	matvlechten	<i>Waka</i>	kano
<i>Raupō</i>	vlechtriet, <i>Typha angustifolia</i>	<i>Waka huia</i>	schatdoos
<i>Rauponga</i>	varenbladeren	<i>Waka taua</i>	oorlogskano, ceremoniële kano
<i>Rei puta</i>	walvstandhanger	<i>Wana</i>	autoriteit
<i>Rītorito</i>	jonge vlasscheuten, <i>Phormium tenax</i>	<i>Wehi</i>	ontzag
<i>Tā moko</i>	tatoeage	<i>Whaikōrero</i>	redekunst
<i>Tāhuhu</i>	nokpaal	<i>Whakairo rākau</i>	houtsnijwerk
<i>Taiaha</i>	wapen met lange schacht	<i>Whakakai</i>	lange oorbel
<i>Tangata whenua</i>	mensen van het land	<i>Whakapapa</i>	genealogie
<i>Tangihanga</i>	begrafenis	<i>Whānau</i>	uitgebreide familie
<i>Tāniko</i>	complex geweven boord	<i>Wharariki</i>	bergvlas, <i>Phormium cookianum</i>
<i>Taonga</i>	eigendom(men), schat(ten)	<i>Whare puni</i>	slaaphuis
<i>Taonga katoa</i>	alle eigendom(men)/schat(ten)	<i>Whare tū taua</i>	school voor krijgskennis
<i>Taonga pūoro</i>	muziekinstrumenten	<i>Whare whakairo</i>	gemeenschapshuis met houtsnijwerk
<i>Taonga whakarākai</i>	persoonlijke opsmuk	<i>Wharenui</i>	gemeenschapshuis
<i>Tapu</i>	sacraal, verboden	<i>Whāriki</i>	mat met gevlochten patronen
<i>Tekoteko</i>	driedimensionaal gesneden gevelspitsfiguur	<i>Whenua</i>	land
<i>Tewhatewha</i>	slagveldbijl	<i>Whētero</i>	de tong uitsteken
<i>Tikanga</i>	rechten		

LITERATUUR

- Ballara, Angela. 2007. 'Nene, Tamati Waka? – 1871'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Barrow, Terence. 1964. *The Decorative Art of the New Zealand Maori*. Wellington, Auckland: A.H. and A.W. Reed.
- Barrow, Terence. 1984. *An Illustrated Guide to Maori Art*. Auckland: Methuen.
- Belich, James. 1996. *Making Peoples. A History of the New Zealanders from Polynesian Settlement to the End of the Nineteenth Century*. Auckland: Allen Lane, The Penguin Press.
- Belich, James. 2001. *Paradise Reforged. A History of the New Zealanders from the 1880s to the Year 2000*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Best, Elsdon. 1925. *Games and Pastimes of the Maori. An Account of Various Exercises, Games and Pastimes of the Natives of New Zealand, as Practised in Former Times. Including Some Information Concerning their Vocal and Instrumental Music*. Dominion Museum Bulletin 8. Wellington: Whitcombe and Tombs Ltd.
- Binney, Judith. 2007a. 'Papahurihia, Penetana? -1875'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Binney, Judith. 2007b. 'Kendall, Thomas 1778?-1832'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Boulay, Roger. 2005. *Hula hula, pilou pilou, cannibales et vahinés*. Parijs: Éditions du Chêne.
- Brougham, A.E. & A.W. Reed. 1996. *The Reed Book of Māori Proverbs. Te Kohikohinga Whakatauki a Reed*. Auckland: Reed Books.
- Brown, Deirdre. 2009. *Māori Architecture. From Fale to Whareniui and Beyond*. Auckland: Penguin Books.
- Chambers, W.A. 2007. 'Leigh, Samuel 1785-1852'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Cory-Pearce, Elizabeth. 2005. 'Surface attraction. Clothing and the mediation of Maori/European relationships'. In: Susanne Küchler & Graeme Were (eds), *The Art of Clothing: A Pacific Experience*. Londen: UCL Press, pp. 74-87.
- Dalziel, Raewyn. 2007. 'Vogel, Julius 1835-1899'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Denning, Greg. 2004. *Beach Crossings. Voyaging Across Times, Cultures, and Self*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Evans, Jeff. 1998. *The Discovery of Aotearoa*. Auckland: Reed Books.
- Evans, Jeff. 2002. *Maori Weapons in Pre-European New Zealand*. Auckland: Reed Books.
- Evans, Miriama & Ranui Ngarimu. 2005. *The Eternal Thread – Te Aho Mutunga Kore. The Art of Māori Weaving*. Wellington: Huia Publishers.
- Finney, Ben. 2007. 'Ocean Sailing Canoes'. In: K.R. Howe (ed.), *Vaka Moana. Voyages of the Ancestors. The Discovery and Settlement of the Pacific*. Honolulu: University of Hawai'i Press, pp. 100-153.
- Finney, Ben & Sam Low. 2007. 'Navigation'. In: K.R. Howe (ed.), *Vaka Moana. Voyages of the Ancestors. The Discovery and Settlement of the Pacific*. Honolulu: University of Hawai'i Press, pp. 154-197.
- Firth, Raymond. 1992. 'Art and Anthropology'. In: Jeremy Coote & Anthony Shelton (eds), *Anthropology, Art and Aesthetics*. Oxford: Clarendon Press, pp. 15-66.
- Gardiner, Wira. 2007. *Haka. A Living Tradition*. Auckland: Hodder Moa.
- Guiot, Hélène. 2004a. 'Les pirogues océaniques. Prodiges de l'aventure humaine'. In: Marie-Claire Bataille-Benguigui et al. (eds), *Va'a. La pirogue polynésienne*. Tahiti: Au vent des îles, pp. 50-65.
- Guiot, Hélène. 2004b. 'La navigation ancestrale'. In: Marie-Claire Bataille-Benguigui et al. (eds), *Va'a. La pirogue polynésienne*. Tahiti: Au vent des îles, pp. 68-69.
- Gunson, Neil. 1978. *Messengers of Grace. Evangelical Missionaries in the South Seas 1797-1860*. Melbourne, Oxford, Wellington, New York: Oxford University Press.
- Hakiwai, Arapata T. 1996. 'Maori Society Today. Welcome to Our World'. In: D.C. Starzecka (ed.), *Maori Art and Culture*. Londen: The British Museum, pp. 50-69.
- Hakiwai, Arapata T. & Huhana Smith. 2008. *Toi Ora. Ancestral Māori Treasures*. Wellington: Te Papa Press.
- Hamilton, Augustus. 1901. *Maori Art*. Wellington: The New Zealand Institute.
- Hau'ofa, Epeli. 1993. 'Our Sea of Islands'. In: Eric Waddell, Vijay Naidu & Epeli Hau'ofa (eds), *A New Oceania. Rediscovering Our Sea of Islands*. Suva: University of the South Pacific and Beake House, pp. 2-16.
- Hedley, R. 2004. 'Prototype Theory and the Concept of Taonga. Implications for Treaty-Related Issues such as the Display and Conservation of Taonga Maori'. *He Puna Korero. Journal of Maori and Pacific Development* 5 (1): 49-68.
- Henare [Salmond], Amiria. 2005a. 'Nga aho tipuna (Ancestral Threads). Maori Cloaks from New Zealand'. In: Susanne Küchler & Daniel Miller (eds), *Clothing as Material Culture*. Oxford, New York: Berg, pp. 121-138.
- Henare [Salmond], Amiria. 2005b. *Museums, Anthropology and Imperial Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hiroa, Te Rangi (Buck, Peter). 1950. *The Coming of the Maori*. Wellington: Whitcombe and Tombs Ltd.
- Hooker, Brian. 1990. 'Two sets of Tasman longitudes in seventeenth and eighteenth century maps'. *The Geographical Journal* 156 (1): 23-30.
- Hooper, Steven. 2006. *Pacific Encounters. Art & Divinity in Polynesia 1760-1860*. Londen: The British Museum Press.
- Howe, K.R. 2007. 'The Last Frontier'. In: K.R. Howe (ed.), *Vaka Moana. Voyages of the Ancestors. The Discovery and Settlement of the Pacific*. Honolulu: University of Hawai'i Press, pp. 14-21.
- Irwin, Geoffrey. 2007. 'Voyaging and Settlement'. In: K.R. Howe (ed.), *Vaka Moana. Voyages of the Ancestors. The Discovery and Settlement of the Pacific*. Honolulu: University of Hawai'i Press, pp. 54-99.

- Isaacs, Nigel. 2007. 'Staveren, Herman van 1849-1930'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Jacobs, Karen. 2006. 'Collectors, Dealers and Institutions'. In: Steven Hooper (ed.), *Pacific Encounters. Art & Divinity in Polynesia 1760-1860*. Londen: The British Museum Press, pp. 270-274.
- Ka'ai, Tania M. 2007. 'Pewhairangi, Te Kumeroa Ngoingoi 1921-1985'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- King, Michael. 2003. *The Penguin History of New Zealand*. Auckland: Penguin Books.
- Kirch, Patrick Vinton. 2000. *On the Road of the Winds. An Archaeological History of The Pacific Islands Before European Contact*. Berkeley, Los Angeles, Londen: University of California Press.
- Kjellgren, Eric (i.s.m. Carol S. Ivory). 2005. *Adorning the World. Art of the Marquesas Islands*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Lewis, David. 1988. *Die Maori*. Luzern, Herrsching: Atlantis Verlag.
- Mackay, David. 2007. 'Colenso, William 1811-1899'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Maori Television. 2010. 'About Maori Television'. Geraadpleegd 15 april 2010 (www.maoritelevision.com/Default.aspx?tabid=227).
- McCarthy, Conal. 2007. *Exhibiting Māori. A History of Colonial Cultures of Display*. Oxford, New York: Berg.
- McLean, Mervyn. 1996. *Maori Music*. Auckland: Auckland University Press.
- Mead, Sydney (Hirini) Moko. 1969. *Traditional Maori Clothing. A Study of Technological and Functional Change*. Auckland, Wellington: Reed Books.
- Mead, Sydney (Hirini) Moko. 1975. 'The Origins of Maori Art: Polynesian or Chinese'. *Oceania* 45 (3): 173-211.
- Mead, Sydney (Hirini) Moko. 2003. *Tikanga Maori. Living by Maori Values*. Wellington: Huia.
- Ministry for Culture and Heritage. 2009. 'Treaty events since 1950 – Treaty timeline', geüpdatet 21 december 2009 (www.nzhistory.net.nz/politics/treaty/treaty-timeline/treaty-events-1950).
- Moore, Albert. 1995. *Arts in the Religions of the Pacific. Symbols of Life*. Exeter: SRP Ltd.
- Neich, Roger. 1994. *Painted Histories. Early Maori Figurative Painting*. Auckland: Auckland University Press.
- Neich, Roger. 1996. 'Wood Carving'. In: D.C. Starzecka (ed.), *Maori Art and Culture*. Londen: The British Museum, pp. 69-113.
- Neich, Roger. 2001. *Carved Histories. Rotorua Ngati Tarawhai Woodcarving*. Auckland: Auckland University Press.
- Neich, Roger. 2007. 'Pacific Voyaging After the Exploration Period'. In: K.R. Howe (ed.), *Vaka Moana. Voyages of the Ancestors. The Discovery and Settlement of the Pacific*. Honolulu: University of Hawai'i Press, pp. 198-245.
- Oliver, Steven. 2007. 'Te Rauparaha? – 1849'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Orange, Claudia. 1990. *An Illustrated History of the Treaty of Waitangi*. Wellington: Allen & Unwin.
- Orbell, Margaret. 1998. *A Concise Encyclopedia of Māori Myth and Legend*. Christchurch: Canterbury University Press.
- Parsonson, G.S. 2007. 'Duncan, James 1813-1907'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Pendergrast, Mick. 1996. 'The Fibre Arts'. In: D.C. Starzecka (ed.), *Maori Art and Culture*. Londen: The British Museum, pp. 114-146.
- Penny, David & Anna Meyer. 2007. 'DNA and the Settlement of Polynesia'. In: K.R. Howe (ed.), *Vaka Moana. Voyages of the Ancestors. The Discovery and Settlement of the Pacific*. Honolulu: University of Hawai'i Press, pp. 98-99.
- Reed, A.W. 1999. *Maori Myths & Legendary Tales*. Auckland, Sydney, Londen, Cape Town: New Holland Publishers Ltd.
- Salmond, Anne. 1991. *Two Worlds. First Meetings Between Maori and Europeans 1642-1772*. Auckland: Viking.
- Salmond, Anne. 1997. *Between Worlds. Early Exchanges Between Maori and Europeans 1773-1815*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Salmond, Anne. 2003. *The Trial of the Cannibal Dog. Captain Cook in the South Seas*. Auckland: Allen Lane, The Penguin Press.
- Salmond, Anne. 2007. 'Two Worlds'. In: K.R. Howe (ed.), *Vaka Moana. Voyages of the Ancestors. The Discovery and Settlement of the Pacific*. Honolulu: University of Hawai'i Press, pp. 246-269.
- Schouten, Hank. 1992. *Tasman's Legacy. The New Zealand-Dutch Connection*. Wellington: New Zealand – Netherlands Foundation.
- Simmons, D.R. 1986. *Ta Moko. The Art of Maori Tattoo*. Auckland: Reed Books.
- Simmons, E.R. 2007. 'Pompallier, Jean Baptiste François 1801-1871'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Skinner, Damian. 2008. *The Carver and the Artist. Māori in the Twentieth Century*. Auckland: Auckland University Press.
- State Services Commission. 2004. *Timeline of the Treaty*. Wellington: The Treaty of Waitangi Information Programme.
- State Services Commission. 2005a. *The Story of the Treaty*. Part 1. Wellington: The Treaty of Waitangi Information Programme.
- State Services Commission. 2005b. *All About the Treaty*. Wellington: The Treaty of Waitangi Information Programme.
- State Services Commission. 2005c. *The Story of the Treaty*. Part 2. Wellington: The Treaty of Waitangi Information Programme.
- Takurua, Anaru Kingi. 2007. 'Ngawai, Tuini Moetu Haangu 1910-1965'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Tanner, Julia. 1999. *From Pacific Shores. Eighteenth-century Ethnographic Collections at Cambridge*. Cambridge: University of Cambridge Museum of Archaeology and Anthropology.
- Tapsell, Paul. 2006. *Maori Treasures of New Zealand*. Auckland: David Bateman in Association with Auckland War Memorial Museum.

- Tasman, A.J. 1919. *De reizen van Abel Janszoon Tasman en Franchoy's Jacobszoon Visscher ter nadere ontdekking van het Zuidland in 1642/3 en 1644. Uitgegeven door R. Posthumus Meyjes.* 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Te Awakotuku, Ngahua. 1996. 'Maori. People and Culture'. In: D.C. Starzecka (ed.), *Maori Art and Culture*. Londen: The British Museum, pp. 26-49.
- Thomson, Keith. 1970. 'The Dutch'. In: K.W. Thomson & A.D. Trlin (eds), *Immigrants in New Zealand*. Palmerston North: Massey University.
- Tischner, Herbert. 1981. *Dokumente verschollener Südsee-Kulturen*. Nürnberg: Naturhistorische Gesellschaft Nürnberg e.v.
- Veys, Fanny Wonu. 2000. 'Taonga Puoro. Muziekinstrumenten van de Maori'. Verhandeling voorgedragen tot het verkrijgen van de graad van Licentiaat in de Kunstwetenschappen, richting Etnische Kunst. Gent: Universiteit Gent. [Ongepubliceerde masterscriptie].
- Veys, Fanny Wonu. 2005. 'Barkcloth in Tonga and its neighbouring areas: 1773-1900. Presenting the past in the present'. Norwich: University of East Anglia. [Ongepubliceerd proefschrift].
- Veys, Fanny Wonu. 2008. 'Awakening Sleeping Objects'. In: Rosanna Raymond & Amiria Salmond (eds), *Pasifika Styles. Artists Inside the Museum*. Cambridge: University of Cambridge Museum of Archaeology and Anthropology, pp. 111-116.
- Wallace, Patricia Te Arapo. 2007. 'He Whatu Ariki, He Kura, He Waero. Chiefly Threads, Red and White'. In: Bronwyn Labrum, Fiona McKergow & Stephanie Gibson (eds), *Looking Flash. Clothing in Aotearoa New Zealand*. Auckland: Auckland University Press, pp. 12-27.
- Wilson, T.L. Rodney. 2007. 'Velden, Petrus van der 1837-1913'. *Dictionary of New Zealand Biography*, geüpdatet 22 juni 2007 (www.dnzb.govt.nz).
- Yska, Redmer. 2009. 'Dutch'. *Te Ara – the Encyclopedia of New Zealand*, geüpdatet 4 maart 2009 (www.TeAra.govt.nz/en/dutch).

INDEX

De schuingedrukte paginanummers verwijzen naar illustraties.

- Anglicaans 37, 39
Aotearoa 9, 17, 19, 24, 112, 120, 130
Architectuur 61-73, *zie ook Whare*
Asch, Gerrit van 47
Beeldhouwen 11, 26, 27, 59, 61, 61, 62, 63, 65, 68, 72, 86, 87, 89-94, 97, 98, 99, 100, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 119, 122, 127
Begravenis 118, 121, 129
Busby, Hector 98; James 42, 76, 77
Ceremonies 58, 59, 62, 65, 67, 72, 94, 95, 97, 98, 100, 103, 119, 122, 125, *zie ook Ritueel*
Chef 23, 27, 36, 38, 56, 57, 58, 63, 65, 68, 69, 72, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 97, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 108, 114, 122, 124, 127, 128, 129, 130, 131
Christendom 37-41, 44, 65, 68
Church Missionary Society (CMS) 37-38, 39, 40, 76, 77, 104, 131
Colenso, William 38, 77
Conflicten 15, 67, 68, 80, 100
Cook, James 28, 29, 30, 32, 128
Dans 11, 55, 91, 117, 128-130
Decoratie, *zie Versiering*
Dieren 10, 20, 24, 25, 26, 29, 36, 92, 109, 119, 123
Expeditie 15, 29, 30, 32, 95
Expert, *zie Specialist*
Familie 20, 43, 47, 56, 57, 62, 63, 89, 110, 114, 131, *zie ook Generatie, Nakomelingen, Voorouders, Whānau*
Gemeenschapshuis 11, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 91, 93, 97, 123, 127, *zie ook Whare*
Genealogie 56, 58, 62, 87, 113, *zie ook Whakapapa*
Generatie 20, 23, 28, 55, 57, 81, 87, 88, 101, 121
Gezang 15, 19, 58, 94, 97, 127, 128, *zie ook Muziek*
Grondstoffen 23, 25, 33, 35, 57, 75, 80, 82, 87, 100, 122
Haka 11, 15, 86, 100, 127, 128-130
Handel 11, 15, 16, 20, 22, 27, 30, 32, 33, 36, 37, 38, 42, 43, 55, 76, 88, 93, 94, 97, 104, 112
Handelaar, *zie Handel*
Handelsreizen, *zie Handel*
Hapū 55-57, 75, 87, 97, 100
Hawaiki 22, 24, 30, 62, 73, 120
Hei tiki 33, 34, 108, 109
Hiko 82, 83, *zie ook Protest*
Hobson, William 75, 76, 77, 78
Honden 9, 19, 25, 100, 103, 108, 112, 122, 124
Hout 15, 22, 24, 33, 35, 59, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 72, 87, 89, 91, 94, 98, 99, 101, 108, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 127
Houtsnijder 59, 89, 91, 97, 106
Identiteit 55, 61, 87, 97, 110, 121, 123
Ihimaera, Witi 10, 69, 70
Iwi 55-57, 75, 87, 100, 124, *zie ook Stam*
Jade 19, 33, 57, 63, 87, 89, 93, 101, 106, 108, 109
Kano 9, 11, 14, 15, 19, 22, 23, 24, 26-27, 56, 67, 86, 87, 89, 93, 95-98, 99, 115, 121, 132, *zie ook Waka*
Katholiek 37, 39, 41, 43, 44, 48
Keesing, Henry 43
Kīngitanga beweging 72, 80
Kolonisatie 20, 27, 33, 49, 63, 68, 75, 76, 88
Kolonist 10, 25, 42, 43, 45, 47, 48, 50, 61, 67, 76, 78, 80, 122
Kunst 11, 44, 68, 72, 86, 87, 89-94, 108, 111, 120-126, 127-130, 131
Kunstenaars 15, 34, 44, 56, 89
Land 9-11, 16, 17-19, 20-28, 29, 30, 38, 44, 52-83, 87, 100, 120, 129, 130
Lapita 20, 21
Leider, *zie Chef*
Link, *zie Relatie*
Mana 57-58, 68, 72, 87, 94, 99, 100, 105, 121
Mantel 34, 87, 89, 97, 108, 110, 120, 121, 122, 124-126
Marae 59-61, 62, 63, 72, 99, 100, 103, 110, 113, 117, 129
Maui 17, 19, 62
Metaal 45, 65, 80, 91, 93, 94
Methodisten 38, 104
Migratie 11, 24, 27, 45, 47, 48, 49, 50, 67
Missionarissen 11, 37-40, 76, 80, 128, 131
Motieven 11, 91-93, 111, 112, 118
Muziek 15, 41, 58, 86, 87, 92, 94, 110, 113-118, 127, *zie ook Gezang*
Mythe 55, 62, 89, 91, 98, 110
Nakomelingen 43, 48, 62, 88, 105, 132
Nederlands 9, 11, 14-19, 20, 29, 42-50
Nefriet, *zie Jade*
Nene, Tāmami Wāka 76, 78, 104, 105
Noa 57-58, 63, 72, 89, 99
North Island 9, 25, 32, 35, 39, 65, 67, 68, 76, 80, 93, 101, 111, 124
Omgeving 10, 20, 24, 27, 55, 57, 63, 87, 113
Ontdekkingsreizen 11, 14-19, 20-28, 29-32, 94, 128, 132, *zie ook Reizen*
Ontmoetingen 11, 15, 29-41, 59, 63, 87, 128
Oorlog 10, 15, 27, 33, 35, 47, 48, 49, 54, 63, 67, 68, 76, 80, 81, 87, 95, 97, 100, 101, 103, 104, 117, 118, 124, 127, 128, 129
Oorsprong 21, 22, 23, 44, 48, 49, 89-91 (van snijwerk), 110-111 (van tatoeage), 113, 131
Opslaghuis 11, 63, 65, 86, 89, 93, 99
Optreden 100, 127-130
Pākeha 35, 42, 61, 67, 68, 72, 78, 80, 81
Patronen, *zie Motieven*
Plant 10, 20, 22, 25, 29, 117, 122
Polack, Joel Samuel 42-43
Pounamu, *zie Jade*
Prestige 23, 32, 36, 95, 97, 99, 100, 101, 103, 105, 108, 124, 129
Protest 50, 82, 83, 100
Protestanten 37, 39, 48, *zie ook Methodisten, Wesleyanen*

Reizen 11, 15, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 47, 48, 56, 131, *zie ook* Ontdekkingsreizen
 Relaties 9, 10, 11, 37, 39, 48, 55, 56, 57, 59, 81, 82, 87, 88, 92, 112, 122, 124, 132
 Religie, *zie* Christendom
 Ritueel 55, 58, 59, 89, 94, 95, 104, 113, 118, 119, 122, *zie ook* Ceremonies
 Schatten 11, 55, 79, 85-132
 School of Māori Arts and Crafts 72, 123
 Sieraden 11, 86, 87, 108-109
 South Island 9, 10, 15, 19, 25, 32, 35, 40, 68, 93, 108
 Specialist 65, 89, 94, 97, 104, 130
 Spiritueel 57, 59, 63, 68, 81
 Stam 55, 56, 59, 62, 63, 65, 76, 77, 80, 91, 94, 95, 97, 99, 104, 127, 130, *zie ook* Iwi
 Staveren, Herman van 45-46
 Tā moko, *zie* Tatoeage
 Taal 10, 11, 20, 29, 30, 38, 40, 47, 50, 61, 65, 76, 86, 87, 115, 127, 131-132, *zie ook* Te Reo Māori
 Taonga, *zie* Schatten
 Tapu 32, 57-58, 63, 72, 89, 92, 94, 95, 99, 100, 106, 108, 109, 112, 113
 Tasman, Abel 11, 14, 15, 16, 17, 18, 48, 128
 Tatoeage 11, 86, 89, 92, 108, 110-112, 124
 Te Reo Māori 11, 41, 86, 87, 104, 131-132, *zie ook* Taal
 Thuisland 10, 20, 21, 22, 24, 30, 56, 59, 111, 120
 Turangawaewae Carving School 72
 Uitwisselen, *zie* Handel
 Velden, Petrus van der 43-44
 Veren 14, 100, 103, 106, 108, 109, 122, 124, 126
 Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) 15, 16
 Verhaal 9, 11, 16, 23, 75, 87, 110, 113, 114, 128, 129, *zie ook* Mythe
 Versiering 19, 33, 59, 61, 62, 65, 68, 87, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 108, 114, 118, 124, 126
 Verstedelijking 57, 81
 Vezelkunsten 11, 34, 35, 86, 98, 118, 119, 120-126
 Vissen 17, 19, 20, 25, 30, 32, 43, 57, 78, 81, 82, 87, 89, 91, 93, 99, 101, 108, 112, 113, 119, 121, 122
 Vlas 30, 33, 34, 35, 93, 98, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 126
 Vlechten 68, 72, 123
 Vogel, Julius 44-45
 Vogels 10, 22, 25, 28, 57, 92, 94, 106, 108, 113, 122, 126
 Voorouders 20, 27, 55, 56, 57, 62, 63, 65, 87, 88, 92, 93, 95, 114, 122, 132
 Waitangi 11, 23, 26, 75-83, 86, 95, 96, 97, 104, 125, 130
 Waka 9, 26, 27, 56, 65, 67, 86, 95-98, 103, 104, 124, 132, *zie ook* Kano
 Walvis 10, 30, 33, 36, 65, 69, 70, 94, 99, 101, 102, 103, 105, 109
 Wapens 11, 19, 36, 62, 76, 86, 87, 89, 92, 97, 99, 100-105, 129
 Werktuig 11, 63, 65, 86, 93, 94
 Wesleyanen 37, 38-39, 40, 104
 Weven 34, 69, 72, 87, 89, 97, 110, 111, 117, 120-126
 Whakapapa 55-57, 62, 87, 104, 108, 112, *zie ook* Genealogie
 Whānau 55-57, 87, 100, *zie ook* Familie
 Whare 61, 65, 67, 68, 100, *zie ook* Architectuur, Gemeenschapshuis
 Zendelingen, *zie* Missionarissen
 Zoete aardappel 22, 24, 25, 123 *zie ook* Plant
 Zuidland 16-17

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij een bijdrage uit het door het Prins Bernhard Cultuurfonds beheerde Pacific Fonds.

Afbeelding omslag

Krijn van Noordwijk

Ontwerp omslag en binnenwerk

Jan Boeijink, Amsterdam

ISBN 978 90 8728 084 0

NUR 630

© F.W. Veys / Leiden University Press, 2010

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 jº het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

